

A KATOLIKUS
EGYHÁZ ÉS
AZ 1956-OS
FORRADALOM

A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom

A KATOLIKUS EGYHÁZ
ÉS
AZ 1956-OS FORRADALOM

Szerkesztette:
BOTOS KATALIN

PÁZMÁNY PRESS
Budapest
2018

A kiadvány megjelentetése a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
támogatása keretében valósult meg:
Központi Alapok Program KAP17-61004-1.1-JÁK azonosítószámon.

© Szerzők, szerkesztők, 2018
© PPKE JÁK, 2018

ISBN 978-963-308-325-3

Kiadja:
a Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Jog- és Államtudományi Kara
1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30.
www.jak.ppke.hu

Felelős kiadó: Dr. Szabó István dékán

Szerkesztés, nyomdai előkészítés: Szakaliné Szeder Andrea

Készült a Vareg Kft. nyomdájában
www.vareg.hu

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
BOTOS Katalin „Az idő Isten kezében van, és az idő az igazság szövetségese.”	9
ÉLŐ Dániel A katolikus egyház és az 1956-os forradalom	27
FÖLDVÁRY Gergely Adalékok Pétery József váci püspök életéhez	57
TÓTH Eszter Zsófia Az 1956-os forradalom emlékezete Pannonhalmán	85
MÉSZÁROS Barnabás A Központi Papnevelő Intézet papnövendékei és az 1956-os forradalom	91
HORVÁTH E. Írisz Elkötelezettség és szabadság	109
BOTOS Máté XII. Pius pápa és a magyar forradalom	131
Soós Viktor Attila A Katolikus Egyház és vezetője, Mindszenty József, 1956-ban	143
BOTOS Katalin Két életrajz – Tabódy István hősie életé	165
– Adriányi Gábor fordultatos életé	174

ELŐSZÓ

A Pázmány Péter Alapítvány a forradalom 60. évfordulóján emlékkonferenciát szentelt a Katolikus egyház és 1956 témakörének. A címadó gondolat Szuromi Szabolcs Anzelm rektor úrtól származott. A jelen kötet alapvetően ezeknek az előadásoknak az alapjául szolgáló tanulmányokat tartalmazza, kiegészítve néhány 1956-hoz és az Egyházhhoz kötődő rövidebb-hosszabb munkával. A tanulmányok alapvetően tudományos igénnyel készültek. Diákok, PHD hallgatók, egyetemi oktatók, tudományos kutatók szerepelnek a szerzők között. Mivel a forradalom az állam és jogtudományok számos területét érintő kérdés, köszönetet mondunk a JÁK vezetésének az anyag publikálásáért. A tanulmányok elolvasása, lektorálása alapvetően a Kuratórium tudományos fokozattal bíró tagjainak feladata volt. Köszönetet mondunk továbbá a technikai segítségnyújtásért Járdány Erikának, az Alapítvány titkárának.

Budapest, 2017 márciusa

Botos Katalin
professor emerita,
a Pázmány Alapítvány Kuratóriumának elnöke,
a kötet szerkesztője

„AZ IDŐ ISTEN KEZÉBEN VAN, ÉS AZ IDŐ AZ IGAZSÁG SZÖVETSÉGESE”

(Mindszenty József)

BOTOS Katalin

professor emerita, a Pázmány Alapítvány Kuratóriumának elnöke

Milyen állapotban volt a magyar társadalom a rákosista diktatúra idején? Hogyan hatott ez az egyházakra, mindenekelőtt a katolikus egyházra? Milyen volt a világpolitikai helyzet, amelyben a forradalom kirobbant? Hogyan viszonyult ebben az időben a világegyház Kelet-Európához?

1. 1945-1955

1956 és a katolikus egyház kapcsolatának vizsgálatakor elkerülhetetlen, hogy az *előzményekről* – ha csak röviden is –, ne beszéljünk.

A háború utáni Magyarországon az emberek többsége vallásos volt. Az 1948-as Mária-napokon Mindszenty bíboros hívására még hívők százezrei jöttek el zarándoklatra a mélyen katolikus Csongrád városába. A fordulat éve után azonban már a hercegprímás elleni koholt vádakat harsogta a rádió. 1948 karácsonyán le is tartóztatták, s koncepciós perben életfogytiglani fegyházra ítélték.

A fényes szelek nemzedéke akkor még komolyan hitt abban, hogy az iskolák államosítása helyes döntés, és hogy az új, szocialista világ egy társadalmilag igazságosabb, tömegeknek jólétet teremtő, szabad rendszer lesz. Az államosítást a NÉKOSZ is követelte. Kezdetben sokan elhitték az Egyházra szórt rágalmakat is. A hangulatra némi magyarázatot adnak a körülmények. A magyar társadalomnak igen nagy sokk volt a háború hatalmas embervesztesége, a holokauszt szörnyűsége, s a Trianoni békediktátum tovább élése. Tömegekben vetődött fel

a kérdés, hogyan engedhette meg ezt az Isten? A háborúk szörnyűségei után féltek az emberek egy újabb háborútól.

A kommunisták pedig valóságos hadjáratot folytattak a vallás ellen. Minden eszközt bevetettek. Az egyházi emberek megszegyenyítését, megalázását, lelki és testi terrorizálását. Mindezt a békeharccal álcázták. Azt állították, hogy az imperialisták világháborúra készülődnek, és az Egyház azok szövetségese. Holott a fordítottja volt igaz. A kommunista ideológia készült, bukásáig, a világforradalomra.¹ A kommunista vezetők felmérték, hogy máról holnapra nem lehet kiirtani a vallásosságot. Arra törekedtek tehát, hogy hiteltelenítsék, lejárássák az egyházi embereket. Megfosztották az Egyházat szinte minden társadalmilag hasznos tevékenységi területétől. Kivették az oktatást és egészségügyet a papok és szerzetesek kezéből. Ily módon a párt és az állam alapvető befolyást szerzett a társadalom nagy rendszerei fölött. Nemcsak a katolikusokat, az egyéb felekezeteket is sújtotta az üldözés, de a fő csapás iránya a katolikus Egyház volt. Az Egyház visszaszorult a templomokba. A folyamatosan harmadik világháborúval fenyegetőző szovjet hatalom hazai szövetségesei, az egyházak erejétől tartva, a legdurvábban nekimentek minden intézményüknek. A békeharc egyik itthoni célpontja éppen a katolikus Egyház volt. Sokan el is hitték a mondottakat.

De nem sokáig voltak hatással az emberekre a propaganda-szövegek.

Hamarosan rádöbbenek a magukat humanistának valló új, „ateista hívők” is – hiszen azok voltak a fiatal baloldali értékeket valló értelmiségiek –, hogy a proletárdiktatúra messze nem a többség demokratikus uralma, hanem a párt-elit diktatúrája. Az ÁVO élén egy négy elemít végzett, primitív fanatikus állt, aki vakon végrehajtotta Rákosi és a szovjetek kívánságait – (másoktól nem is fogadott el parancsot.) Az államvédelmi hatóságok megfélemlítő akciói, a koholt perek, kivégzések, a kitelepítések és internálások, a parasztság zaklatása, az általános erőszak rövidesen az egész országra kiterjedt. Majdnem minden harmadik parasztsalád konfliktusba keveredett a hatalommal. Az értelmiséget valósággal lefejezték. A párt azonban *a saját soraiban is* folyton ellenségeket keresett. Előbb a nyugatos kommunistákkal végzett, (ld. a Rajk-pert), majd (Kádár letartóztatásával) a nemzeti kommunista vonalat is megfosztotta vezetőjétől. A Moszkvából hazatért csoport híven másolta a Szovjetunió beli személyi kultuszt és annak diktatórikus eszközeit. Így aztán félelemmel teli légkör alakult ki az egész országban.

¹ Horváth Miklós közlése szerint, még 1989-ben is léteztek azok haditervek a Varsói Szerződésben, amelyek egy Nyugat elleni offenzíváról szóltak.

A hatalom az Egyház elleni harcban minden eszközt megengedett magának. A szerzetesrendek feloszlata, a főpapok zaklatása, bebörtönzése, a pszichotikus eszközök manipulatív felhasználása a koncepciók perekben, a megzsarolások, internálások, a fizikai erőszak: mind benne voltak a kommunista eszköztárban. A jól ismert mondás alapján álltak: Verd meg a pástort, és szétszalad a nyáj. (Még jó, hogy nem tízezer számra mészárolták le a papokat és szerzeteseket, mint annak idején, a francia forradalom után. De tények bizonyítják: a gyilkosságtól sem riadtak vissza nálunk sem.)

Nem csoda, hogy 1956-ot reménykedéssel fogadta az Egyház. A hozzáállás azonban nem volt egyöntetű.

A klérus megosztott volt. A közelmúlt évek sok-sok szenvedése egyeseket megtört, másokat, ha nem is tört meg, de nagyon óvatossá tett. Az Egyház vezetői, a főpapok börtönben voltak, vagy internálva, de mindenképpen el voltak szakítva a papjaiktól és a hívektől. A halálbüntetéssel fenyegető „deviza-büntettekkel” igen sokakat tudtak zsarolni. Az állam a kinevezésekbe való beleszólás révén pedig nagyon sok beépített embert tett pozícióba a klérusban. A főpapokat megfélemlítették, kikapcsolták, az alsó papságot meg igyekeztek behálózni, hogy feszültséget gerjesszenek a kléruson belül. A párt mindenáron arra törekedett, hogy kialakuljon egy, a hatalommal kiegyezni hajlandó szélesebb papi réteg, a *békepapság*. Sajnos, munkájuk nem volt teljesen eredménytelen. Ne szépsítsük: akadtak, akiket előmenetellel, anyagiakkal meg tudtak nyerni ügyüknek. A békepapi gyűlések azonban távolról sem a világbékét, hanem a kommunista hatalom konszolidálását szolgálták.

Számos pap viszont nem volt hajlandó a „békeharcos” együttműködésre. Az a furcsa helyzet alakult ki, hogy az áhított békét hirdető Egyház mintha ellenezte volna a béke-gyűléseket. Ez sok embert megzavart. A kommunisták azt sulykolták, hogy az Egyházat a papi nagybirtokok visszaszerzése motiválja.

A világegyház feje, XII Piusz pápa látta a keleti blokkban zajló folyamatokat. Legmélyebb meggyőződése volt, hogy az ateista kommunistákkal *semmi-féle kiegyezés nem lehetséges*. (Teljes mértékben egy hullámhosszon voltak Mindszenty bíborossal.) A Vatikán nem is fogadta el azokat a megegyezéseket, amelyeket a magyar felsőpapság az állammal az ötvenes évek elején – annak érdekében, hogy egyáltalán *valami* működési tere megmaradhasson – kötött. Ezt a papság egy része sem tartotta elfogadhatónak. Szerződést ui. csak a Vatikánnal lehetett volna az államnak kötnie. A kommunista hatalom viszont szorgalmazta a formalizálást. Grósz érsek ezért, ha nem is szerződést, de egy megállapodásnak nevezett okmányt aláírt.

A megállapodás azonban csak igen csekély eredményeket hozott. Mindössze két leány-, illetve a hat fiúgimnázium egyházi intézményként való működtetése vált lehetségessé, az ahhoz szükséges korlátozott számú szerzetessel. Az Egyház számára azonban nagyon fontos volt, hogy legalább csírája megmaradjon a vallásos nevelés központjainak. (S legyen honnan biztosítani a papság-szerzetesség utánpótlását is. Hiszen valóban, ezek az iskolák adtak később számos hivatást.²)

Hamarosan azonban (épp a megkötött megállapodás után) Grósz érseket is letartóztatták. Monstre perében és az ahhoz kapcsolódó további perekben több mint száz ítélet, köztük 15 végrehajtott halálos ítélet született. Megfélemlítő hatása hatalmas volt. Az állam mindvégig ragaszkodott ahhoz, hogy a beleszóljon az egyházi pozíciókba való kinevezésekbe. Így elérte, hogy számára lojális papság került vezető posztokra. Számos, a sorba beállni nem hajlandó magas rangú papi személyt viszont eltávolítottak, internáltak, házi őrizetben tartottak. (Nemcsak az ötvenes évek elején, de még 1956 után is!) A zsarolások emberi gyengeségeket vettek célba, de majd' mindig része volt a fenyegetéseknek a devizabüntény, amelyért – mint utaltunk rá – akkor halálos ítélet járt. Ez rendkívül hatásos volt. Az egyházi hierarchia pozíciói hosszú időn át nem voltak teljes mértékben betölthetők.

Grósz érseket hosszú fogházbüntetésre ítélték. Csak 1955-ben helyezték egészségi okok miatt házi őrizetbe. Miután úgy látták, eléggé megtörte a fogás, 1956 tavaszán kiengedték, hogy Czapik Gyula érsek halálát követően, a püspöki kar vezetője legyen. Úgy vélték, hogy a továbbiakban lojális lesz a hatalomhoz. Az egyik legfontosabb vitapont a békepapság kérdése volt. Grósz valóban megpróbált visszakerülése után kiegyezést találni a békepapi szerve-

² Személyes élményeim: 1956-ot a Miasszonyunk Iskolanővérek által vezetett Patrona Hungariae gimnáziumban éltem át. Saját elhatározásomból választottam az iskolát, mert vonzott a szerzetesi hivatás. Az ötvenes években egy Pestről kitiltott jezsuita pap volt a lelki vezetőm. Egy elüldözött irgalmas nővér lakott családjunkkal az ötvenes években, az ő rendi ruhájából szabatott nekem sortot – mert szoknya helyett azt kértem –, s nekem adta kis szerzetesi keresztyét. A gimnáziumban a kalocsai nővérek mellett az Isteni Szeretet Leányai és egy különösen kiváló szociális nővér volt a tanítóim között. A hatvanas évektől kezdve szomszédasszonyom egy volt irgalmas rendi novícia lett, akinek életem során nagyon sok jót köszönhettem. Az egyetemen a legkedvesebb tanáraink, mint később megtudtam, mind egyházi gimnáziumba jártak – természetesen még a kommunista uralom előtt. Sok segítséget kaptam tőlük, végig a szakmai pályámon. A rendszerváltozás után a Pázmány jogi karát Zlinszky János alkotmánybíróval együtt alapítottuk. János bátyám referenciának tekintette, hogy Kiss László egykori piarista igazgatónk gyászmiséjén én mondtam emlékbeszédet; (mint egykori piarista, a fiúk részéről ő volt a búcsúztatója). A Kövi Mária Egyházközségben, ahol férjem hosszú ideig világi elnök volt, az elmúlt 36 évben három papra is családi barátként tekintünk, mind a mai napig. Papok, szerzetesek kísérik végig az egész életemet. (És 1956 emléke.)

zódésekkel. 1956 nyarán elő is terjesztette javaslatait a miniszterelnöknek, de Hegedüs András nem hajlott semmiféle kompromisszumra.

2. Ilyen Egyházat talált a forradalom 1956-ban Magyarországon

Sokan úgy vélték, a papság egyáltalán nem volt felkészülve a forradalomra, s csupán sodródott az eseményekkel. Kálmán Peregrin pap-történész véleménye szerint ez csak részben igaz. Az általa végzett kutatások, az eredeti feljegyzések, dokumentumok és a máig élő tanúk szóbeli közlései alapján kirajzolódik, hogy a budapesti papság – a regnumos atyák tevékenységének hatására – már a forradalom előtt „határozott, kiforrott és közösségileg megvitatott nézetekkel” érkezett a forradalom küszöbére.³

Az igaz, hogy a fegyveres felkelést a felső papság valóban nem támogatta. A harci cselekményektől igyekezett visszafogni a híveit. Egyházi személyek a harcokban egyáltalán nem vettek részt. A klérus felső vezetése minden szempontból óvatossággal állt a fejleményekhez. Félték – s mint később kiderült, joggal –, hogy a kommunista hatalom visszatérhet. Egyébként is nehéz volt tisztán látni akkor még, hogy a forradalom a kommunisták egyes szárnya közötti csatározást jelenti-e („a kommunisták ölik egymást”), vagy valóban egy polgári demokratikus Magyarországhoz vezető megmozdulás van folyamatban. Csak XII. Piusz pápa enciklikája (*Luctuosissimi eventus*) megjelenése után, október 29-én adott ki Virág Ferenc pécsi püspök egy körlevelet, amelyben határozottabb követelések jelentek meg a forradalmi Nagy Imre kormány felé. Bár a pápa a küzdelem jogosságát érzékeltette enciklikájában, a magyar klérus vezetése mégis óvatos volt. Tartott a helyi hatalomtól. Hangsúlyozta a harcoktól való tartózkodást.

Október 31-én került sor Mindszenty bíboros kiszabadítására felsőpetényi házi őrizetéből, ahová nem sokkal korábban, 1955-ben vitték át börtönéből. Konstruált perében életfogytiglani fegyházra szóló ítéletet kapott. (Rákosi annak idején nem akarta, hogy halálos ítélettel mártír legyen...) Hatalmas öröm fogadta az eseményt. (Pallavicini-Pálincás őrnagy a forradalom után szörnyű szenvedésekkel és az életével fizetett a tettéért.)

³ Ld. KÁLMÁN Peregrin: *A Magyar Katolikus Egyház a Kádári egyházpolitika első éveiben – a teológiai összefüggések tükrében*. PHD disszertáció. PPKE Történettudományi Doktori Iskola, 2014.

Az eddig teljes elzártágban élő Mindszenty nehezen mérte fel a helyzetet. A kiszabadulása után csak nagyon rövid nyilatkozatot adott, mondván, hogy tájékozódnia kell. November 30-ra szűk körű tanácskozást hívott össze Grósz Józseffel, Shvoy Lajossal és Pétery József püspökkel (aki véletlenül érkezett ide, azt híván, hogy szélesebb körű tanácskozásról lesz szó). Grósz és társai megpróbálták a primást visszafogottságra inteni. Kérték, hogy a bizonytalan politikai helyzetben legalább ne nyilvánítsa semmisnek a megkötött megegyezéseket, nehogy az addig elért eredményeket is elveszítse az Egyház. Mindszenty azonban nemcsak erre a tanácskozásra támaszkodott, hanem a kispapok által készített felkészítő anyagokra is (mint ezt később látni fogjuk).

Mindszenty beszéde – megítélésem szerint – eléggé visszafogott volt. (Bár a szűk körű megbeszélés résztvevői némileg csalódottak voltak, amikor meghallgatták. Grószék úgy érzékelték – tehát nem csak a későbbi hatalom –, hogy a primás beszéde túl bátor volt.) A kommunista propaganda mindenestre messzemenőig eltorzította a beszéd tartalmát 1956 után, s úgy állították be a primást, mint aki a régi rend visszaállítását szorgalmazta volna. (A beszéd elhangzott szövegét természetesen a Kádár-időben nem lehetett megismerni. Akik meg esetleg még a forradalom alatt a rádióban hallották, a pontos szófordulatokra többnyire nem emlékeztek vissza. Erre számított a hatalom.)

Az kétségtelen tény, hogy a közjogi méltóságként megjelenő primás köré nyomban gyülekezni kezdtek a régi világ egyes képviselői. Erről Pétery József püspök visszaemlékezésében, mint „naftalinszagú Bocskai ruhában” feszítő gyülekezőkről beszélt.⁴ Magában a beszéd szövegében azonban kevés kivetni valót lehet találni. Egyes elemzők még napjainkban is sok olyasmit magyaráznak bele, ami el sem hangzott. A kommunista hatalom értelmezhetette néhány mondatát fenyegetőnek magára nézve, és ez éppen elég volt ahhoz, hogy torzítva adják tovább.

Mi is hangzott el valójában?

A hercegprimás mindenekelőtt köszönetet mondott a külföldnek és a nemzetközi sajtónak az általuk kifejezett szolidaritásért. (Meglepően nagy fontosságot tulajdonított, teljes joggal, a sajtónak.) Utalt ugyanakkor arra is, hogy történelmünk során mi magyarok mindig védtük a Nyugatot, tehát rászolgáltunk a demokratikus államok mostani szolidaritására. Hangsúlyozta, hogy a magyar nép nem táplál ellenséges érzelmet egyetlen néppel szemben sem. Az orosz birodalommal sem! Így nevezte a Szovjetuniót. A legfontosabb

⁴ FÖLDVÁRY Gergely: *Adalékok Pétery József püspök életéhez*. A Pázmány Alapítvány konferenciáján elhangzott előadás. (Ld. az Alapítvány honlapját: <http://www.pazmanyalapitvany.hu>)

feladatnak viszont a munka azonnali felvételét tekintette, hiszen – ahogy fogalmazott – egy csontig lesóványodott nép vívta a szabadságért a küzdelmét. (Itt jegyezzük meg, valóban csodálatra méltó volt, ahogy a forradalom alatt a budapesti közművek megszakítás nélkül biztosították a szolgáltatást, a golyók süvítése közepette is. Sőt, azt is fontos tudni, hogy az éterbe sugárzott, s az írott sajtóban megjelenő követelésekben a függetlenség és a demokrácia mögött csak a harmadik helyen volt a gazdasági helyzet javítása. Ez a forradalom valóban a „Farkasok dala” volt...)

Beszédében a primás kiállt a forradalom mártírjai mellett, ami implicita a harc jogosságának elismerését jelentette. Mint többször is utalunk rá, a püspökök a fegyveres ellenállást – nyilvánvalóan aktuálpolitikai megfontolásokból, a kommunista hatalom kegyetlen erejével számolva – kifejezetten elleneztek. A primás azonban Aquinói Tamás tételére alapozott: „Ha először a népnek joga van arra, hogy maga nevezze meg királyát, akkor ugyanez a nép teljes joggal távolíthatja el az általa választott királyt, ha ő zsarnoki módon élt vissza a királyi hatalommal.”⁵ Az egyházi tanítás egyébként 5 feltételt szab meg ahhoz, hogy a hatalommal szembeni ellenállás mikor igazolható:

- ha biztos tudomás szerint az emberi alapjogok súlyosan és tartósan sérülnek;
- ha az orvoslás minden más eszköze kimerült;
- ha ezáltal nem áll elő még súlyosabb rendezetlenség;
- ha megalapozott kilátás van a sikerre;
- ha ésszerűen jobb megoldás nem látható előre.⁶

Ha alaposan átgondoljuk az akkori helyzetet, ezek a feltételek fennálltak.⁷ Talán azon lehet –utólag – kissé elgondolkodni, hogy volt-e valós esély a sikerre? Nyilván, egy kis nép maga aligha szállhat szembe egy hatalmas birodalommal. De a bizalom az ENSZ hatáskörében, a nemzetközi jog alapján a kinyilvánított semlegesség tiszteletben tartásában, a reménykedés a nemzetközi egyezményekben – amelyek szerint hazánkat is el kellett volna már 1955-ben hagyniuk a megszálló csapatoknak – széleskörű volt. (Igaz, formálisan saját kormányunk „kérte” a gyorsan létrehozott Varsói Szerződés alapján az oroszokat a maradásra. (A forradalom kitörése után pedig –Hegedűs András

⁵ AQUINOI SZENT TAMÁS: *A királyi kormányzásról* 1,6, 96.

⁶ AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Szent István Társulat, Budapest, 2007.

⁷ Élő Norbert: *A katolikus egyház és az 1956-os forradalom*. A Pázmány Alapítvány pályázatára érkezett tanulmány. (Ld. az Alapítvány honlapját: <http://www.pazmanyalapitvany.hu>)

aláírásával – a beavatkozásra.) Ezek a tények az akkori mérlegelés szerint realissá tehették volna a fegyveres ellenállást. A forradalmárok az ENSZ békefenntartó csapatait várták! (A „Mecseki Láthatatlanok” is erre alapozva vívták, még november negyedike után is, három héten át, gerilla-harcukat a szovjet csapatok ellen.) Vannak olyan vélemények, hogy egy erőteljesebb diplomáciai fellépés nem váltott volna ki háborús konfliktust Kelet és Nyugat között. Ma többnyire ennek a veszélynek a lehetőségére hivatkoznak, és az akkori nyugati diplomáciai is ettől tartott. Ugyanakkor, a szovjet vezetés akkori megosztottsága, a belső hatalmi harc lehetőséget adhatott volna bizonyos diplomáciai nyomás-gyakorlásra. Később, Hruscsov hatalmának stabilizálódásával, s az orosz úrkutatási előny, és a fegyver-arszénál fölénye alapján már joggal merülhetett fel a keményebb reagálás bekövetkezése. Mégis, még a kubai válság idején is, vissza lehetett fordítani a szovjet rakétákat, pedig akkorra már a Szovjetunió ténylegesen jelentős hadászati előnyre tett szert az amerikaiakkal szemben. A valóság az volt, hogy 1956-ban az USA vezetése a belpolitikára koncentrált az elnökválasztás közeledtével. Az amerikaiakat a választásokon a külpolitika kevéssé érdekelte. Az elnök nem akart ezzel foglalkozni. (S ráadásul jött a szuezi válság.) A külügyminiszter által októberben kinyilvánított vélemény, miszerint nem tekinti stratégiai szövetségesnek a kelet-európai országokat, szabad kezét adott a szovjeteknek.

Hogy a harcot Mindszenty bíboros maga jogosnak ítélte, nem kétséges. Nem is beszélve arról, – ahogy ezt hangsúlyozta is –, hogy *mi nem támadtunk meg senkit*, hanem minket támadtak meg. *Mi csak védekeztünk!* Leszögezte, hogy ami történt, az *nem forradalom, hanem szabadságharc volt*. Nem a belső rend megdöntése volt a felkelés célja, hanem a *megszállók távozása*. Ez nagyon fontos megállapítás volt, hiszen tényleg nem az államrend megdöntéséről szóltak a harcok, hanem egy megtámadott nemzet védekezéséről. Igazságos harcról! (Arról nem lehetett fogalma sem, hogy az egész eseménysor kezdete esetleg csak egy szovjet titkosszolgálati provokáció volt, ami – meglepetésképpen – számukra rosszul sült el. Vannak ugyanis ilyen vélemények is.)⁸

Igen jelentős diplomáciai tény, hogy Mindszenty beszéde azt hangsúlyozta: a magyar nép valamennyi környező országgal jó viszonyra törekszik. S leszögezte, hogy kizárólag *kultúrnacionalista* nemzet és ország akarunk lenni. Ez a megfogalmazás ugyan kifejtést igényel, de számomra egyértelmű, hogy nem politikai változtatásokra gondolt a határok tekintetében. Tehát a bíboros

⁸ MAGYAR JÓZSEF: *A mi forradalmunk*. Ez az átfogó dokumentumfilm, amely a forradalmat kezdetektől a végéig nyomon követi, számos tényt és interjút hoz fel egy ilyen lehetőség bizonyítására.

nem vádolható revizionizmussal, csak a nemzeti kultúrán alapuló közösségek megmaradását várta volna el. (Ez az elvárás viszont napjainkig is élő és jogos, az EU-n belül is.)

Ugyanakkor tény, hogy a demokratikus rend helyreállítását elsődleges célnak tartotta. Kimondta, hogy az ország és az Egyház *nem szegi szembe a történelem igazolt haladási irányával*. Mi mást jelenthet ez, mint hogy lemondott korábbi legitimista gondolatairól, s elfogadta a demokráciát? Ez valóban nem feltétlenül a proletárdiktatúra elfogadását jelentette, hiszen mint minden diktatúrát, elviekben nyilvánvalóan ezt elutasította. A pártok sokaságának megjelenését viszont kifejezetten nem tartotta kívánatosnak. A „demokratikus” pártoskodás kiújulását a legmesszebbmenőkig ellenezte.

Tény továbbá, hogy a bukott rendszer örököseinek elszámoltatását szükségesnek tartotta. Azzal indokolta, hogy a szükséges tisztulást saját ön-leleplezéseik támasztják alá. Ezt azonban csak törvényes keretek között, független bíróságok előtt tartotta elképzelhetőnek. „Magánbosszúknak helye nincs” – mondta. (Persze, az mindig nagy kérdés, hogy elképzelhetők voltak-e a végrehajtó hatalomtól valóban független bíróságok?) Mindenesetre ezt a kijelentését egyesek még ma is „joggal félelemkeltőnek” tartják. Véleményem szerint az ilyen értelmezés teljesen indokolatlan. Hiszen, ha a beszéd szövegét nézzük, Mindszenty nemcsak átmenetileg tette félre az elszámoltatás súlyos kérdését, hanem leszögezte, hogy „ha a kibontakozás az ígéretek szerint tisztességesen halad előre, *ez* (ti. a számonkérés) *nem is lehet a feladatunk*”. Igaz, a kibontakozás jogállamiságot feltételező jellege valóban kemény feltétele volt ennek...

Azt se lehet mondani, hogy Mindszenty az egyházi vagyonokat, a papi nagybirtokokat visszakövetelte volna. Úgy fogalmazott, hogy „*a magyar nép természetesnek találja, hogy nagy múltú és nagy értékű intézményeiről gondoskodni kell*.” Ennek nyilván számos más formája is lehetséges, mint ahogy az olasz állam is kárpótolta az ottani katolikus Egyházat az 1929-ben, a Köztársaság által elvett vagyoniért. Valami efféle történt a rendszerváltozás után is. (Mellesleg tény, hogy a szovjet utód-államok közül egyedül Magyarországon nem követelte vissza a rendszerváltozás után az egyház az államtól a földbirtokokat.)

Azok a félelmek tehát mindenképpen indokolatlanok, hogy a múlt rendszert akarta volna visszahozni. (Látni fogjuk majd az öt felkészítő kispapok szövegéből is, hogy ők sem kívánták visszahozni a múltat.) Azt valóban nem, de a primás szavai kétségtelenül *a kapitalizmusnak egy szociálisan igazságos modelljét jelentik*. Összhangban az Egyház társadalmi tanításával, „a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján” álló társadalmat vázolt fel. Ez nem más, mint a *szociális piacgazdaság*. A magántulajdont már a

szociáldemokrácia is elfogadta! S a kereszténydemokrácia politikája Nyugaton egyértelműen ilyen gazdasági berendezkedést tűzött célul. (Az EGK-t meg-
alapozó Montánuniót, az integráció alapját létrehozó német, francia és olasz
politikusok is a kereszténydemokrácia alapján álltak.) Kétségtelen, hogy a
kommunisták magántulajdont ellenző elmélete szerint ez a változat sem volt
számukra elfogadható. 1990 után visszatekintve, csak tisztelettel adózhatunk
a bíboros bölcsességének. Hiszen Szent II. János Pál pápa is a „vadkapitaliz-
mustól” óvta 1991-ben a rendszerváltó országokat a *Centesimus annus* kezdetű
enciklikájában, és a szociális piacgazdaságot tartotta követendőnek...

Az állami tulajdon azonban a kommunista rendszer szent tehene volt. Ehhez
egészen a rendszerváltozásig nem engedett hozzányúltni. A magántulajdont a
kapitalizmus alapjának tekintette (joggal), és tudta, hogy aki anyagilag füg-
getlen, azt kevésbé lehet diktatórikus politikai eszközökkel kormányozni. A
magántulajdon nemcsak a gazdaság, de a demokratikus politika alapja is.

Egy dologban azonban – a beszéd szövege szerint is – valóban hajthatatlan
volt a hercegprímás: a békepapi mozgalom eltörlésében. A békepapokat, az
egyházi tisztségbe beerőltetett személyeket azonnali hatállyal eltávolította –
legalább is így rendelkezett: „a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának
minden nyomát felszámoljuk”. Ez valóban hadüzenet volt a kollaboránsoknak
és a Pártnak. Szavai szerint a hitoktatás visszaállítása is elsődleges fontosságú
követelés volt, hiszen az elkövetett szörnyűségek mind-mind a társadalom
morális alapjának megingásából származtak.

Sok ideje azonban nem maradt hátra Mindszentynek, hogy ezekből a fel-
adatokból bármit is magára vállaljon és megvalósítson. A november negyedik
szovjet katonai invázió előtt kénytelen volt bemenekülni az Egyesült Államok
nagykövetségére, ahol azonnal menedékjogot biztosítottak számára.

Az amerikai és brit követségi tisztviselők (a hazájukba küldött telexek tanú-
sága szerint) kifejezett szimpátiával voltak a forradalom iránt, s kormányaikat a
határozottabb állásfoglalásra buzdították. A nagypolitika azonban úgy döntött,
hogy nem kockáztat a térségben semmit. Hiába kérte Nagy Imre kormánya:
„Help Hungary!” Se katonai, se diplomáciai segítség nem érkezett. Az ENSZ
nem tett semmi érdemit. Fontosabb volt a nagyhatalmak számára a szuezi vál-
ság rendezése. A SZKP Központi Bizottsága pedig már október 30-án döntött a
katonai beavatkozásról. Az ezt követő diplomáciai megnyilvánulások a szovjet
nagykövetség részéről csupán a félrevezetést szolgálták.

De nézzük meg konkrétan, mi is történt ez alatt a pár nap alatt az Egyházban! Az egyik legjelentősebb esemény a kispapoknak, a Központi Papnevelő intézet hallgatóinak a forradalomhoz való viszonyulása volt.⁹

A számos bezárt vidéki szemináriumból Pestre került fiatal papnövendékek helyzete igen keserves volt az ötvenes években. Rántott levesen és kenyéren kívül alig volt ennivalójuk, hazaival kellett kipótolniuk. Az októberi napokban semmi nem utalt arra, hogy valami forradalmi dolog készül. A szeminaristáknak lelkigyakorlatuk kezdődött október 22-én, teljes elzártágban éltek, s csak a fegyverropogás hívta fel figyelmüket az eseményekre. Végigcsinálták a lelkigyakorlatot, de utána a növendékek alig várták, hogy a maguk módján bekapcsolódhassanak az eseményekbe. Mivel az emberölés szentelési akadály, így a harcot kerülték, de a sebesülteket segítették, lelki vigaszt nyújtottak, ételmisszersegélyeket osztottak a Vöröskereszt felkérésére, s tájékoztatták a sebesültek hozzátartozóit. (Amint egy túlélő, Varjú Imre beszámol róla, golyózáporban is vitték az Oltáriszentséget a haldoklóknak.) Politikai szempontból igen fontos, hogy röplapot is készítettek a jegyzet-sokszorosítóval, melyben követelték Mindszenty kiszabadítását. Majd egy hosszabbat is írtak, melyben követelték a békepapok eltávolítását, a többi egyházi személy szabadon bocsátását is, a katolikus sajtó szabadságát, a szerzetesrendek és egyházi szervezetek működési engedélyének visszaadását, a Vatikáni diplomáciával a kapcsolat-felvételt. Megindítóan világos a 30-án kelt röplap tartalma. Nemcsak azt fogalmazták meg a kispapok, hogy mit akarnak, de azt is, hogy mit nem. Íme, a szöveg részlete:

„MI EZZEL NEM AKARUNK VILÁGI HATALMAT SZEREZNI AZ EGYHÁZNAK

nem akarunk fekete reakciót

nem akarjuk a nagybirtokokat visszaszerezni

nem akarjuk a múlt hibáit folytatni

nem csak életlehetőséget kérünk, hogy magunkat átmenthessük

rendszerváltozásra számítva,

HANEM AZ EGYHÁZ HIVATÁSÁNAK MEGFELELŐEN AKARJUK

az igaz vallásosság újrászületését,

⁹ Erről bővebben ír MÉSZÁROS BARNABÁS: *A központi Papnevelő Intézet papnövendékei és az 1956-os forradalom*. Előadás, a Pázmány Alapítvány konferenciájára. (Ld. az Alapítvány honlapját: <http://www.pazmanyalapitvany.hu>). A jelen tanulmány Mészáros Barnabás munkájára alapoz döntően a Központi Papnevelőben történtek bemutatásakor. Emellett támaszkodik Varjú Imre egykori kispap visszaemlékezésére is: www.magyarokurir.hu/.../papi-szolgalat-kommunizmus-idejen-varju-imre-atyaval-besz. 2014. febr. 25.

az igazi demokrácia megvalósulását,
 a szociális elvek megalkuvás nélküli hirdetését
 társadalmi és gazdasági erkölcsöt
 a családok szétzüllésének orvoslását
 békét, mely az igazságosság gyümölcse
 minden néppel való szolidáris együttműködést.”¹⁰

Azt hiszem ennek a megfogalmazásnak napjainkig ható érvényessége van.

Kálmán Peregrin atya, aki feldolgozta a Kalocsai Levéltárban őrzött Grösz József hagyatékot, rámutat, hogy a forradalom alatt és az utáni időkben számos papi beadvány érkezett a püspöki karhoz.

Maga a püspök környezete is gondolkodott a követendő stratégián. Az egyik, még október 29-én kelt dokumentum az érsek hagyatékából, a következőket tartalmazza:

„Nagy Imre ígérte, elismerte és vallotta, hogy a magyar nép akaratát kell teljesíteni. Ez a választás útján lesz megismerhető. Épp ő és a párt is, annak vezetői is bevallották, hogy a [kommunista] párt vezetése alatt álló kormányzás politikai, közigazgatási, gazdasági, igazságszolgáltatási stb. téren a legburjánzóbb törvénytelenések sorozata volt, s ennek következménye lett a véres felkelés. N[agy]. I[imre]. kormányának történeti jelentősége az legyen, hogy a további vérontást megszüntetve vezessen át az igazi népakarat korszakába. [...] Egyház belügyeiben csak a CIC lehet irányadó. A békepapi mozgalomról számtalanszor ők maguk megírták, hogy politikai mozgalom, a kormány és a párt állt és áll mögöttük. 1951-es püspökkari elismertetésük ama megfélemlítési politika eredménye, melyről vezető politikusok számtalanszor elismerték, hogy a törvénytelenések korszaka volt.”¹¹

Született egy beadvány is – feltehetően egy munkáspaptól, Emödi Lászlótól –, amely összefoglalja egy szakértői csoport véleményét. Még tele volt reménnyel. A munkástanácsok akkori tevékenysége alapján azt hangsúlyozza, hogy

¹⁰ Uo.

¹¹ KÁLMÁN Peregrin: A budapesti papság (egyház) koncepciója az 56-os forradalom idején. *Vigilia*, 2010/11. 862–866. (vigilia.hu/regihonlap/2010/11/kalman.html)

azok lényegében megegyeznek az egyházi tanítással. Lelkesedéssel beszél a munkástanácsok küzdelméről, s elítélően ír Hamvas Endre püspök körleveléről, amely a sztrájkharc abbahagyására szólít fel. Az a vélemény tükröződik belőle, hogy a papság nem kívánja a szocialista vívmányok eltörlését, így a föld visszaadását sem. Ugyanakkor számos követeléssel áll elő az egyházi élet szabadságát illetően.¹² Még egy összefoglaló feljegyzés született 1957 január elsején. Akkor még úgy érezték, az egyházi élet robbanásszerű fejlődésen ment át. Ez a dokumentum is hangsúlyozta, hogy a papság véleménye szerint nem idegen a szocializmus a vallástól. „A munkások ragaszkodnak a szocializmushoz.” Úgy látták, az Egyháznak vissza kell szereznie a becsületét a munkások előtt. Itt érzékelhető, hogy van bizonyos eltávolodás Mindszenty nézet-világától.¹³ A dokumentumok arról tanúskodnak, amit Kálmán Peregrin tanulmánya állít: a budapesti papságot nem érte felkészületlenül a forradalom...

A kispapok egy csoportja meglátogatta Mindszentyt a kiszabadulása után, és felkészítő anyag írására vállalkozott számára. (Amit november 3-i beszédében fel is használt.) Megkísérelték a primás kérésére az Egyházügyi Hivatal iratanyagának mentését is, ezt aztán az események fordulata miatt nem tudták befejezni.

Időközben feszültséget jelentett, hogy a szemináriumban a forradalmárok egy csoportja a rektort kereste, akinek a testvére ÁVH-s volt, s róla is ezt gyanították. (Tabódy István kispap sikerrel lebeszélte a forradalmárokat, hogy plébániáján végezzenek vele. Számos tény bizonyítja, hogy a papság az atrocitások fékezésében eredményes volt.) Voltak a harcok alatt lövöldözések is a szeminárium tornyából. Az oda bejövő forradalmárok onnan vívtak párharcot ellenfeleikkel. November 4-e után a mellettük levő épületben lévő Eötvös Loránd Egyetem jogi karának egyetemistái harcoltak még egy ideig. Őket a szeminaristák segítették, egy, a falon ütött nyíláson át adva nekik élelmet. Később, amikor sor került rá, a szeminárium épületén keresztül menekülési lehetőséget – reverendát, civil ruhát – biztosítottak számukra... Novemberben pedig egy tájékoztató levelet („Péter-levelet”) írtak a kispapok a környékbeli papoknak, hogy képből legyenek a történekről. Ezt később a hatalom súlyosan felrótta nekik. Továbbra is segítettek a nyugati segélyek szétosztásában. Félvén a fejleményektől, a végzősöket soron kívül félévkor felszentelték. 1957-ben aztán megkezdődtek a letartóztatások Sajnos, a szemináriumba is beépült besúgók

¹² Elaborátum a magyar (egyház)politikai élet átalakításáról, 1956. október 29. Kalocsai Érseki Levéltár, Grósz József hagyaték. Idézi KÁLMÁN (2010) i. m. 864–865.

¹³ ROSDY Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*. Budapest, Új Ember Kiadó, 2006.

és együttműködő professzorok vallomásai alapján többen hosszabb-rövidebb börtönbüntetést kaptak.

1958-ban folytatódott a békepapi mozgalom erőltetése, s a szeminaristákat is próbálták ebbe belevonni. 1959-ben a békemozgalom, úgymond ‘szabotálása’ miatt 14 kispapot kirúgtak. A többiek a visszatérésüket kérő levelet írtak a püspöki karnak, s ők se jöttek vissza a szemináriumba, amíg a 14 kitett sorsa nem rendeződik. Az előjárók, látva a nagy létszám-csökkenést, visszahívták őket, de végül is 69 szolidáris kispap nem írta alá az előjárók által tőlük követelt nyilatkozatot, és így elbocsátásra kerültek. A központi szemináriumban csak 17 kispap maradt. (A kizárt kispapok egy részét a későbbiekben titkos eljárással – Tabódy István közreműködésével – mégis fölszentelték; XXIII. János pápa áldását küldte nekik.) Azonban hivatásukat nem gyakorolhatták, s igen nehéz volt az életük. Néhányan közülük el is hagyták a papságot. Tabódy István segített szervezni a többi kicsapott kispap titkos képzését, amiért végül is 1961-ben őt és társait perbe fogták és börtönre ítélték. Tabódyt 12 évre.)

3. A nemzetközi háttér a forradalom alatt

Már említettük XII. Piusz pápa rendíthetetlen kommunista-ellenességét. Ez a magyarázata, hogy olyan nagy figyelemmel követte nyomon a magyar (és a lengyel) eseményeket, és hogy az alig 11 napos magyar forradalom 3 enciklika születéséhez vezetett.

Az első október 28-án adta ki (*Luctuosissimi eventus*). Ebben megrendülésnek ad hangot „a borzalmas öldöklés vérében fekvő” „Kedves Magyarország” sorsa fölött, és közös imádságra hívja a világ népeit az igazságos békéért. (Ez az enciklika bátorította, mint írtuk, Virág püspököt is hazánkban, a határozottabb kiállásra.)

A második enciklikát november 2-án adta ki (*Laetamur admodum*). Ebben örömét fejezte ki, hogy nemcsak a katolikusok, de más felekezetek is csatlakoztak az imahadjárhoz, a szenvedő Magyarorszáért. Ugyancsak örömét fejezte ki Mindszenty (és Wysinszky) bíboros kiszabadulása fölött, és hálát adott Istennek a kezdeti sikerekért. Mondta, hogy a küzdelmet folytatni kell, mert nem szabad elszalasztani a ritkán kínálkozó történelmi pillanatot. Áldásában részesített minden meg nem alkuvó, tovább küzdő hívőt. Ugyanakkor, széles látókörét jelzi, hogy nyomban reagált a szuezi válságra, felismerve annak jelentőségét a világpolitikára, s így Kelet-Európa helyzetére is. (Bizony, sajnos valóban végzetes hatással volt az ún. magyar ügyre...)

Harmadik enciklikája november 5-én (Datis Nuperrime), a szovjet beözönlés másnapján született. „Idegen fegyverekkel új rabszolgaságba hajtották a vértől ázott nemzetet” – írta. Pedig Istennek Káinhoz intézett szava ma is érvényes: „Testvéred vére hozzám kiáltott a földről”. Az enciklika könyörgés az Úrhoz, hogy nyissa meg a felelős emberek elméjét és szívét az igazságos békéhez vezető út megtalálására. S egyben apostoli áldását küldte „szeretett magyar népünknek”.

(Hat évtized távlatából visszatekintve, felidéződik előttünk a nyolcvanas években az utolsó pártkongresszus, amelyen a szovjet tankokon bevonuló, Nagy Imrét hóhérékre juttató, már kissé zavart elméjű főtitkár, Kádár János dadogott. Valami olyasfélét, ami lelkiismeret-furdalására utalt. Bizony... „Testvéred vére hozzám kiáltott a földről...”)

4. A forradalom után

A forradalmat a megtorlások követték. Első menetben a pufajkás keretlegények végigverték fél Magyarországot, hogy a fiataloknak, de senkinek se jusson eszébe *a Márciusban Újra Kezdjük*, a MUK. A java persze még később jött, a hatalom megszilárdulása után, amikor a Kádár-kormány végzett a Nagy Imre perben a forradalom által újraválasztott miniszterelnökkel és társaival. Emellett kivégeztek mintegy négyszáz forradalmárt, a nép minden rétegéből. A legtöbbjük munkás volt, hogy elmenjen a kedve a munkásosztálynak az új hatalom ellen támadni. Máig sem teljesen egyértelmű, hogy Nagy Imrét orosz nyomásra, vagy saját belpolitikai megfontolásai alapján engedte Kádár hóhérékre jutni. Ne feledjük: őt és Münchenet hívták ki októberben Moszkvába. Egyikük biztos vállalta volna az új hatalmat. A Központi Bizottságban a balos vonal, a véresszájú Marosán György nagy potenciális veszélyt jelentett számára. Csak 1962-ben sikerült lecserélnie Marosánt Nyers Rezsőre. Addig mindig félnivalója volt saját balos ellenzékének moszkvai aknamunkájától. (Nem is beszélve arról, hogy Rákosi még sokáig reménykedett és akciózott visszakerüléséért. Szerencsére, ezt már a szovjetek se akarták.)

Meg kell mondani, hogy Kádár roppant ügyesen politizált. A terror és az engedmények együttes taktikáját alkalmazta. Még 1956 decemberében beindította a gazdasági reformbizottságot, s 1957 májusában már el is fogadtatta annak alapelveit. (A hatvanas-hetvenes évek során sok mindent meg is valósított azokból a célokból, amit tulajdonképpen Nagy Imre akart, már 1953-ban, és majd 1956-ban is.)

1957-ben a négyszázazres tömeget felvonultató május elsejével Kádár egyértelműen győzelmet aratott. Igaz, vidékről felrendelt közhivatalnokokkal, tanítónőkkel, és kirendelt budapesti munkásokkal, alkalmazottakkal töltötte meg a teret, de látványos volt.

A halálraítélt Obersovszky Gyula keserűen írta a Markó utcai fegyházban,

„Hát szabad ezt

Lehet

Egy ilyen korcs hatalom

talpa alá heveredni

Lehet

Lehet mondani, hogy

Éljen

Az áruló éljen

A hóhér

A hóhér éljen?

Hát szabad ezt?

Lehet

Kik vagytok ti

Kik

Emberek...”

(Obersovszky Gyula: Kik vagytok ti...)

Mindenekelőtt az éhes szájakat tömte be Kádár. A kormány agrárpolitikája jelentősen felhozta az ágazat termelését. Kiépített egyfajta együttműködést a kis háztáji gazdaságok és a téeszkek között. Ezzel egyrészt a parasztság helyzete is javult, másrészt az egész ország élelmiszerellátása is megfelelő lett. Még exportra is bőven futotta, aminek az állandó élelmiszerhiánnyal küzdő szovjet elvtársak is örültek.

Az egyházpolitikában azonban viszonylag nehezebben ment az enyhülés.

A hatalom mit sem törődött a számára pozitív egyházi hozzáállással (ti. a szocializmus pártolásával.) 1957 januárjában megindult az általános terrorgépezet. Különítmények járták a vidéket. Megkezdődtek a papi letartóztatások is. 14 személyről tudunk, de sokkal többeket zaklattak. (Az egyik leghosszabb börtönbüntetést szenvedett magyar személy egyébként egy pap volt, Lénárd Ödön piarista.) Tudunk ítélet nélküli brutális gyilkosságokról is: a tiszavárkonyi plébános, Kerekes Lajos, vagy Brenner János esetében. Számosan disszidáltak, halálos ítélet vagy a letartóztatások elől menekültek, vagy, mint a jezsuita rend több tucat tagja, akik hivatásuk gyakorlása érdekében hagyták el az országot.

A békepapokat visszahelyezték állásukba. Volt, aki gerinctelenül hajbókoló levélben köszönte meg Kádár Jánosnak, hogy „megvédte őket” „a reakció erőivel szemben”.

Végül maga Grósz József állt élére az Egyházon belül szerveződő Opus Pacis mozgalomnak 1957-ben. Ennek célja az volt, hogy elkerüljék a papság megosztását. Megalakult az Országos Béketanács katolikus tagozata is, élén Hamvas Endre püspökkel. (Felosztatására csak 1989-ben került sor.) Grósz az 1961-ben bekövetkezett haláláig a Hazafias Népfront elnökségének is tagja volt.

Grósz utódja 1964-ben Hamvas Endre lett. Hamvas pályája kezdetén bátor papnak mutatkozott. Kiállt a zsidóüldözések, az erőszakos német kitelepítések és a Benes-dekrétumok ellen, és Mindszenty mellett is kitartott, pere alatt is. A Grósz-perbe azonban belekeverték- Ennek során megtört, és önbírálatra kényszerült. A forradalom alatt igyekezett visszafogni híveit. Utána pedig a rezsimmel való megbékélésre ösztönzött. 1961-ben a püspöki kar elnökévé választották. Részt vett a II. Vatikáni Zsinaton, s 1969-70 között az Országos Béketanács elnöke volt. Mindez mutatja, hogy a Kádár-kormányzat milyen mértékben igyekezett az egyházi vezetést a saját céljai mögé állítani. A korábbi békepapok közül Beresztóczy Miklós és számos társa is képviselőséggel, magas hivatalokkal jutalmazva szolgálta a rendszer konszolidálását. A renitensebb vallási mozgalmakat maga az egyházi vezetés próbálta megregulázni. A klérust a végtelen óvatosság jellemezte, egészen 1989-ig.

A megalkuvásra képtelen Mindszentyt – mivel már terhére volt az amerikai követségnek – hosszú „vendégeskedése” után Rómába küldik. VI. Pál pápa szívélyesen fogadja, s a bécsi Pázmáneumba helyezi. Mivel azonban az Ostpolitik szellemével folyamatosan nem ért egyet, ugyanakkor prímási rangjáról lemondani nem hajlandó, székét megüresedettnek nyilvánítják, és VI. Pál kinevezi a helyére Lékai bíborost. (Kádár elégedetten állapítja meg, hogy a pápa elérte, amit a kommunisták nem.) 1975-ben hal meg, Mariazellben temették el. Ádám György atya 1975-ben tartott búcsúztató beszédében így értékelte Mindszentyt:

„Mindszenty bíborostól nem lehet búcsút venni, mert élni és hatni fog halála után is. Egyénisége – törekénysége ellenére is – óriásként magasodik a 20. század történelme fölé. A magyar haza és a magyar nép volt hatvan esztendősi papi életének tengelye és metszőpontja. Ezekért a szellemi és erkölcsi ideálokért akkor is kiállt, amikor az életveszélyes volt, és reménytelennek látszott. Ezért vállalta a nácizmussal és a bolsevizmussal szemben a harcot... Mindszenty volt a magyar történelem leg-

szegényebb prímása. Viszont a külső elnyomásokkal szemben tanúsított ellenállásában és vértanúságában olyan elpusztíthatatlan erkölcsi tőkét hagyott a magyar népre, amely bizonyosan hozzá fog járulni ahhoz, hogy országunk, népünk, egyházunk ismét szabad legyen.”¹⁴

Nem sokat tévedünk, ha Mindszenty 1991-es újratemetésének¹⁵ gesztusával 1956 szellemi örökségének eltemetését is összekötjük. Az ország ugyanis nem marad sokáig semleges és független, mint azt 56-ban kinyilvánították. Katonai értelemben sem, hiszen gyorsan a NATO tagjai lettünk. Gazdaságilag pedig egy percre sem voltunk függetlenek. Nem a szovjethatalomtól függtünk a továbbiakban, hanem a nemzetközi tőkéktől (ami persze már korábban is jelentős szerepet játszott a döntéseink befolyásolásában). 1990-ben vállalnunk kellett a külső adósságok fizetését, hogy csődbe ne menjen az ország. Az IMF előírásaihoz kényszerültünk igazítani első szabad évünk költségvetési számait. S amint Prohászka Ottokár mondta: a politikai szabadság *fél-szabadság*.

A következő negyedszázad ezt követően az 1956 utáni Kádár-rendszer terhes örökségével küszködött – és küszködik, egészen napjainkig.

¹⁴ ANTALÓCZY ZOLTÁN: *Kopernikuszi fordulat*. Helikon, 2012.

¹⁵ 1991-ben – végakarata szerint – hazahozták Mindszentyt az Esztergomi bazilika kriptájába. (Újratemetésén a magyar kormány tagjaként vettem részt.)

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

ÉLŐ Dániel
jogász hallgató (PPKE JÁK)

„Az Egyház az egész emberiséggel együtt halad a történelem útján. A világban él, és bár nem a világból való,¹ arra hivatott, hogy szolgálja azt és ezáltal belső rendeltetését kövesse. [...] az Egyház a történelem valósága és kovásza [...]”²

Bevezetés

A kétezres éves katolikus egyház egyik lényeges tulajdonsága és egyben erénye számomra annak állandósága. A krisztusi tanítást hirdető „intézmény” alapvető elvei, céljai alapítása óta szemernyit sem változtak: többek között az erényes életre nevelés, az elesettek megsegítése, vagyis a társadalom önfeláldozó szolgálata mind-mind olyan alkotórészei, melyek mára természetesen egybeforrtak a katolicizmussal. De vajon mi teszi lehetővé e kortalan értékek ily maradandóságát? A válasz a lehető legszilárdabb fundamentumban rejlik. Az Egyház a Szentírás jelentette kősziklára épült házként állja ki a történelem viharait, pont úgy, ahogy az a jól ismert példabeszédben áll: „Szakadt a zápor, ömlött az ár, süvített a szél, és nekizúdult a háznak, de nem dőlt össze, mert szikla volt az alapja”.³ Különböző történelmi korszakok más és más szélvihar kíséretében veselkedtek neki és teszik majd ezt a jövőben is, de az okos ember építményéhez hasonlóan ez a ház sem dől össze.

¹ Jn 17,14–16.

² AZ IGAZSÁGOSSÁG ÉS BÉKE PÁPAI TANÁCSA: *Az Egyház társadalmi tanításának kompendiuma*. Budapest, Szent István Társulat, 2007. (a továbbiakban: *Kompendium*) 31.

³ Mt 7,24–27, Lk 6,47–49.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc a modern kori magyar történelem egyik legnagyobb égzengése, s mint ilyen, a magyar társadalomba mélyen beágyazódott katolikus egyházat különösen érintette. Dolgozatomban arra keresem a választ, hogy milyen kapcsolat húzódott a katolikus közösség és a forradalom eseményei között, s miben állt a katolikus egyház – modern kifejezéssel élve – szerepvállalása történelmünk eme vérzivataros epizódjában. Ennek érdekében pályamunkámban bemutatom a forradalmi eszmék és az Egyház társadalmi tanításának kötelékét, s kitérek az Egyház és a forradalom kapcsolatára mind az események előzményei, a tényleges forradalmi cselekmények és az azt követő időszak tekintetében is.

Bízom benne, hogy munkám egyszerre ad hiteles képet a Magyarországgal egybeforrt katolikus egyház és ezeréves történelmünk e máig meghatározó szemelete közötti összefüggésekről s állít emléket azoknak, akik hatvan évvel ezelőtt bátorságukkal szülőhazájuk mellett Isten országát is szolgálták.

1. Az Egyház társadalmi tanítása a forradalmi eszmék szemszögéből

1.1. A forradalmi eszmék mibenléte

A francia forradalom (1789) mára már az ország alkotmányába foglalt nemzeti mottója széles körben ismert: Szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy a halál! (Liberté, Egalité, Fraternité ou la mort!) A felvilágosodás filozófiai és politikai elvi alapjain álló triász első tagját Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának IV. pontja bontja ki: „A szabadság annyit jelent, hogy mindent szabad, ami másnak nem árt”.⁴ Ugyanezen dokumentum első pontjában kerül kategorikusan kijelentésre napjaink jogrendjeinek egyik sarokköve, miszerint „Minden ember szabadnak és jogokban egyenlőnek születik és marad [...]”. Végezetül a testvériség elvét a Krisztus hegyi beszédében is megfogalmazott ún. arany-szabály tölti meg tartalommal: „Amint tehát szeretnétek, hogy az emberek veletek cselekedjenek, ti is ugyanazt cselekedjétek velük, mert ez a törvény, és ezt tanítják a próféták.”⁵

Hannah Arendt, a 20. század nagy hatású gondolkodója Condorcet-et alapul véve alkotta meg a forradalom modern fogalmát: „Forradalomról csak ott

⁴ <http://mek.oszk.hu/00000/00056/html/228.html>

⁵ Mt 7,12.

beszélhetünk, ahol a változás új kezdetként értelmezhető, ahol erőszakot egy egészen új állam létrehozásáért alkalmaznak, s ahol az elnyomás alóli felszabadulás legalább célnak tekinti a szabadság elérését.”⁶

A felvillantott értelmezések alapján a forradalom egy olyan társadalmi jelenség, mely azért alakítja át a korábbi társadalmi-politikai rendszert, hogy kivívja a korábban sérelmet elszenvedett általános emberi szabadságot, az emberek közötti egyenlőséget, vagyis helyreállítsa az igazságosságon nyugvó államberendezkedést. Az 1956-os forradalom sem szólt másról, minthogy a sztálinista terror és a megszállás jelentette béklyótól megszabaduljunk, így Magyarország előtt is a szabadságon és egyenlőségen alapuló, nem kívánt befolyástól mentes élet eszményképe lebegett. A továbbiakban az Egyház társadalmi vonatkozású tanításának szovjet rezsim által elnyomott, és így a nép által felszabadítani kívánt elemeire fogok kitérni.

1.2. A demokratikus működéssel kapcsolatos tanítás

Elsőként az Egyház küldetésének jelentősége emelendő ki, hiszen a Jézus Krisztusban való üdvösség hirdetőjeként, közvetítőjeként az a feladata, „hogyminden népnek hirdesse és elterjessze Krisztus és Isten Országát, s hogyminden csírája és kezdete legyen ezen a földön”.⁷ Az Egyház tevékenysége jelzi és oldalmazza az emberi személy transzcendenciáját, hiszen az örömhír hirdetésével új keresztény közösségeket hoz létre, ily módon az evangéliumi értékek átadásával pótolhatatlan szerepet tölt be.

E szerephez hozzátartozik függetlensége, autonómiája, így nem keveredhet össze semmiféle politikai közösséggel vagy rendszerrel. Igaz ugyan, hogyminden politikai közösség és az Egyház ugyanazon emberek társadalmát szolgálja, ezt más-más alapon teszik: egyikük „földi”, általában a polgárok felhatalmazása révén, másikuk Isten Országának letéteményeseként munkálkodik. Bár az Egyház helyzetét részleteiben a következőkben mutatom be, annyi elmondható: a katolikus és a keresztény egyházak autonómiájába különféle eszközökkel drasztikus beavatkozások történtek már az 1940-es évek második felétől kezdve, egyebek mellett gondolhatunk itt az egyházi személyek elleni bírósági eljárásokra, vagy a felekezeti iskolák államosítására. Az 1951-ben létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal az egyházakkal kapcsolatos hírszerző-ellenőrző-

⁶ Hannah ARENDT: *A forradalom*. Európa, 1991. 45.

⁷ II. Vatikáni Zsinat: *Lumen gentium* dogmatikai konstitúció. *AAS*, 57 (1965) 8.

irányító szervként kvázi eltörölte az addig is folyamatosan szűkített egyházi autonómiát. Összességében módszeres intézkedések sokasága irányult az állam által közéleti vetélytársnak tartott katolikus egyház függetlenségével szemben, így nem csoda, hogy a forradalom első napján a tömeg azt is követelte: „Adják vissza a templomunkat!”⁸

Másodsorban, az Egyház társadalmi tanításának sarokköve a vallásszabadság, mint társadalmi alapelv, és mint nevesített emberi jog is. Ez a szemlélet „a kereszténység sajátos vívmánya, amelynek mind történelmileg, mind kulturális szempontból nagy jelentősége van.”⁹ A vallásszabadsághoz való jog mellett foglalt állást a II. Vatikáni Zsinat „Dignitatis humanae” kezdetű nyilatkozata (Nyilatkozat) is, mely e jogosultságot az emberi méltósághoz való anyajogból eredezteti, s a polgári jogok között szükségesnek tartja biztosítását. A vallásszabadsághoz való jogot oly módon foghatjuk fel, mint az ember saját hite igazsága szerinti, transzcendentális méltóságának megfelelő életét. A Nyilatkozat 2. pontjában VI. Pál pápa és a zsinati atyák a szabadság mibenlétének leírásával egyértelműen állást foglalnak:

„minden embernek mentesnek kell lennie egyesek, társadalmi csoportok vagy bárminemű emberi hatalom kényszerítő hatásától, mégpedig úgy, hogy a vallás tekintetében senki se legyen kénytelen lelkiismerete ellen cselekedni, s ne is akadályozzák abban, hogy – jogos határok közt – magánéletében vagy nyilvánosan, egymagában vagy közösségben lelkiismerete szerint cselekedjék.”

A lelkiismereti- és vallásszabadsághoz való jog elismerése a legmagasztosabb javak egyike, és minden olyan nép nagy horderejű kötelelességeinek része, mely a személyek és a társadalom javáról kezkeskedni kíván – szól az Egyház tanítása, azonban a 1900-as évek második felétől Magyarországon ezen alapjog sem tudott érvényesülni. A már röviden megemlített, egyházellenes intézkedések mellett e helyütt a hívők elleni hadjáratról kell szólni: a folyamatos vallás- és egyházellenes propaganda, a hitoktatás korlátozása és az egyházi ünnepek

⁸ 1956. október 23-án a Magyarok Nagyasszonya templomának helyén felépített Sztálin-szobor ledöntésekor fejezte ki e követelését a több ezer fős tömeg. KARDOS Norbert: „Az Egyház szolgáljon, de ne legyen szolgál!” *Egyházüldözés a Rákosi-Kádár diktatúrában*. 4. http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Kardos_Norbert2.pdf

⁹ *Kompedium* i. m. 46.

szisztematikus felszámolása is a katolikus egyházat, mint fő belső ellenséget célozta.

Harmadrészt érdemes megismernünk az Egyház véleményét a politikai közösség feladatairól is. Mivel a politikai tekintély a közjóért létezik, „a közjó biztosítása érdekében minden ország kormányzatának sajátos feladata, hogy a különböző részérdekeket összhangba hozzák az igazságosság alapján.”¹⁰ Ez a gyakorlatban a társadalom egésze érdekeinek figyelembe vételére, a civil közösség tényleges javának és a kisebbségi helyzetben élők szükségleteinek döntésekbe való beépítésére kell, hogy sarkallja a demokratikus államot. A súlypont a demokratikus működésben áll, melyről természetesen nem beszélhetünk az 1947/48-tól kiépülő kommunista diktatúrával összefüggésben. A magyar katolikus egyház, mint a legnagyobb (1949-es népszámlálás szerint közel hat és félmillió főt, az ország lakosságának 70%-át magában foglaló)¹¹ történelmi egyház a pártállam erőltetett szekularizációjának elsőszámú elszenvedője lett annak dacára, hogy a magyar emberek döntő többsége katolikusnak vallásúnak tartotta magát.¹²

A részvétel elvéről, annak érvényesüléséről is érdemes szól ejteni. Ennek jelentősége abban áll, hogy az állampolgárok cselekvéseik útján, a közjó érdekében egymagukban vagy társult formában, közvetlenül vagy képviselőik útján hozzájárulnak polgári közösségük életéhez. Ez az elv nem határolható be és nem korlátozható egyes területekre, s elkerülhetetlenné teszi a politikai vezetés rotációs lecserélését, méghozzá a rejtett privilégiumok elkerülése érdekében.¹³ A részvétel elvét s ezzel együtt a politikai váltógazdaság ideáját már az 1947-es, ún. kékcédulás országgyűlési választáson földbe tiporta a Magyar Kommunista Párt, mely a választójogi törvény módosításának, választási csalásnak és a Magyar Függetlenségi Párt jogtalan kizárásának köszönhetően a legtöbb szavazatot kapta.

¹⁰ *A Katolikus Egyház katekizmusa*. Budapest, Szent István Társulat, 2013. [a továbbiakban: KEK] 1910. pont.

¹¹ GERGELY Jenő: *Tények Magyarországról. Az egyházak az államalapítástól napjainkig*. Magyarország Külügyminisztériuma, 8. <http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/DC8F7D6C-1A7F-4D62-AB0C-983F5EFBC7BE/0/Egyhazak.pdf>

¹² Természetesen erős összefüggés fedezhető fel a legnagyobb egyház-legnagyobb ellenség „státuszban”, hiszen a kommunista párt a polgári rend elemeinek felszámolása közepette egyetlen jelentős, a társadalomba szervesen beépült, és kezdetben gazdasági erővel rendelkező közösséget talált: katolikus egyházat. Ezt az ellenségképet erősítette az is, hogy a Vatikánt az Egyesült Államok által vezetett „imperialista tömb” szövetségesének tekintették [BINDER (2010) 30.]. VÖLGYESI Zoltán: A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig. *Mediárium: Társadalom – Egyház – Kommunikáció*, V. évf., 2011/4. 25.

¹³ *Kompendium* i. m. 110.

A fenti elv megsértésének további ékes példája az 1949. február elsején megalakult kényszer-pártszövetség, a Magyar Függetlenségi Népfront is. A szövetséget a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) jelentette kommunista dominancia uralta, ezáltal az 1949-es választásokon a Népfront listáján kívül másra nem lehetett szavazni, emellett a szavazólapokon csak az ellenszavazatot kellett megjelölni.¹⁴

Figyelemre méltó XII. Pius pápa 1944 karácsonyán elmondott beszédének mondanivalója is: a polgár „Nem köteles engedelmeskedni olyan törvényeknek, amelyeket megkérdésezése nélkül hoztak.”¹⁵ E körben a legkiemelkedőbb példa Magyarország 1949. évi XX. törvénye, vagyis „A Magyar Népköztársaság Alkotmánya”. A totalitárius államot bebetonozó jogszabály tulajdonképpen a Szovjetunió 1936-os alkotmányának átvétele volt, s hatálybalépésével egy új alkotmányos- és államberendezkedés (népköztársaság) jött létre. Az alkotmányt a frissen megválasztott, MDP-uralta országgyűlés hozta, s már a törvény preambuluma is beszédes az új alkotmány szellemiségét illetően:

„[...] a Szovjetunióra támaszkodva népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását, s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé. E küzdelem és ország építő munka már megvalósult eredményeit, országunk gazdasági és társadalmi szerkezetében végbement alapvető változásokat fejezi ki és a további fejlődés útját jelöli meg [...]”

Az 1949-es alkotmány illegitim voltához nem fér kétség mind a törvényt meghozó parlament csalással történő megválasztottsága s így felhatalmazottságának hiánya, mind azon tény okán, hogy a törvény szövegezése a korábban megszületett szovjet alkotmányt, és nem a magyar nép valós igényeit vette figyelembe.

1.3. A gazdaságpolitikáról szóló tanítás

Az egyházakat megillető autonóm működés alapvető fontosságáról már esett szó, most az embereket megillető személyes függetlenségre szeretnék kitérni.

¹⁴ http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kenyszerszavazasok_a_sztalinista_valasztasi_gyakorlat/

¹⁵ *XII. Pius pápa a demokráciáról.* Budapest, 1946. 11.

Az Egyház tanítása a fentebb már említett közjával hozza összefüggésbe a magántulajdont és a javak birtoklásának egyéb formáit, hiszen annak eredete az, hogy az ember „tulajdonába vesz egy darab földet, amelyet munkájával szerzett meg.”¹⁶ Kétségtelen, hogy a magántulajdon intézménye a közösségi és demokratikus gazdaságpolitika súlyponti eleme, egyben a helyes társadalmi rend záloga.¹⁷ Ezzel szemben a kommunista ideológia esszenciális összetevője a magántulajdonnal való fokozatos leszámolás, s az állami, közösségi tulajdon előtérbe helyezése. E világnézetet követve került sor az 1940-es évek második felében a szénbányászat és a bankok, nehézipari, a 100, majd 10 főnél többet foglalkoztató ipari üzemek államosítására is.¹⁸

Az állampárt kapitalizmust felszámoló intézkedéseivel a társadalmi tanítás lehető legfontosabb társadalomfilozófiai alapelvét, a (*Quadragesimo anno* kezdetű körlevélben hangsúlyozott) szubszidiaritást sem hagyta érintetlenül:

„Amit az egyes egyének saját erejükből és képességeik révén meg tudnak valósítani, azt a hatáskörükből kivenni és a közösségre bízni tilos; éppen így mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, egy nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn, a társadalom helyes rendjének felforgatása [...]”

– szól a kompendium,¹⁹ s láthatjuk, hogy a tervgazdasági rendszer bevezetésével (a kényszerű centralizáció révén) 1947-től kezdődően egyebek mellett a szubszidiaritás elve is kiüresedett.

A tervgazdasági rendszer egyik lényeges ismérve az imént említett „felülről irányítottság”, ennek megfelelően a szabad verseny működtette piacgazdaság ellenpólusaként lehet jellemezni. Ezzel összefüggésben az Egyház aláhúzza a szabad piac szerepét, amikor azt mondja, az a javak és szolgáltatások termelésének hatékonysága okán egyike a társadalmi szempontból legfontosabb intézményeknek. A történeti áttekintések is rávilágítanak: „képes a gazdasági fejlődést

¹⁶ II. János Pál Centesimus annus kezdetű körlevele. *AAS*, vol. 31., 83., 1991. 832.

¹⁷ *Kompendium* i. m. 103.

¹⁸ LAKI Mihály – PETŐ Iván – KOVÁCS János Máttyás: *A kommunizmus gazdaságtana*. Budapest, ELTE TÁTK – ELTE Közgazdaságtudományi Tanszék – MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Balassi Kiadó, 2011.

¹⁹ XI. Piusz *Quadragesimo anno* kezdetű körlevele. *AAS*, vol. 79., 23., 1931. 203.

hosszú távon mozgásba hozni és fenntartani.”²⁰ A valódi szabad verseny uralta piac az igazságosság céljainak eléréséhez fontos eszköz lehet, amennyiben az állam cselekvése igazodik a szubszidiaritás elvéhez, és kedvez a gazdasági aktivitás szabad kibontakozásának. A szocialista gazdasági rendszert a piac helyett a kormányzat vonta irányítása alá mégpedig úgy, hogy három- és ötéves terveket alkottak, melyekben a termelőeszközök használatát és a bevételek elosztását is népgazdasági szinten rendezték. Ily módon a szabad piac által felismert igények hatékony kielégítéséről, s kiváltképp országunk gazdasági erőforrásainak elégséges hasznosításáról nem beszélhetünk.

1.4. A politikai közösségről szóló tanítás

A politikai tekintély és uralkodás kérdésében a húsvéti vacsorán maga Jézus is véleményt nyilvánított: „A nemzetek királyai uralkodnak a népeken, és akiknek hatalmuk van fölöttük, jótevőknek hívatják magukat. Ti azonban ne így tegyetek, hanem aki nagyobb köztetek, legyen olyan, mint a legkisebb, és aki előljáró, legyen olyan, mint a szolga.”²¹ Láthatjuk, hogy Krisztus elítélte a népet elnyomó és despotikus hatalmat, mellyel már saját korában is szembesült. A Megváltó a világi hatalom abszolutizálása ellen szállt síkra akkor is, mikor a császárnak fizetendő adóval kapcsolatban arról beszélt, hogy „Adjátok meg ami a Császáré, a Császárnak, és ami az Istené, az Istennek.”²² Azért ítéli el a világi hatalom istenítését, mert az istenként való tiszteletet, szolgálatot csak az Úr követelheti az embertől. Mindazonáltal meg kell jegyezni, hogy a világi hatalom igényt tarthat például adók fizetésére – ezt Jézus nem tekinti jogtalannak.²³

Köztudomású, hogy az állami vezetők köré felépített személyi kultusz a kommunizmus egyik fontos alkotóeleme volt, a politikusok kompetenciájának megkérdőjelezése igen komoly következményeket vonhatott maga után. De hogyan is működött ez az 1950-es évek Magyarországon? A helyzetet jól szemlélteti a hazánkban 1953. március 9-én kihirdetett, (a 4 napja meghalt) Sztálin emlékének megörökítéséről szóló törvény szövegezése: „1. § Az Országgyűlés Joszif Visszarionovics Sztálin elvtárs emlékét, a magyar nép felszabadítása, a magyar nemzet függetlenségének kivívása és biztosítása, a magyar dolgozók

²⁰ *Kompendium* i. m. 182.

²¹ Lk 22,24–25.

²² Mk 12,17.

²³ *Kompendium* i. m. 196.

politikai, gazdasági, kulturális felemelkedése körül szerzett elévülhetetlen érdemeiért, a magyar nép el nem múló hálájának tanúbizonyságául törvénybe iktatja.”²⁴ Mint olvashatjuk, a történelmi tényeknek ellentmondó elvtelen dicsőítés a mindennapok része volt a kommunista Magyarországon.²⁵

A Szovjetunióban már az 1930-as évektől kidolgozott személyi kultusz-prototípus összetevőit (propaganda, képzőművészet, irodalom, ünneplés, születésnapi ceremónia, névadás, kitüntetések, koncepciók perek stb.) a pártvezetés a magyar társadalomra is alkalmazta: „a világ dolgozóinak nagy vezére, a magyar nép nagy barátja”, Sztálin mellett az ő tanítványának beállított Rákosi Mátyás is hasonló dicsfényben úszott hazánkban. Összességében a Szovjetunióból importált eszközökkel felépített, totális diktatúrát erősítő személyi kultusz országában a józan ésszel nyíltan szembe menő intézkedések is végigvihetőek voltak, s lényegében ebben állt e groteszk világkép megteremtésének kiindulópontja. Nem is lehet kérdés, hogy a fentebb nagy vonalakban bemutatott abszurd, kikényszerített látásmód kimeríti a világi hatalom krisztusi tanítás által elítélt abszolutizálását, istenítését. Az egyházi tanítás egyértelműen fogalmaz: „Ha az emberi hatalom áthágja az Isten által akart rend határait, önmagát Isten fölé emeli, és feltétlen hódolatot követel, akkor hasonlatossá lesz az apokalipszis állatalakjához, amely a keresztényeket üldöző császári hatalom képmása [...]”²⁶ Az ilyen hatalommal szemben Szent János a vértanúk ellenállására figyelmeztet.

1.5. Az ellenállásra való jog

S végül, a tanítás világosan állást foglal az ellenálláshoz való jog kérdésében is. Jogszerű az ellenállás abban az esetben, ha a tekintély a természetjog alapelveit jelentős mértékben és ismételten megsérti.²⁷ Szent Tamás is írja: „Ha először a népnek joga van arra, hogy maga nevezze meg a királyát, akkor ugyanez a nép teljes joggal távolíthatja el az általa választott királyt, vagy korlátozhatja annak hatalmát, ha ő zsarnoki módon élt vissza a királyi hatalommal.”²⁸ Ezen állásfoglalás magától értetődően igaz akkor, ha elfogadjuk a tomista tant,

²⁴ 1953. évi I. törvény Joszif Visszárionovics Sztálin generalisszimusz emlékének megörökítéséről.

²⁵ KAPA Mátyás: Kommunista személyi kultusz Magyarországon c. tanulmány. *De iurisprudentia et iure publico Jog- és Politikatudományi folyóirat*, 1. évf., 2007/3.

²⁶ *Kompendium* i. m. 197.; Jel 17,6.

²⁷ *Kompendium* i. m. 205.

²⁸ AQUINÓI Szent TAMÁS: *A királyi kormányzásról*. I, 6. 96.

miszerint a természetjog és az igazság a hatalom aktuális gyakorlói felett áll: „Az embereknek csak addig kell követniük az emberi hatalom birtokosait, amíg azt az igazságosság rendje megköveteli.”²⁹ E szavak minden korban bátorítást nyújthatnak azoknak, akik zsarnoki hatalom alatt kénytelenek élni.³⁰

S mégis milyen esetekben igazolható a fegyveres ellenállás az államhatalommal szemben? A tanítás erre egy 5 elemből álló feltételrendszert alakít ki: az ellenállás csak akkor igazolható,

„ha egyidejűleg teljesülnek a következő feltételek:

- (1) hogy biztos tudomás szerint az emberi alapjogok súlyosan és tartósan sérülnek;
- (2) hogy az orvoslás minden más eszköze kimerült;
- (3) hogy ezáltal nem áll elő még súlyosabb rendezetlenség;
- (4) hogy megalapozott kilátás van a sikerre, és
- (5) hogy ésszerűen jobb megoldás nem látható előre.”³¹

A feltételeket áttekintve az 1956-os forradalom létjogosultságának elvitathatatlan okaira kapunk rálátást. Az alapvető emberi jogok súlyos és tartós sérülése nem képezheti vita tárgyát az 1948-tól kezdődő és Sztálin haláláig, 1953-ig tartó időszakban, ugyanis a sztálinista terror az emberek mindennapjainak része volt, az ÁVH kegyetlen bánásmódja és a pártnak nem tetsző, „reakciós elemeknek” nevezett személyek deportálása, kivégzése sem volt ritka. A második feltételt jelentő orvoslásra áttérve, a fegyveres ellenálláson kívül valóban nem volt más eszköz a nép kezében, ugyanis a kialakult rendőrállamban uralkodó állapotokért nemhogy a politikai felelősségre vonás, még csak a felelősök negatív kontextusban való megemlézése sem jöhetett szóba, ha az ember saját és családja életét-testi épségét feltette. A bírói út sem szolgált az igazságszolgáltatás eszközeként. Elég, ha csak felidézzük a különböző politikai célokat szolgáló koncepciók pereket.

A forradalom sikeréért küzdő emberek nem kívántak a korábbinál súlyosabb rendezetlenséget előidézni, ők a szovjet csapatok kivonását követelték és ezt követően egy demokratikus állam alapjait kívánták lerakni. Erről tanúskodnak a forradalom 16 pontba szedett követelései is: „1. Vonják ki a szovjet csapatokat! 2. Új, alulról kiinduló választások legyenek az MDP-ben! [...] 3. Nagy Imre

²⁹ AQUINÓI Szent TAMÁS: *A teológia foglalatja*. II, II. 104–106.

³⁰ LAKNER Zoltán: *Egyház és társadalom. A tanítás forradalma*. Szent István Társulat, 2012. 90.

³¹ KEK i. m. 2243. pont.

alakítson kormányt, a sztálinista-rákosista bűnösöket váltsák le! [...]”³² Az időleges „rendezetlenség” annak okán jött létre, hogy a Budapestre bevonult szovjet csapatok és a felkelők között harcok kezdődtek, mely ellenállást a szovjetek 1956. november 11-éig bezárólag levertek.

Volt-e megalapozott kilátás a sikerre? Először is úgy vélem (s a közhangulat is ezt tükrözte akkoriban), hogy voltak reménykedésre okot adó mozzanatok a nemzetközi politikai színtéren: 1955-ben a szovjet haderő kivonult Ausztria korábban megszállt övezeteiből, emellett az 1956 júniusában Lengyelországban kitört (és vérbe fojtott) munkásfelkelés nyomán olyan ember került a kommunista párt élére, aki Moszkva ellenében demokratikus reformok bevezetését kezdte meg. Másodsorban, amint arról a forradalom krónikája is tanúskodik, a diákmozgalmak által elindított felkelés igen gyorsan elterjedt a fővárosban, s a fegyveres felkelők sikereket is arattak, mely összezavarta a politikai vezetést. Ennek köszönhetően, s a szovjet támadások sikertelensége nyomán október 28-án délben a kormány kihirdette a tüzszünetet és elfogadta a felkelés követeléseit, Nagy Imre pedig este bejelentette az új kormány megalakulását. A szovjet vezetők azonban látva, hogy az USA és a nyugati nagyhatalmak nem sietnek az ország segítségére, a kivonásról szóló tárgyalások ellenére a katonai támadás mellett döntöttek, s november 4-től kezdődően egy hét leforgása alatt leverték a forradalmat.

Az előzőekben már említett tényezők és annak fényében, hogy a Sztálin halála után kinevezett Nagy Imre miniszterelnök személyében bekövetkezett „enyhülés” Hegedüs András majd Gerő Ernő színre lépésével szertefoszlott, úgy látom, hogy a forradalom kirobantásánál jobb megoldás ésszerűen nem volt előrelátható 1956 őszén. A társadalmi tanítás által kialakított feltételek és a történelmi tények egybevetése alapján az 1956-os forradalom és szabadságharc jelentette fegyveres ellenállást igazolhatónak kell tekintenünk.

³² A követelések első változatát a Szegeden megalakult Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége (MEFESZ) fogalmazta meg október 20-án, majd két nappal később a Műegyetemen, küldöttekből alakult diákgyűlés öntötte végleges formába. A pontoknak több szövegváltozata és száma (10, 11, 14, 16, 17) is elterjedt, mivel azt diktálva, kézírással sokszorosították.

2. A katolikus egyház és az 1956-os forradalom

2.1. A kommunista hatalomátvétel és a kibontakozó egyházüldözés

A második világháború során és a háborút lezáró fegyverszüneti megállapodással rendkívüli ember- és területvesztéseket elszenvedő Magyarország 1945-től kezdődően szovjet megszállás alá került. Bár a november negyedikén megtartott első demokratikus választásokon a Független Kisgazdapárt fölényes győzelmet aratott (a Szövetséges Ellenőrző Bizottság révén), szovjet nyomásra a kommunista pártokkal együtt koalíciós kormány alakult. Nem váratott sokat magára a kommunisták nép által megválasztott politikai ellenfeleinek kiszorítása: 1947. február 25-én a Szovjetunióba hurcolták a kisgazdák pártfőtitkárát, a közélet egyik legjelentősebb antikommunista szereplőjét, Kovács Bélát.³³

A Szociáldemokrata Párt (SZDP) és a Magyar Kommunista Párt (MKP) kezdeményezésére 1947 júliusában Tildy Zoltán köztársasági elnök a Nemzetgyűlés feloszlatairól és új választások megtartásáról döntött. Az új választási törvény és a kisebb-nagyobb csalások az MKP, és összességében a baloldali blokk megerősödését hozta magával. A választásokat követően a Magyar Függetlenségi Párt mandátumait törvénytelenül megsemmisítették, így a baloldal abszolút többségre tett szert az Országgyűlésben.³⁴ A hatalomátvétel ezt követő lépéseinek ismertetése nélkül is kijelenthető: az ún. kékcédulás választások után (s kiváltképp 1949-től, a Magyar Dolgozók Pártja révén) véget ért a többpárti parlamentarizmus, így a magyar közéletben a Moszkvából irányított kommunista párt akarata érvényesült.

A politikai vetélytársak felszámolásának végeztével kézenfekvő volt a szintén legálisan és nagy társadalmi bázissal működő egyházakat célkeresztbe állítani, a szekularizáció útjára lépni. Az immár lényegében kialakult kommunista diktatúra (a következőkben bemutatásra kerülő) készen kapott szovjet mintát követve meg is kezdte a jelentős történelmi múlttal, befolyással rendelkező katolikus egyház ellehetetlenítését is. A szocializmus materialista-ateista ideológiai alapjaira tekintve mindez magától értetődő volt, hiszen amint Marx az emberek kábítószereinek, a társadalomra romboló hatást gyakorló képződménynek, úgy

³³ „Annak idején Kovács Béla volt az, aki emberileg és erkölcsileg példát mutatott, és akiben ott rejtett a lehetőség, hogy nagy államférfi legyen.” – jellemezte Göncz Árpád a volt FKGP-főtitkárt.

³⁴ SCHWARCZ András: Teljes elitváltás Magyarországon a második világháború után. *Politikatudományi Szemle*, XVIII/1. 117–138., 119–121.

Lenin erre alapozva egy, a munkásosztályt kizsákmányoló és ámító burzsoá reakciós szervezetnek tartotta a vallást hirdető egyházakat.³⁵

Az ún. klerikális reakció felszámolását a Rákosi-korszakban (1948–1953) mintegy 20 év alatt kívánták megvalósítani, értve ezalatt a vallásosság és annak hordozói teljes eltávolítását, egyszóval az „egyházatlanítást”. Az egyházak megtöréséhez a szovjet fennhatóság alá került kelet-közép-európai országokban már kipróbált forgatókönyvhöz folyamodtak: először az egyházak gazdasági hatalmát kívánták felszámolni, másodsorban a felekezeti oktatási-nevelési funkciókat szüntették meg, s végül az egyházak közéleti és politikai visszaszorítása következett.³⁶ Lényeges kiemelni, hogy e területek nem kronologikus sorrendben követik egymást, inkább tekinthetjük őket az állam egyház ellen folytatott „háborúja” egyes „harcmezeinek”. A következőkben többek között e három stáció alá rendezve fejtem ki a pártállam katolikus egyház elleni lépéseit.

2.1.1. Az Egyház gazdasági erejének letörése

A katolikus egyház ellen gazdasági színtéren folytatott harc „csodafegyvere” az 1945-ös marxista államban a földreform volt. Az intézkedést életbe léptető törvénycikk szerint:

„A feudális nagybirtokrendszer megszüntetése biztosítja az ország demokratikus átalakulását és jövő fejlődését, a földesúri birtokok parasztkézre adása megnyitja a politikai, társadalmi, gazdasági és szellemi felemelkedés útját, az évszázadok óta elnyomott magyar parasztság előtt.”³⁷

Kétségtelen, hogy a korábbi torz, feudális jellegű birtokszerkezet átformálására szükség volt – a püspökök tudomásul vették a történelmileg szükséges

³⁵ „Religion is the opium of the people: this saying of Marx is the cornerstone of the entire ideology of Marxism about religion. All modern religions and churches, all and of every kind of religious organizations are always considered by Marxism as the organs of bourgeois reaction, used for the protection of the exploitation and the stupefaction of the working class.” Vladimir LENIN: *About the attitude of the working party toward the religion*.

³⁶ BALOGH Margit: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: BALOGH Margit (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után/ Konfesie, cirkevna politika, identita*. Budapest, Kossuth Kiadó, 2008. 49–60.

³⁷ 1945. évi VI. törvénycikk a nagybirtokrendszer megszüntetése és a földműves nép földhözjuttatása tárgyában kibocsátott kormányrendelet törvényerőre emeléséről.

földreform tényét –, a kivitelezés módját, vagyis annak átgondolatlanságát és politikai célzatát viszont szóvá tették. Mindez érthető annak fényében, hogy az egyházi nagybirtokokra is kiterjedő törvénycikk gyakorlatilag a felekezeti intézményrendszert hagyományos gazdasági alapjától fosztotta meg.³⁸ A katolikus egyház volt a rendelkezés legnagyobb elszenvedője: korábbi 862 ezer katasztrális holdjából 765 ezer holdat sajátítottak ki kárpótlást ígérve – ami végül nem történt meg.³⁹ A megmaradt földterületek a plébániák, lelkészségek, egyéb intézmények megélhetését sem tudták biztosítani.

Amint az a Tiszántúli Református Egyházkerület esetéből is kitűnik, az MKP és a helyi egyházellenes kommunisták számára kiváló harci eszköznek bizonyult a földreform, hiszen többek között a református egyház elszegényítése előrevetítette feladatai ellátásának elnehezédését, s így már csak idő kérdése volt, hogy az egyházon belül is belássák: el kell fogadni iskoláik államosítását, hiszen úgysem tudják azokat fenntartani.⁴⁰

Ehelyütt érdemes megemlíteni a kongrua⁴¹ intézményét is, melyet az egyházi és iskolai segély mellett az állam biztosított az egyház számára, s mely gyorsan a zsarolás apparátusának része lett. A nyugdíjakra és a kispapok tartására is az állami költségvetés biztosította a fedezetet, mely államsegély mértékét az egyházakkal kötött (1948. és 1950. évi) egyezmények rögzítették.⁴²

1947-ben megszűnt az egyházi adók közadóként való behajtásának intézménye, így a községi segélyből korábban arányosan részesülő egyházak adóbeszedésének hatékonysága is nagyban romlott, tovább gyengült a már amúgy is erőtlén gazdasági háttér.

³⁸ GÁRDONYI Máté: Túlélés – együttműködés – ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”. In: BÁNKUTI Gábor – GYARMATI György – PETRÁS Éva (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből 1945–1989*. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, 2010. 31–42.

³⁹ BALOGH (2008) i. m. 51.

⁴⁰ Vincze Gábor: Az 1945-ös földreform – mint az egyházpolitika egyik „harci eszköze”. A Tiszántúli Református Egyházkerület esete. In: *I. Régiók a Kárpát-medencén innen és túl. (Konferenciakötet.)* Baja, Eötvös József Főiskola, 2007. 622–627.

⁴¹ „A kongrua – vagy államsegély – az állami költségvetésből a lelkészi és más egyházi hivatalok számára kiutalt rendszeres anyagi juttatás volt [...]” Visky István: A magyar református egyház elszakított részei a két világháború között. Múlt századi históriák. 1950-től a segély további biztosításáért államesküket követelnek meg a papságtól. <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=320>

⁴² <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/260.html>

Az utolsó szöveget az Egyház anyagi helyzetének koporsójába a plébánosok 1951-es kulákklistára kerülése jelentette, melynek eredményeképp „önként” le kellett mondaniuk maradék birtokaikról.⁴³

2.1.2. Az Egyház oktatási-nevelési funkcióinak megszüntetése

Az egyházi egyesületek felosztatására a Teréz körúti gyilkosság (1946. június 17.) ürügyén került sor, melynek során a valós eseményeket teljes mértékben elferdítve egy 17 éves (a megkonstruált történet szerint cserkészöltözetet viselő, és KALOT-igazolványt magánál tartó), Teréz körúti épület padlásán meghalt tanulótt tettek felelőssé egy, a Körúton sétáló szovjet katona haláláért.⁴⁴ Ettől kezdve magasabb fokozatra kapcsolt a kormányzati propaganda, melynek végén Vlagyimir Szviridov altábornagy a merényletre hivatkozva követelte Nagy Ferenc miniszterelnöktől a „fasisztabarát” ifjúsági egyesületek betiltását.⁴⁵ A mindössze nyolc nappal az incidens után kelt 7330/1946. M.E. sz. rendelet⁴⁶ az összes egyesület felügyeletével a belügyminisztert bízta meg.⁴⁷ Rajk László nem tétlenkedett: július 4-étől kezdődően (július 20-áig bezárólag) több héten keresztül, rendeleti úton felszámolta többek között a Magyar Cserkészszövetséget (MCSSZ), a Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Testületét (KALOT), a Katolikus Asszonyok és Lányok Szövetségét (KALÁSZ) és a Katolikus Ifjak Országos Egyesületét (KIOE) is. E döntésekkel minden olyan felnőtt és ifjúsági katolikus szerveződés megszűnt, mely aktív és hatékony volt a katolikus közéletben.⁴⁸

A „rendes” katolikus egyesülések után érdemes említést tenni a kommunista nyomásra a katolikus egyházon belül megalakult békepapi mozgalomról. A mozgalmat az 1950. augusztus 1-jén megtartott „békegyűlés” (Katolikus Papok

⁴³ BALOGH (2008) i. m. 52.; http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/kulakok_kitelepitesek/

⁴⁴ <http://www.huszadikszazad.hu/1946-junius/bulvar/a-terezkoruti-aljas-merenylet-szovjet-aldozatait-a-nemzet-halottjaikent-temetik-el>

⁴⁵ VIRÁG András: Célkeresztben a cserkészzet. *Kommentár*, 2013/2. http://kommentar.info.hu/iras/2013_2/celkeresztben_a_cserkeszet#foot16

⁴⁶ 7330/1946. M.E. sz. rendelet az összes egyesület, köztük a felekezeti hitbuzgalmi, tudományos és kulturális egyesületek fölötti főfelügyeleti jogáról szolt.

⁴⁷ Rajk László, miután elrendelte valamennyi egyesület felülvizsgálatát, megállapodott a miniszterelnökkel, hogy a betiltandó egyesületek új néven és új vezetéssel újjászerveződhetnek. Amikor e megállapodásnak eleget kellett volna tennie, a Belügyminisztérium bürokratikus eszközökkel húzta-halasztotta, akadályozta az újjáalakulásokat. VIRÁG i. m. http://kommentar.info.hu/iras/2013_2/celkeresztben_a_cserkeszet#foot16

⁴⁸ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/260.html>

Országos Békebizottsága) hozta létre, szovjet mintára, célja az alsópapság és a főpapság szembeállításával az egyház megosztása és az állammal való együttműködést megszervezése volt. Mivel a szervezet létrehozása és működése kánonokba ütközött, vezetőit a Szentszék kiközösítette. A mozgalom az 1960-as évek közepétől veszített jelentőségéből, s formálisan a rendszerváltáskor szűnt meg.⁴⁹

1947 tavaszán került sor a katolikus egyház és az állam addigi legsúlyosabb összeütközésére: március 6-án a koalíciós pártok megegyeztek abban, hogy a kisiskolákat államosítás útján kell egyesíteni, a tankönyvkiadást szintén állami kézbe kell venni, illetve a hitoktatást fakultatívvá kell tenni. A politikusok nem számoltak komolyabb ellenkezésre az egyház részéről, ám tévedtek, hiszen a viharos gyorsasággal kibontakozó tiltakozás-hullám nyomán egy időre le kellett tenniük a szinte államosítással felérő ötletéről.⁵⁰ A kérdés csak ideig-óráig került le a politikai napirendről, így az 1949-ben már hatalmi pozícióban lévő Elnöki Tanács rendeletével eltörölte a kötelező iskolai vallásoktatást és bevezette a fakultatív hitoktatást.⁵¹

Az Egyház oktató-nevelő szerepének tulajdonképpen megszüntetése még a fakultatív hitoktatás bevezetése előtt megtörtént: az Országgyűlés 1948. június 16-án megszavazta a nem állami iskolák állami tulajdonba vételéről szóló törvényt.⁵² A törvény napirendre tűzése előtt a közvéleményt a Mindszenty József bíboros személyének támadásával és a pócspetri „klerikális reakcióval” kapcsolatos perrel⁵³ próbálta az állampárt a maga oldalára állítani. A felekezeti oktatás eltörléseként összesen 6505 iskolát államosítottak.

⁴⁹ <http://mek.oszk.hu/01900/01906/html/index1096.html>

⁵⁰ BALOGH Margit: Fakultatív hitoktatás és konkordátum-fiasco. Hitoktatási küzdelem és körülményei, 1946–1947. *Magyar Egyháztörténeti vázlatok*, 2012/3–4. 109–119.

⁵¹ 1949. évi 5. tvr. a vallásoktatás tárgyában (szept. 6.). „A végrehajtási utasítás megszorításokhoz kötötte az iskolai hitoktatást, amit eleve csak az általános iskolákban és az általános gimnáziumokban engedélyezett (egyéb iskolatípusokban, pl. szakközépiskolákban nem).” <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/260.html>

⁵² 1948. évi XXXIII. törvény a nem állami iskolák államosításáról: „1. § (1) A jelen törvény hatálybalépésekor fennálló nem állami iskolák és a velük összefüggő tanulóotthonok, továbbá kisdóvodák fenntartását [...] az állam veszi át.”

⁵³ „Az iskolák államosításának parlamenti napirendre tűzése előtt, 1948. június 3-án Pócspetriben az emberek a községi eljáróság épületéhez vonultak, hogy tiltakozzanak iskolájuk elvétele ellen. A tüntetés berekesztésére kivezényelt egyik rendőr ekkor saját fegyverével halálosan megsebesítette magát. Az esetből a hatalom gyilkossági ügyet és koncepciót per kreált.” <http://uj.katolikus.hu/cikk.php?h=1083>

2.1.3. Az Egyház közéleti-politikai visszaszorítása

1945. április negyedike: a Szövetséges Ellenőrző Bizottság nyomására az Ideiglenes Nemzeti Kormány kiutasítja Angelo Rota nunciust Magyarország területéről, így megszakad a diplomáciai kapcsolat az Apostoli Szentsek és hazánk között. Idővel ez történt minden, szovjet befolyás alá került országba akkreditált pápai nagykövettel is. Diplomáciai összeköttetésünk csupán 1990. február 9-én került helyreállításra, s jelzésértékű, hogy hazánk mellett a többi közép-európai ország demokratizálódásának szimbolikus aktusa volt a Szentsekkel való kapcsolat restitúciója.⁵⁴

Az „amerikai dollárimperializmus szolgáinak”⁵⁵ tartott egyházak titkosszolgálati ellenőrzésével a Belügyminisztérium Államvédelmi Osztályán (ÁVO – 1946–1948-ig, majd 1948–1956-ig Államvédelmi Hatóság, ÁVH) belül létrejött egyházpolitikai osztály foglalkozott.⁵⁶ Az ÁVO III. alosztályának az egyházakkal szembeni hírszerzés és elhárítás, míg a VII. alosztályának az egyházi és társadalmi szervezeteken belüli hírszerzés volt a feladata. A III. alosztályba futottak be a vármegyei beosztottak által megküldött, rendszerellenességgel vádolt egyházakról (katolikus, református, evangélikus, zsidó stb.) szóló jelentések. Lehetett az templomi beszéd, püspöki körlevél, bármilyen egyházi irat, vagy nem nyilvános tanácskozáson elhangzott információ, az államvédelem hírigénye mindenre kiterjedt.⁵⁷

A vallási ügyek (nem titkosszolgálati) ellenőrzése-igazgatása 1951-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium szervezetén belül a vallásügyi főcsoport tevékenységi körébe tartozott. 1951-től azonban új szervezet szolgálta a párt egyházpolitikai elképzeléseinek maradéktalan végrehajtását: az 1951. évi I. törvénnyel felállításra került az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH).⁵⁸ Az MDP

⁵⁴ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=320>
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=RPMMFV>

⁵⁵ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi levéltára (ÁBTL) 2.1. XI/1. A II. operatív csoportvezetői értekezlet, 1947. június 26. Száberszki József felszólalása.

⁵⁶ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=320>

⁵⁷ Rolf Müller: A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának szervezettörténete (1946. október – 1948. szeptember) *Betekintő*, 2013/3.

⁵⁸ Az Országgyűlés által 1951. május 18-án elfogadott törvény előkészítésére utólag rálátást nyújtó tervezet („Tervezet egyházpolitikánk módosításáról”) és az MDP Központi Vezetősége Titkárságának ülései is rávilágítanak a „klerikális reakció” erejére, és arra, hogy a pártban nagy jelentőséget tulajdonítottak a kérdés rendezésének. MDP KV Titkársága 1951. május 2-i és 4-i ülései.

Központi Vezetőségének ülésén Rákosi Mátyás volt az ÁEH-t is érintő napirend előadója:

„A kongrua-rendezés mellett, mint az elvtársak tudják, felállítottuk az Állami Egyházügyi Hivatalt. Erre a lépésre nemcsak azért volt szükség, mert az egyház és az állam elválasztása után helytelen lett volna, hogy a Közoktatásügyi Minisztérium foglalkozzék ezekkel az ügyekkel. Másrészt az Állami Egyházügyi Hivatalon keresztül jobban kézben tudjuk tartani és figyelemmel tudjuk kísérni az egyházon belül folyó munkát, jobban tudjuk ellenőrizni a klerikális reakció működését.”⁵⁹

Az adminisztratív és politikai munkát végző operatív szerv a rendszerváltás során 1989. június 30-án, jogutód nélkül szűnt meg.⁶⁰

2.1.4. A vallás- és egyházellenes propaganda

Az állampárt által kialakított propagandagépezet már 1948-tól kezdődően célkeresztjébe állította az egyházakat, főképp a katolikus egyházat. Különféle műfajokon keresztül próbálták főleg rövid távú, konkrét politikai céljukat elérni, s ezért a közbeszédet tematizálni, így plakátokon, a nyomtatott sajtóban, karikatúrákon keresztül is központilag meghatározott üzeneteket sulykoltak. Ilyen támadások fókuszában álltak a legnagyobb koncepciós perek (Grösz-, és Mindszenty-per) áldozatai, az iskolák államosítása, a papok-apácák, mint újjáépítés ellen agitáló politikai tényezők, vagy éppen a Keresztény Női tábor vezetője, Slachta Margit is.

„Nem nyugszik a reakció! Apácák járják a falvat, - Menjünk itt be egy kulákhoz, az az egy még reánk hallgat. [...]” – áll a korabeli kiadványban, ezúttal az apácákat ábrázolva a béke ellenségeiként.⁶¹

⁵⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) M-KS 176. f. 52. cs. 17. ö. e. MDP Központi Vezetőség 1951. május 22-i ülése.

⁶⁰ <https://www.neb.hu/hu/allami-egyhazugyi-hivatal> Az ÁEH szervezetéről ld. Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal archontológiája*. PhD-értekezés. Budapest, ELTE BTK, 2014.

⁶¹ <http://nemzetikonyvtar.tumblr.com/post/134388979128/egyh%C3%A1zellenes-propaganda-a-szocializmus>; <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/83-056/ch19.html>; a kor karikatúráiért ld. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/historia/83-056/ch19.html>

2.1.5. *A koncepciós perek, köztük Mindszenty József és Grösz József pere*

A koncepciós perek, vagyis a kitalált tényállás alapján eldöntött, igazságtalan eljárásban hozott, politikai célokat szolgáló bírósági ügyek eszközt a kommunizmusban széles körben használták politikai ellenfelek vagy éppen a rendszer ellenségeinek kikiáltott csoportok, így egyházi személyek ellen is. A perek lefolytatásának jogi alapját Magyarországon az 1946 tavaszán kihirdetett, „A demokratikus államrend és a köztársaság védelméről” szóló törvény (a köznyelvben: hóhértörvény) adta.⁶² A perek nem ritkán halálos ítélettel értek véget. A koncepciós perek előkészítésében főszerepet vállaló Péter Gábor visszaemlékezése szemléletesen adja vissza az ilyen eljárások irányított voltát:

„A tárgyalás terméből Rákosi Mátyás szobájába hangszóró volt felszerelve. Az egész tárgyalás menetét végighallgatta. A szobájába – a Rajk-ügy tárgyalásának menetére – egy külön telefont szereltetett, mely a tárgyalási terem emeletén hozzám vezetett. Ezen a telefonkészüléken gyakran felhívott és a bíró, ügyész (vádlott) részére folyamatosan újabb és újabb kérdéseket, utasításokat adott [...]”⁶³

A koncepciós perek sokaságából a klérus tagjai ellen lefolytatott eljárások nagy jelentőséggel bírtak a terror időszakában, hiszen azok általában nagy nyilvánosságot kaptak, s a megfélemlítés, a többségi társadalom elhallgattatása nagyban szolgálta a pártállam érdekeit. A továbbiakban legfontosabbnak tartott, egyházi személyeket célzó kirakatperekre térek ki.⁶⁴

Koholt eljárás áldozatává vált P. Kiss Szaléz ferences rendi szerzetes és szerzetestársai, akiket fegyveres összeesküvés vádja alapján, kegyetlen kínzások

⁶² 1946. évi VII. tc, kihirdetve: 1946. március 23. Indultak eljárások egyházi személyek ellen az 1945. évi VII. tc. alapján is, mely a „népbíráskodás tárgyában kibocsátott kormányrendeletek törvényerőre emeléséről” szolt.

⁶³ Mi az igazság? Péter Gábor beadványa az MDP Pártbizottságának a börtönben, 1956. In: KOLTAY Gábor – BRÓDY Péter (szerk.): *El nem égetett dokumentumok I.* Budapest, Szabad Tér Kiadó, 1990. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/peter.htm>

⁶⁴ <http://www.kommunizmusbnei.hu/publikaciok/vall%C3%A1s%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s-kommunista-p%C3%A1rt%C3%A1llamban-avagy-koncepci%C3%B3s-perek-magyarorsz%C3%A1gon-katolikus-eg>

után 1946. december 10-én végeztek ki.⁶⁵ P. Károlyi Bernát, szintén ferences szerzetespap ellen három eljárás indult, s végül állítólagos angol kapcsolatai miatt internálták, majd a Gyűjtőfogházba hurcolták, ahol a rabkórházban hunyt el. Erényes és érdemekben gazdag élete miatt boldoggá avatását kezdeményezték.⁶⁶ Az Unum Társaságot megalapító Mester Margit Mária katolikus apácát 5 év börtönre ítélték, azonban az ott töltött évek során tovább élt benne a hősi felebaráti szeretet, s szabadulása után is közössége lelki megerősítésén munkálkodott.⁶⁷ A koncepciók perек nem kerültek el a protestáns vallási vezetőket sem: az Ordass Lajos evangélikus, és Ravasz László református püspökök ellen indított perек semmiben sem különböztek a katolikusokat célzó eljárásoktól.⁶⁸

A kommunizmus elleni egyházi ellenállás ikonikus alakjává Mindszenty József esztergomi érsek, Magyarország utolsó hercegprímása vált. A bíboros az 1945. után hazánkban végrehajtott intézkedéseket egyház- és vallásellenes kultúrharcnak élte meg, s mindent elkövetett a szovjetizálás ellen, eközben töretlenül bízott az európai hatalmi viszonyok újrendezésében.⁶⁹ Szilárd értékrendje és kitartása a párt elsőszámú célpontjává tette, azzá a személlyé, akinek a megtörésén keresztül a katolikus egyház bomlasztását leginkább elképzelték: „A Mindszenty-per célját és funkcióját tekintve egy nagy ívű folyamat része – kísérlet a legnagyobb magyar történelmi egyház – a római katolikus egyház – meggyengítésére, s távlatilag megsemmisítésére.”⁷⁰ A bíborost 1948. december 26-án hűtlenség, a köztársaság megdöntésére irányuló szervezkedés, kémkedés és valutaüzérkedés gyanújával vették őrizetbe és az ÁVH hírhedt, Andrassy úti központjába hurcolták. Beismerő vallomását kínzással, pszichotróp szerekekkel kényszerítették ki, végül 39 napos vizsgálati fogság után a Budapesti Népbíróóság nyílt tárgyaláson életfogytig tartó fegyházra ítélte.

A hercegprímás letartóztatása után Kádár János belügyminiszter három püspöktársával együtt a kalocsai érseket, Grósz Józsefet is lemondásra szólította

⁶⁵ A neves vértanú emlékét a rendház falán emléktábla őrzi, s 2011 novemberében megindult a boldoggá avatásához szükséges egyházmegyei vizsgálat.

⁶⁶ Dr. FRAJKA Félix: P. Károlyi Bernát atya emléktáblája leleplezésekor elhangzott beszéde. *Almáskamarás*, 2012. 10., 19.

⁶⁷ <http://www.unum.hu/valaszt.php?sor=222>

⁶⁸ <http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/vall%C3%A1s%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s-kommunista-p%C3%A1rt%C3%A1llamban-avagy-koncepci%C3%B3s-perek-magyarorsz%C3%A1gon-katolikus-eg>; Dr. BÖRÖCZ Enikő: *Ordass-per – börtönévek. Emlékeztető. Egyházak a diktatúrában* (Hódmezővásárhely) 2012/1.

⁶⁹ BALOGH Margit: *A Mindszenty-per. Korunk* (Kolozsvár), vol. 3., 7. 3–17.

⁷⁰ <http://www.kommunizmusbunei.hu/publikaciok/vall%C3%A1s%C3%BCld%C3%B6z%C3%A9s-kommunista-p%C3%A1rt%C3%A1llamban-avagy-koncepci%C3%B3s-perek-magyarorsz%C3%A1gon-katolikus-eg>

fel, ők azonban a helyükön maradtak. Az érsek aggályairól már 1945-ben tájékoztatta a pápát:

„Ami ma nálunk van, az nem demokrácia, hanem a demokráciának a megcsúfolása. Országunkon egy baloldali kisebbség uralkodik, amely ugyan a nép nevében beszél és rendelkezik, de a nép megkérdése nélkül.”⁷¹

A politikai nyomás miatt 1950 augusztusának végén Ő maga volt kénytelen aláírni a katolikus egyház állammal kötött megállapodását (néhol egyezményként említik), melynek alapján biztosított volt az Egyház ellenőrzése és korlátok közötti működése.⁷² Az állampártnak azonban ez sem volt elég: 1951 május 8-án Grösz József, kalocsai érsek is az ÁVH karmaiba került. *Az ellene lefolytatott perben az ÁVH által előre megírt és begyakorolt vallomást adta elő, de egyszer sem tett olyan nyilatkozatot, mellyel bárkit kellemetlen helyzetbe hozott volna. Az érsekre 15 évi börtönbüntetést szabtak ki, az ellene és társai ellen, valamint a hozzá kapcsolódó huszonnégy mellékperben összesen száz ítélet született harminc halálbüntetéssel (tizenöt végrehajtott) és ötvenöt tíz év feletti börtönbüntetéssel.*⁷³ 1956 májusában az Elnöki Tanács kegyelmével kiszabadult, és újra elfoglalta érseki tisztségét.

2.2. Az Egyház a forradalom idején

Bár Sztálin 1953-as halálával s a Nagy Imre vezette kormánnyal a korlátozások enyhítése következhetett volna, ez az MDP Központi Vezetőségének 1955-ös határozata alapján (mely túlzottnak és jobboldalinak minősítette az egyházpolitikát) nem történt meg. E megerősödött sztálinista egyházpolitikai légkörben tört ki az 1956-os forradalom.⁷⁴

⁷¹ Grösz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Sajtó alá rendezte: Török József. Budapest, Szent István Társulat, 1995. 158.

⁷² A megállapodás nyomán kerültek felosztatásra a szerzetesrendek, mindössze négy rend (bencés, ferences, piarista, iskolánővérek) működhetett korlátozottan, összesen 8 gimnáziumot vezetve. <http://lexikon.katolikus.hu/A/%C3%81llam%20%C3%A9s%20Egyh%C3%A1z%20k%C3%B6zti%20meg%C3%A1llapod%C3%A1s.html>

⁷³ <http://www.jogiforum.hu/hirek/36090>

⁷⁴ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/260.html>

Az 1956-os forradalom előkészítésében az Egyház annyiban játszott szerepet, hogy a társadalomba szervesen beépült szervezet elleni durva intézkedések (egy szóban összefoglalva: az egyházüldözés) hozzájárultak a társadalom elégedetlenségét jelentő puszkaporos hordó színültig töltéséhez. Az emberek szembesültek – főképp Mindszenty József bíboros személyében – az előre megkreált perekkel, s a hívő emberek mindennapjait is átírta az állam ateista szemléletben született, totalitárius jogrendje.

Egyházi személyek a szó szoros értelmében vett forradalmi eseményekben, harcokban nem vettek részt, a klérus tagjai hitvallásuknak megfelelően szociális és lelkipásztori kötelességeiknek tettek eleget. Az Egyház kétségkívül azonosult a forradalomban felszínre tört nemzeti célokkal (amint azt munkám első felében, a társadalmi tanításon keresztül bemutattam, az Egyház támogatása a kompendiumból egyenesen következik), ezzel együtt tagjai felemelték szavukat a vérontás elkerüléséért, a megbékélésért és a megbocsátás erénye mellett is.⁷⁵

A katolikus békepapi mozgalom egyik vezetője, Horváth Richárd október 24-én este a rádióban a papság nevében biztosította Nagy Imre kormányát az egyház bizalmáról, ám ennél jóval erősebb üzenetet hordozott Grösz érsek (26-án megismételt) nyilatkozata:

„A katolikus egyház álláspontja nyílt és világos. Mi elítéljük az öldöklést és a pusztítást! Híveink tudják ezt. Ezért bizton remélem, hogy híveink ilyen üzelmekben nem vesznek részt, hanem példát adnak a rend és a nyugalom megőrzésére, és békés munkával igyekeznek biztosítani a magyar jövőt.”⁷⁶

A kalocsai főpap álláspontját osztó nyilatkozatot adott ki több püspök, Hamvas Endre csanádi, Papp Kálmán győri, és Virág Ferenc pécsi püspök is, utóbbi véleményében a katolikus egyházat ért egyes sérelmekre is kitért, említve többek között a Vatikántól való elszigetelődést, Mindszenty József elítélését és a hitoktatás akadályozását.⁷⁷

A kispapok forradalmi tevékenysége mindenképp említést érdemel, e kérdéskör visszaemlékezések, értekezések útján széleskörűen feltárássra is került. A budapesti Központi Papnevelő Intézetben 1956. október 21-én egyhetes

⁷⁵ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/261.html>

⁷⁶ A nyilatkozat 1956. október 24-én 19 óra 17 perckor és október 26-án 12 óra 33 perckor hangzott el a Kossuth Rádióban.

⁷⁷ WIRTHNÉ DIERA Bernadett: *Katolikus hitoktatás és elitképzés a Kádár-korszakban – az 1961-es „fekete hollók” fedőnévű ügy elemzése*. Doktori disszertáció. ELTE BTK, 2015. 72–73.

lelkigyakorlat kezdődött, ezt a forradalom kitörése sem szakította félbe, bár az események hangjai, hírei a Szeminárium épületébe is elértek. A lelkigyakorlat végeztével, október 29-e után a Vöröskereszt felkérésére a kispapok aktívan kivették a részüket a segítő munkából: adományokat gyűjtöttek és osztottak, sebesülteket látogattak és írtak össze, valamint lelki támogatást nyújtottak. A vidéki papságot élményeikről szóló írásait összegyűjtve tájékoztatták a történetekről.⁷⁸

A forradalom szele Mindszenty József rabságát is elsöpörte: a bíborost Felsőpetényben őrző ÁVH-s őrség forradalmi bizottságot választott, s megszüntették a főpap fogvatartását. Közel nyolcéves fogságából való szabadulása után 2 nappal, a Szabad Kossuth Rádión keresztül szólt először a néphez:

„Hosszú fogság után szólok a magyar haza valamennyi gyermekéhez. Senkivel szemben nincs gyűlölet szívemben. Csodálatra méltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharc. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért. Honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre. Az ország helyzete rendkívül súlyos. Napok óta hiányzik az élet folytatásának minden közös föltétele. A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást. Most tájékozódom, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szótat intézek a nemzethez.”⁷⁹

Két nappal később elmondott beszédében kihangsúlyozta, hogy a „bukott rendszer örököseinek” pártatlan felelősségre vonása nem maradhat el, – a magyar Katolikus Egyház fejeként – a jogállamiság, és az osztály nélküli társadalom eszménye, az egészséges történelmi fejlődés mellett állt ki.⁸⁰

Az Egyház élére állt primás első döntéseinek egyikeként utasította az egyházmegyék püspökeit, hogy bocsássák el a vezető beosztású békepapokat, s azok mindegyike térjen vissza saját egyházmegyéjébe. E döntést többek között az október 31-én a Központi Szemináriumban megtartott papi gyűlés készítette elő, hiszen a felszólalók az ÁEH megszüntetése, a Hivatal iratainak lefoglalása

⁷⁸ WIRTHNÉ i. m. 74.

⁷⁹ A beszéd 1956. november 1-jén, 20 óra 24 perckor hangzott el.

⁸⁰ Elhangzott 1956. november 3-án 20 órakor. <http://mek.niif.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/mindsts.htm>

mellett a békepapok felelősségre vonását is követelték. Az ÁEH Pasaréti úti székházához ment papok a Hivatal irattárának megőrzését el is kezdték megszervezni, ám munkájukat már nem tudták ellátni: november 4-én a szovjet csapatok támadásba lendültek.⁸¹

A bíboros ugyanezen a napon a Parlamentben találkozott Tildy Zoltán, Bibó István és Vas Zoltán politikusokkal, majd ezt követően indult volna Budára, a Prímási Palotába. Mivel a hidakat ekkor már lezárták a várost tankokkal ellepő szovjet csapatok, Mindszenty az amerikai nagykövetségen kért menedékjogot, melyet Eisenhower amerikai elnök fél órán belül megadott számára.⁸² Nem volt kétséges: a pillanatnyi reménysugarat jelentő forradalmat vérbe fojtották. Mindszenty bíboros szavaival élve:

„Milyen felemelő volt a kis magyar nép erkölcsi ereje, hihetetlen bátorsága, összetartása, embersége, szívóssága. [...] De a nagy hatalmak szófecsérlése s mozdulatlan tehetetlensége szégyene és szomorúsága marad a történelemnek. A világ nagy hatalmai attól a Szovjet-hatalomtól féltek, amelyet a kis Magyarország fiatal iskolásai oly csúffá tettek egy egész héten keresztül a pesti utcákon.”⁸³

2.3. A forradalom leverése utáni időszak

2.3.1. A forradalom hatása az Egyház helyzetére

A forradalmat szovjet segítséggel leverő Kádár János az MDP romjain megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) megalakításával, a továbbiakban is meglévő szovjet támogatással (melyről moszkvai, november 2-3-ai látogatása során biztosították) és az új karhatalom megszervezésével tudta csak elkezdni a korábbi hatalmi helyzet megszilárdítását, vagyis a diktatúra restaurációját.

Amint a katolikus egyház forradalom alatti működéséből kitűnik, az Egyház élére visszatért Mindszenty József intézkedései az állami egyházpolitikát végrehajtó ÁEH működése ellen irányultak, s a néhány nap alatt végbement

⁸¹ WIRTHNÉ i. m.

⁸² http://www.mindszenty.hu/index.php?view=details&id=11%3A1956-november-4-menedek-az-amerikai-nagykovetsegen&option=com_eventlist&Itemid=30

⁸³ MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 4. kiadás. 447–448.

változások bizony nem voltak egykönnyen visszavonhatók – még az erőszak-szervezetek irányításával sem. Ennek folyományként az 1956. december 29-én megjelent 1956. évi 33. sz. tvr. megszüntette a Hivalt, ⁸⁴ és feladatainak ellátását a Művelődésügyi Minisztérium hatáskörébe utalta. A szerv a Művelődésügyi Minisztérium Egyházügyi Hivatala elnevezést kapta, s a művelődésügyi tárca felügyelte. Létszáma 25 főre csökkent. A püspökségeken lévő megbízottak státusza 1956 decemberében megszűnt. ⁸⁵ Megjegyzendő azonban, hogy a Hivatal vezetésében lényeges változások nem történtek, így a szervezet stratégiai célja sem változott a korábbiakhoz képest.

Az Hivatal elégtelen működésének köszönhető „lefokozása” csupán átmeneti időszak volt, hiszen a kialakított államrend megszilárdítása után 1957-től kezdődően MSZMP vezetői újfent a vallásos világnézet elleni eszmei harc útjára kívántak lépni. Ezt támasztja alá az MSZMP Intéző Bizottságának 1957 márciusában született határozata is, mely 4 megoldandó feladatot fogalmazott meg a kormányzat számára:

„1. Megbízható személyi állománnyal feltölteni nemcsak a központi, hanem a kevésbé fontos egyházi állásokat is. 2. „Az ellenforradalom támogatásával hatalomra jutott egyházi vezetők és csoportok gyors félreállítása...” A félreállítás fokozatai: elszigetelés, lemondatás, leváltás, internálás, börtönbüntetés, ritkán „véletlen” balesetek. 3. Harmadik feladat az erősen kompromittálódott papi békemozgalom reformja. 4. Végül, „a reakciós erők visszaszorításával egyidejűleg intézkedni kell a közvetlen politikai érdekeket nem sértő egyházi igények kielégítéséről. [...]”⁸⁶

Amint olvashatjuk, a Bizottság által felvázolt forgatókönyv a szabadságharc előtti viszonyokra való visszatérést és egyúttal a megtorlást is magában foglalta, s a fenti elképzeléseket hamar tettek is követték: Az Elnöki Tanács az 1957. évi 22. sz. tvr.-rel a kisebb plébánosi és kápláni állások kivételével a papi állások betöltését állami hozzájárulástól tette függővé, 1958 májusában megalakult az

⁸⁴ 1956. évi 33. sz. tvr. az egyes minisztériumok összevonásáról és megszüntetéséről. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1045/1957. (IV. 25.) számú határozatában rendelkezett a Minisztérium ügyköréről.

⁸⁵ A Magyar Országos Levéltár segédletei 17. Dr. KISASSZONDY Éva (összeállította és a bevezetőt írta): *Az Állami Egyházügyi Hivatal iratanyagának jegyzékei I. Adattár*. Budapest, 2005. 8.

⁸⁶ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/261.html>

Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága, majd az Opus Pacis. A párt Politikai Bizottságának (PB) határozata alapján az 1959. évi 25. sz. tvr.-rel ismét megalakult az önálló, országos főhatóságú, s immár a Minisztertanács mellett működő Állami Egyházügyi Hivatal.⁸⁷

2.3.2. *A megtorlás*

Az Egyház számára az 1956-os forradalom csupán egy lélegzetvételnyi szünetet jelentett a vallásellenes politikai közeg nyomása alól, ráadásul a forradalom leverése után nem csak a korábbi állapotok visszaállítása, hanem – az „ellenforradalom” támogatása miatt – a kibontakozó megtorlás sem maradhatott el a klérus tagjaival szemben. Kádár János 1958-as, hírhedt beszédéből idézve:

„Vannak azért nekünk is szerveink, például a BM is harcol [...]. Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás – paraszt uralom.”⁸⁸

A kádári hitvallásnak megfelelően a forradalom leverését követő megtorlás hullámai (a forradalomban való részvételért több, mint 26 ezer embert ítélték el) a papi közösséget is elérték. A papok és kispapok által a vidék tájékoztatására kiadott brosrák a rendőrség kezébe kerülve alapbizonyítékok lettek, melynek nyomán nem csak a szerkesztők, hanem más papok és papnövendékek is letartóztatást illetve börtönbüntetést szenvedtek el.⁸⁹

1957-ben a Politikai Nyomozó Főosztály beolvadt a Belügyminisztériumba, annak is a II. főosztálya lett. A „klerikális reakcióval” a BM II/5-c alosztály foglalkozott, melynek vezetője, Berényi István az egyház elleni operatív fellépés kulcsfigurájává lépett elő a „Fekete Hollók” néven elhíresült ügy során is.⁹⁰ A többéves titkosszolgálati munkával felépített persorozat során 16 perben 86 főt ítélték el, összesen 340 évnyi büntetést szabtak ki.

⁸⁷ MOL segédlet: i. m. 9. Az alapító tvr. mellett a 36/1959. (VI. 2.) sz. Kormányrendelet rendezte a szerv feladatkörét.

⁸⁸ MSZMP PB ülés, 1958. június 10.

⁸⁹ WIRTHNÉ i. m. 74. A nyomozás dokumentumai az Állambiztonsági Szolgálatok történeti Levéltárában megtalálhatók.

⁹⁰ WIRTHNÉ i. m. 80.

Az 1950-es évek végére – a békepapi mozgalommal szembeni ellenállására válaszul – a Központi Szeminárium került a rendszer célkeresztjébe. Történt ugyanis, hogy bár az ÁEH „kívánságára” az egyházi vezetők is elrendelték, a kispapok tüntetően távol maradtak az 1959. január 23-ai Országos Papi Békegyűléstől. Mindezek után Hivatali nyomásra 14, majd – a velük szolidaritást vállaló – 59 papnövendék és 3 előjáró került elbocsátásra a Szemináriumból. Az év áprilisára mindössze 16-an maradtak az intézményben, az órákra csak néhány fő járt. 1960-ban a Szeminárium és Akadémia 7 növendékkel kezdte meg működését.⁹¹

1956 és 1961 között összességében több, mint kétszáz papot és volt szerzetest internáltak vagy ítélték börtönbüntetésre. A kisegyházi aktivisták diszkriminációja és a lelkiismereti szolgálatmegtagadók bebörtönzése egészen az 1980-as évek közepéig gyakorlatban maradt.⁹² Az utolsó, politikai okból elítélt és közel 18 évet fogságban töltő pap, Lénárd Ödön piarista 1977-ben, pápai közbenjárásra nyerte vissza szabadságát.⁹³

2.3.3. Az enyhülés időszaka

1963-ban amnesztiában részesültek az 56-os elítéltek, mely egybevágott a nemzetközi politikai környezetben végbemenő változásokkal, s a pártállam saját magát elfogadtatni akaró stratégiájával. A részvétel külpolitikai előnyeinek és belpolitikai veszélyeinek mérlegelése után az állam engedélyezte a magyar főpapok II. Vatikáni Zsinaton való részvételét.⁹⁴ A megtorlást követő, ún. klasszikus Kádár-korszakot az egyházak kontroll alatt tartása mellett azoknak az állam legitimációjára való felhasználása jellemezte. Hívhatjuk ezt a megfélemlítési és „megnyerési” stratégiák váltógazdálkodásának is.⁹⁵ Az egyházak bár ellenőrzött keretek között, de bővíthették szociális és karitatív tevékenységeiket, könyveket adhattak ki, és a hitbuzgalmi szerveződések száma is emelkedett.⁹⁶ Az időszak ismert egyházvezetője Lékai László, a „kis lépések primása” volt. A kádári politika nyomán egy-másfél évtized alatt létrejött egy,

⁹¹ <http://www.kpi.hu/a-szeminariumrol.html>

⁹² *A kommunista rezsim jogsértései Magyarországon*. Országjelentés. 9.

⁹³ <http://uj.katolikus.hu/kronologia.php?h=320>

⁹⁴ FEJÉRDY András: A szocialista tömb és a II. Vatikáni Zsinat. In: BALOGH (szerk., 2008) i. m. 211–224.

⁹⁵ VÖLGYESI i. m. 31.

⁹⁶ <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/261.html>

az államhatalomhoz lojális egyházi bázis: 1977-ben már hat egyházi vezető volt parlamenti képviselő.⁹⁷

A kommunista uralommal a továbbiakban is nyíltan szembenálló egyházi vezető a sokat szenvedett, de cseppet sem megtört és szüntelenül munkálkodó esztergomi érsek volt. Mindszenty József bíboros kényszerű, amerikai nagykövetségen töltött „vendégsége” egészen 1971. szeptember 28-áig tartott, amikor is a Szentszék és a Magyar Népköztársaság megállapodása alapján elhagyta az országot. Közel egy hónapos római tartózkodása után a bécsi Pázmáneumban lelt menedékre. Száműzetésében a nagyvilágban szétszóródott hívek megerősítésén munkálkodott, lekipásztori útjai során bejárta Európát, de Kanadába, az Egyesült Államokba és Dél-Afrikába is eljutott. A bíboros beszédei, s a világ egyházi és politikai vezetőinek elismerő és támogató nyilatkozatai miatt a kommunisták egyre erősebben követelték a Vatikántól Mindszenty lemondatását és megrendszabályozását.⁹⁸ A budapesti rendszer ostromának eredményeként a pápa érseki székéről való lemondásra szólította fel, melyet ő a magyar egyházi állapotok miatt nem fogadott el. Végül 1974. február 5-én VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki székét. A fehér vértanúnak is nevezett bíboros 1975. május 6-án hunyt el, holttestét Mariazellben helyezték el. Végakarata így rendelkezett: „Amikor Mária és Szent István országa felett lenyugszik a moszkvai hitetlenség csillaga, holttestemet vigyék az esztergomi bazilika kriptájába.” Végso nyughelyre helyezésére 1991. május 4-én, hívők tízezrei jelenlétében, ünnepélyes gyászmise és megemlékezések kíséretében került sor az Esztergomi bazilikában.⁹⁹ Mindszenty József szentté avatási eljárása 1994 márciusában indult el.¹⁰⁰

Összegzés

Munkám első részében az Egyház társadalmi tanításának és az 1956-os forradalom és szabadságharc eszméinek kapcsolódási pontjait mutattam be. Láthattuk, hogy a társadalmi jólétet elősegíteni kívánó katolikus egyház az alapvető szabadságjogokból kiindulva a hősies ellenállókkal azonos célért fohászkodott.

⁹⁷ VÖLGYESI i. m. 33.

⁹⁸ MINDSZENTY i. m. 488–492.

⁹⁹ http://mult-kor.hu/20110504_husz_eve_volt_mindszenty_jozsef_ujratemetese?print=1

¹⁰⁰ <http://www.mindszentyalapitvany.hu/szentte-avatas/mindszenty-jozsef/>

A kommunista hatalomátvétel után Magyarországra begyűrűző egyház-üldözés, ezen belül is a katolikus egyház ellen folytatott egyházpolitika az egyházi működés minden lehetséges területét támadta, önálló és a Krisztusi tanítás szerinti tevékenységét fokozatosan (e téren is egyfajta szalámitaktikát alkalmazva) lehetetlenné tette. Nem csoda, hogy a csupán pár napig győztes forradalom jelentette időszak az Egyházra is egyfajta megváltásként köszöntött. A tiszavirág-életű szabad lét után azonban ismét Moszkva vette át az irányítást, a forradalom egyházat érintő eseményei mellett így a megtorlás sem kerülte el a klérust.

Végezetül szeretnék visszatekinteni az egyházi tanításra, annak is az új évezreddel foglalkozó bekezdéseire: „A harmadik évezred küszöbén az Egyház nem fáradhat bele az evangélium hirdetésébe, amely a mulandó dolgokban is üdvösséget és valódi szabadságot ajándékoz [...].”¹⁰¹ Írásom kezdetén az Egyház állandóságában álló értékére hívtam fel a figyelmet, s az idézett passzus is ezt az üzenetet hordozza. A történelmet behálózó emberi vívmányok természetüknél fogva nem maradnak fenn örökké, az Egyház azonban hitvallása nem evilági volta miatt kiállja az idő próbáját. Az idő jelentette próbatétel pedig olykor igen komoly nehézségeket jelent: elnyomást, üldöztetést, megaláztatást egyaránt. Büszkén mondhatjuk, hogy az 1956-os forradalomban a pesti srácok mellett az egyházi emberek is szerepet vállaltak: a megalkuvásmentes Mindszenty József, a bátor kispapok, a híveiket békére intő plébánosok, és még sokan mások is. Ők mind úgy cselekedtek, ahogy Szent Pál fordult tanítványához, Timóteushoz:

„Hirdesd az evangéliumot, állj vele elő, akár alkalmas, akár alkalmatlan. Érvelj, ints, buzdíts nagy türelemmel és hozzáér-téssel. Mert jön idő, amikor az egészséges tanítást nem hallgat-ják szívesen, hanem saját ízlésük szerint szereznek maguknak tanítókat, hogy fülüket csiklandoztassák. Az igazságot nem hallgatják meg, de a meséket elfogadják. Te azonban maradj mindenben meggondolt, viseld el a bajokat, teljesítsd az evan-gélium hirdetőjének feladatát, töltsd be szolgálatodat.”¹⁰²

¹⁰¹ *Kompendium* i. m. 25.

¹⁰² 2Tim 4,2–5.

ADALÉKOK PÉTERY JÓZSEF VÁCI PÜSPÖK ÉLETÉHEZ*

– különös tekintettel az 1956-os forradalomra

FÖLDVÁRY Gergely
egyetemi hallgató (PPKE BTK)

Dr. Pétery József váci püspök neve a Váci Egyházmegyén kívül alig ismert, sőt egyházmegyéjében is csak a tájékozottabbak ismerik. Valószínűleg ezért az életét és püspöki munkásságát bemutató nagyobb munkával az egyháztörténeti kutatás még mindig adós. Petróci Sándor, a püspök titkárának visszaemlékezésén,¹ Dr. Varga Lajos váci segédpüspök,² Lénár Andor,³ és Hornyák Máté János⁴ tanulmányain kívül az egyháztörténeti szakirodalom nevét és szerepét is csak egy-két félmondatban említi annak ellenére, hogy emberi helytállása és a kommunizmus alatt elszenvedett megpróbáltatásainak viselése révén olyan példát

* Ezúton szeretném megköszönni Dr. Varga Lajos váci segédpüspök úr segítségét, aki információkkal, anyagokkal és ötletekkel is ellátott, amivel nagyban segítette tanulmányom létrejöttét.

¹ PETRÓCI Sándor: *Emlékek Pétery József püspökről*. Budapest, Szent István Társulat, 1997.

² VARGA Lajos: Mindszenty József bíboros, hercegprímás és Pétery József váci püspök együttműködése. In: BÁRDOS István – BEKE Margit (szerk.): *Ministero. Nemzetközi Történészkonferencia előadásai 1995. május 24-26*. Esztergom, 1998. 95–103. Bővebben ugyanez a tanulmány megtalálható In: TROSITS András (szerk.): *A Magyar Katolikus Egyház huszadik századi történetéből. Badalik Bertalan veszprémi püspök elhurcoltatásának 50. évfordulójára*. Veszprém, 2007. 53–66.; VARGA Lajos: Hüen Rómához – Pétery József váci püspök törekvései az egyház egységének megőrzése érdekében. In: TERNYÁK Csaba [et al.] (szerk.): *Initio non erat nisi gratia: ünnepi kötet dr. Erdő Péter tiszteletére 60. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 185–202.

³ A legátfogóbb tanulmány Pétery püspök életéről, azonban a forradalomról és 1956-os kiszabadításával alig foglalkozik. LÉNÁR Andor: Az út Hejcére – Pétery József váci püspök (1890–1967) életútja és meghurcoltatása a kommunista diktatúrában. In: STRAUSZ Péter – ZACHAR Péter Krisztián (szerk.): *Egyén és nemzet Európa történelmében*. Budapest, Heraldika Kiadó, 2009. 79–121.

⁴ HORNYÁK Máté János: Egy katonai akció Pétery József váci püspök kiszabadításáért. *Egyháztörténeti Szemle*, 2011/3. 63–67.

adott és adhat nekünk ma is, mely szélesebb közönség érdeklődésére is számot tarthatna. Tanulmányom abból a célból is készült, hogy az egyháztörténeti kutatás hiányának szerény pótlásaként szolgáljon és betekintést nyerhessünk Pétery József életútjának egyes fejezeteibe, különös tekintettel – a 20. századi magyar történelem egyik legdicőségesebb és egyben legtragikusabb korszakára – az 1956-os forradalomra. Különösen azért, mert a Petróci-visszaemlékezésen és Hornyák rövid tanulmányán kívül nem foglalkozott ezzel a kérdéssel különösebben senki.

1. Az új Váci püspök

Dr. Pétery József 1942-ben lett a Váci Egyházmegye püspöke.⁶ Az új püspök Magyarország legnagyobb területű egyházmegyéjének irányítását vette át, több mint 1 millió katolikus hívővel.⁷ Nagy reményekkel kezdett hozzá egyházmegyéjének kormányzásához. „Méltatlanságom és gyengeségem élénk tudatában, de a Gondviselés segítségével határtalanul bízva kezembe veszem édes hazánk szívében, a nagy magyar alföldön Krisztus hadseregének irányítását.”⁸ Azonban nem adatott neki túl sok békés év, mivel Magyarország nem sokkal később már a Szovjetunió érdekszférájába tartozott, minek következtében az egyházkormányzat – mint mindenütt – nehéz helyzetbe került. A kommunista vezetés a püspöki kart és a papokat is megkörnyékezte, és akik nem ‘táncoltak úgy’, ahogy a vezetőség fűtyült, azokat eltették láb alól. Így ítélték a pár éve kinevezett esztergomi prímást, *Mindszenty Józsefet*,⁹ 1948-ban koncepciós per

⁵ Pétery Józsefet (1890–1967) 1912-ben szentelték pappá, eredeti neve Petró József volt, melyet Váci püspökké való szentelése előtt magyarosított Péteryre, 1942–1967 között a váci egyházmegye püspöke. 1953-ban Hejcére internálták. Rövid időre kiszabadult az 1956-os forradalom alatt, de 1957-re újra Hejcére került, ahol élete végéig élt. 1967. november 25-én hunyt el. Hosszas viták után megengedték, hogy Vácra temetkezhessen.

⁶ Püspökké szentelésére eredetileg 1942. október 25-én került volna sor Egerben, de bátyja, Kálmán, október 13-i halála miatt a szertartást november 8-ára halasztották. LÉNÁR i. m. 88.

⁷ Az 1938-as adatok szerint 1.182.676 r. kat. személy tartozott az egyházmegyéhez. Uo. 89.

⁸ Dr. PÉTERY József: Búcsúszavak. *Egri Katolikus Tudósító*, 1942/9. november 1.

⁹ Mindszenty József (1892–1975) veszprémi püspök, esztergomi érsek, bíboros. 1915-ben szentelték pappá. Mindhárom diktatúra idején börtönben sínylődött. 1945-ben lett esztergomi érsek, 1946-ban bíboros. 1948. december 26-án letartóztatták, és 1949. február 8-án életfogytiglani börtönbüntetést kapott, később Püspökszentlászlón és Felsőpetényben volt őrizet alatt. 1956. október 31-én vette át főegyházmegyéje kormányzását, a forradalom leverése után 1971. szeptember 28-ig az amerikai nagykövetségen tartózkodott. 1974-ben VI. Pál pápa megüresedettnek nyilvánította az esztergomi érseki széket. Földi maradványait 1991-ben szállították vissza érseki székhelyére. KÁLMÁN Peregrin OFM: *A Magyar Katolikus*

által életfogytig tartó börtönbüntetésre. Miután Pétery politikája Mindszenty vonalát követte,¹⁰ és mellette teljes hittel kiállt,¹¹ elkerülhetetlen volt, hogy a rendszer ne kezdje ki az ő személyét is.

2. Pétery a szerzetesekkel

Pétery püspök kitartóan küzdött az egyház folyamatos leépítése ellen és ahol tudott próbált kikapukat keresni és segíteni. Így az egyházi iskolák 1948-as államosítása után Pétery József nem akarta állami gimnáziumba küldeni a papnövendéknek készülő gimnazistákat, ezért a piarista tartományfőnökkel való megegyezés alapján öt piarista szerzetest fogadott fel – az Egyházi Törvénykönyv 1364. kánonja alapján – az általa nyitott magángimnázium tanáráként.¹² A szerzeteseket akkor is áldozatosan segítette, amikor 1950. június 9-ről 10-re virradó éjszaka a hatalom a Magyarországon élő szerzetesközösségek legtöbbjét¹³ áttelepítette az ország belsejében lévő egyházi épületekbe,

Egyház helyzete a kádári egyházpolitika első éveiben a teológiai összefüggések tükrében. Disszertáció. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest, Történelemtudományi Doktori Iskola, 2014. 10.

¹⁰ Mindszenty és Pétery együttműködését lásd bővebben: VARGA (1998) i. m. 95–103.; VARGA (2007) i. m. 53–66.

¹¹ Az egymás iránti rokonszenv, nagyrabecsülés és tisztelő barátság. Annak ellenére, hogy 1948 után mindössze egyszer találkoztak, mindvégig megmaradt bennük a tisztelet egymás iránt. Mindkettő a katolikus egyház magyar 'vértelen vértanúja'. PÁLOS Frigyes (szerk.): *A 120 éve született Mindszenty József bíboros, hercegprímás és a Váci Egyházmegye kapcsolata*. Vác, Váci Székesegyházi Kincstár és Egyházmegyei Gyűjtemény, 2013. 21.

¹² Ezek a következők voltak: Fekete Antal, Egyed András, Holl Béla, Iván János és Szebényi Ferenc. Holl Béla a pesti rendházból ekkor került Vádra. Az iskolát a püspök nyitotta, a neve: Hittudományi Előkészítő Iskola volt. Holl Béla sokáig foglalkozott a kisszeminarista növendékekkel. Ezek töredéke pap lett, a többi felszívódott a civil életben. VARGA Lajos: *Adatok a váci Szent Anna piarista kórus történetéhez – avagy bepillantás a magyar egyház és a Váci Egyházmegye életébe, valamint az állam egyházüldöző tevékenységébe. A Váci Piarista Gimnázium és a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára által szervezett Vác és a piaristák 300 éve* című tudományos konferencián elhangzott előadás kézírata. (Vác, 2014. november 7.) A váci szemináriumot 1952-ben államosították, így akkor zárt be végleg. VARGA (2007) 53–66.

¹³ Magyarországon ekkor 23 férfi szerzetesrend volt 2582 taggal, és 40 apácarend 8956 taggal, tehát összesen 63 rend, 11538 szerzetessel. BALOGH Margit: Szabadlábon fogolyként. *Vigilia*, 2000/6. 408.

kolostorokba.¹⁴ A váci püspöki palotában Pétery mintegy 230 kitelepítettnek adott menedéket.¹⁵

Egy Notre Dame (Mi Asszonyunk) rendi nővér naplójából¹⁶ olvashatjuk, hogy

„Pétery püspök mit sem tudott az érkezésünkről, de ettől függetlenül nyugodtan és igen nagy szeretettel fogadott bennünket: – Legyenek nyugodtak, otthon vannak.” (Június 10.)

„[C]sak jószágosan mosolyog, és ismételteti: – Nincs semmi baj, kedveseim! Csodálatos ember! Milyen jószágos az Isten, hogy benne atyát adott nekünk, a szó legteljesebb értelmében! Sőt ennél is többet. Minden reggel, szentmiséje előtt feljön megkérdezni, nem volt-e baj az éjjel, nyugodtan aludtunk-e, van-e elég kenyérünk stb. Délután újra végiglátogatja a tábor. Számunkra itt, ebben a zsúfoltságban¹⁷ az ő szerető mosolya jelenti az otthont és a békességet.” (Június 18.)¹⁸

Pálos Antal jezsuita szerzetes így emlékezett meg róla:

„A főpásztorok közül külön ki kell emelni Pétery József váci püspök magatartását, aki személyes megjelenésével, nem csekély anyagi segítséggel bátorította a székváros közelében lévő táborokat (Vác, Máriabesnyő, Fót stb.).”¹⁹ Rengeteg tárgyalás

¹⁴ LÉNÁR i. m. 108.

¹⁵ Pécsről pálosok, Notre Dame-, Annuntiata-, szalvator-, szegedi-, irgalmas-nővérek, Kőszegről domonkosok, Budafokról szaléziak, jezsuiták és a szomszédból váci piaristák. KÁLMÁN Peregrin OFM: Úrnapi körmenet teherautón vagy a szent gettó. (Emlékezet és kiengesztelődés) *Vigilia*, 2007/11. 869. Piaristák Nagykanizsáról és Szegedről is jöttek Vádra. HETÉNYI Varga Károly: Ferences rendház Hatvanban. *Vigilia*, 2000/6. 446.

¹⁶ Miasszonyunk (Notre Dame) Női Kanonokrend egyik tagjának, az akkor 36 éves Szűcs Gerárda nővérnek az internálás idején született naplójából. Közreadja KÁLMÁN Peregrin OFM. In: KÁLMÁN (2007) i. m.

¹⁷ A legtöbb helyen gettószerűen voltak összezsúfolva a szerzetesek, szállásukról, ételmezésükről gondoskodás nem történt, sok helyen a legelemibb éleltszükségleteket se tudták elvégezni. BALOGH (2000) i. m. 409.

¹⁸ Folytatása a napló részletnek: „Aztán helyet kaptunk. Mi, Notre Dame nővérek a nagyebéd-lőben 35-en. Mellette, a két kis szalonban 18-18-an. Matracokat rakunk a földre... Csak most tudtam meg, hogy az Úr Jézus is velünk jött a száműzetésbe. Mariann nővér kiemelte a cibóriumot, és a bugyrába dugta, így Jézus az első autón ment, és utána a többi. Igazi úrnapi körmenet volt”. KÁLMÁN (2007) i. m. 869.

¹⁹ PÁLOS Antal S. J.: „Viharon át”. *Jezsuiták a szétszórásban*. Budapest, 1992. 48.

után végül 8 rendház mintegy 250 szerzetese tovább élhette szerzetesi életét, de így is közel 11 ezer hazai szerzetes vált földönfutóvá.²⁰

3. Pétery és a békepapság

A püspöki kar és a papok megosztása céljából hozta létre a kormány a békepapi mozgalmat, mely mögött az állam és az egyház közti megállapodás kikényszerítése állt. 1950. augusztus 1-jén a Budapesti Tudományegyetem aulájában közel 300 pap jelent meg.²¹ Pétery figyelmeztette a váci egyházmegye papjait, hogy ne menjenek el az augusztus elsejei papi békegyűlésre, mégis 17 váci egyházmegyes pap jelent meg, köztük *Verney Kornél*²² vecsési, *Csömöz Gáspár*²³ szolnoki, *Máté János*²⁴ kecskemét-környéki plébános és *Mihácz József*²⁵ káplán is. Pétery megfedte és meghallgatásra invitálta őket,²⁶ mivel készségüket fejezték ki a rendszerrel való együttműködéssel és kérték, hogy az állam védje meg őket a püspökükkel szemben.²⁷ A kormány később a püspöki karon kérte

²⁰ MÉSZÁROS István: Szerzetesség Magyarországon 1945–1950. *Vigilia*, 2000/6. 425.

²¹ A korabeli sajtó is közel 300 résztvevőről számol be, de az évek során a visszaemlékezésekben egyre nőtt a számuk, 350, 400, 450 főről is beszéltek a későbbiekben propaganda céljából. PÁL József: *Békepapok. Katolikus békepapok Magyarországon (1950–1989)*. Budapest, Egyházforum Kiadó, 1995. 23.

²² Verney Kornél váci egyházmegyes pap, vecsési plébános, 1951-től az Országos Békebizottságnak is tagjai voltak. BERESZTÓCZY Miklós: *A katolikus békemozgalom 20 éve*. Budapest, Ecclesia, 1970. 34.

²³ Csömöz Gáspár (1904–1966) váci egyházmegyes pap, plébános volt a Szolnok-újvárosi templomban 1934–1960 között. 1951-ben püspöki irodaigazgató, majd 1953-ban c. tereskei apátt lett. KÁLMÁN (2014) i. m. 131.

²⁴ Máté János (1911–1990) váci egyházmegyes pap, a veszprémi egyházmegye szolgálatában volt 1951–1957 között. 1951–1956 között általános helynök. 1957-től kiközösítés alatt, majd ismét a Váci Egyházmegyében templomigazgató Kecskemét, Szent Erzsébet templomnál 1958-tól. 1953–1963 között országgyűlési képviselő. KÁLMÁN (2014) i. m. 131.

²⁵ Mihácz József (1914–1982) váci egyházmegyes pap, 1938-ban Vácott szentelték pappá. 1938–1944 között káplán és hittanár volt. 1944–1948-ban katona-lelkész, majd hadifogoly, 1948–1952-ben hitoktató Vecsésen. 1952-től 1962-ig a Budapest-pestérsébeti főplébánia plébánosa, 1962–1972 között váci püspöki helynök és székesfehérvári nagyprépost. 1953-tól c. apát, 1964-től kanonok, 1977-től helynök és káplán Vácott. 1950-től az Opus Pacis tagja. Mihácz József szócikk. In: KENYERES Ágnes (szerk.): *Magyar életrajzi lexikon 1000–1990*. Javított, átdolgozott kiadás internetes változata: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10473.htm>

²⁶ Kistarcsán a páva délután rikoltott: Négy kérdés – három év internálás: Beszélgetés Brusznai József nyugalmazott plébánossal. Új Ember, 1993/30. 8.

²⁷ VARGA (2012) i. m. 196.

számon ezt, miután Grósz József²⁸ megvédte Péteryt, kijelentve, hogy ettől függetlenül ez nem a püspöki kar álláspontja, és Pétery önállóan rendezte el ezt. Péteryt a püspöki kar hibásnak találta abban, hogy nem szentszéki bírák hallgatták ki a békepapokat, hanem Pétery udvari papjai.

A kormány ezután két alkalommal²⁹ tartott házkutatást a püspökségen,

„Atyánkat kiharagválták az ágyból, a szobát össze-vissza dobálták. Keresztjéből kitörték az ereklyét, s a hamutartóban csikket nyomtak rá. Valami írást kerestek. Még a képeket is ledobálták a falról. A komornyikot hosszasan faggatták, fenyegették. Liptai titkár urat felpozították, Oetter kanonok úr az éj folyamán eltűnt. Atyánkat négy óra hosszat hagyták falnak fordulva állni. Reggel fél 5-kor fejeződött be a látogatás. Atyánkat egy karosszékre roskadva találtuk. Szinte halott volt a fáradtságtól, de kedves mosolya ott világított arcán: – Nincs baj, kedveseim! Rettegtünk, hogy reggelre nem találjuk többé [...]”³⁰

Az iratokon kívül a váci püspökség pecsétjét is elvitték.³¹ Az ‘udvar papjait’ Széll Kálmán³² kanonokot, Oetter György³³ irodaigazgatót és Brusznai

²⁸ Grósz József (1887–1961) 1911-ben szentelték pappá, 1928-ban győri segédpüspök, 1933-tól ugyanott helynök. 1936-ban szombathelyi apostoli adminisztrátorra, majd 1939-ben megyéspüspökké nevezik ki. 1943-ban 1944-ben egyidejűleg kormányozza a Kalocsai Főegyházmegyét és a Szombathelyi Főegyházmegyét. 1945-ben rövid ideig, majd 1948–1951, valamint 1956–1961 között a püspöki kar elnöke volt. 1951. május 18-án letartóztatták, pere a legnagyobb méretű egyházi koncepció per volt, amely során 15 évi fegyházbüntetésre ítélték. Ítéletét 1990. május 18-án semmisnek mondták ki. 1956-ban szabadult, hogy átvehesse a magyar egyház vezetését. KÁLMÁN (2014) i. m. 6.

²⁹ 1950. augusztus 5-én és 6-án. Bár a források nem teljesen egyeznek a Notre Dame nővér naplója szerint 6-án, 7-én, de ez valószínűleg csak a hajnali érkezés miatt volt, valaki már a következő nap eseményeihez, valaki pedig még az előző naphoz csatolta.

³⁰ KÁLMÁN (2007) i. m. 870.

³¹ SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*. (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae IX. kötet.) München, Görres Gesellschaft, 1988. 82.

³² Széll Kálmán (1888–1953) a váci szeminárium egykori rektora, ő is a kistarcsai internálótáborba került. 1952-ben súlyosan megbetegedett és néhány hónappal később kórházban halt meg. HETÉNYI Varga Károly: *Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában*. Budapest, Új Ember – Márton Áron Kiadó, 2004.

³³ Oetter György (1902–1957) 1925-ben szentelték pappá, 1947-től irodaigazgató. 1950-ben a Pétery püspök ellen indított meghurcolások keretében letartóztatták, 1953-ig Kistarcsán raboskodott. Szabadulása után négy évvel halt meg Vácott. KÁLMÁN (2014) i. m. 84.; HETÉNYI (2004) i. m. 550.

Józsefet³⁴ letartóztatták.³⁵ Ezek után három hétig az Andrássy út 60-ban voltak, majd innét Kistarcsára, az internálótáborba kerültek, ahol dr. Széll Kálmán kis idő után meghalt, de dr. Oetter György és dr. Brusznai József 1953 szeptemberében kiszabadultak.³⁶

Pétery József ellen ezt követően a kormány sajtóhadjáratot indított,³⁷ így több lapban is személyét becsmérő és lejárató cikkek jelentek meg róla. 1950. augusztus 10-én a *Szabad Nép*-ben a következő címmel jelent meg a váci püspökről egy cikk. 'A néphez hű, hazafias papokat a nép állama megvédi Péteri József fasiszta püspökkal szemben'.³⁸

Ezenkívül számtalan más újság is támadta,³⁹ de leginkább a *Szabad Nép*, és a *Magyar Nemzet*.⁴⁰ A megfélemlített püspöki kar így aláírta a megállapodást

³⁴ Dr. Brusznai József (1922–) letartóztatását követően az Andrássy út 60-ba szállították, majd a kistarcsai internálótáborba került, ahol a tábori pap szobájában szervezett teológiai főiskola tanára lett. 1953-ban szabadult. Ceglédre került káplánnak, de az állami hatóságok működési engedélyét hamarosan megvonták. Kovács Vincétől kapott személyes üzenete így szólt „fiam, ne haragudjon, holnap megkapja a levelet, amelyben eltiltom a papi működéstől. Ezt követel-ték tőlem.” Ezután kántorkodott, és más munkákat vállalt. Később mégis tevékenykedhetett papként. 1991-ben Dunakeszin lett plébános. 2000-től Kállón él nyugdíjas plébánosként. Új Ember, 1993/30. 8.; HETÉNYI (2004) i. m. 527.

³⁵ Uo. 82., „Péteri püspököt nagyon bántotta hármunk internálása: tanszékemre egy évig nem is nevezett ki másik tanárt, ő járt át előadásokat tartani, s azt remélte, egy év alatt majdcsak kiszabadulunk.” Brusznai Józseffel való beszélgetés. Új Ember, 1993/30. 8.

³⁶ VARGA (2012) i. m. 199.

³⁷ 1952. február 26-i országos választmányi ülésén Babocs Endre és Kis Pál mondott róla hosszú éles kritikát. Ld. bővebben: PÁL i. m. 96–98.

³⁸ Darvas József vallás- és közoktatási miniszter a következő nyilatkozatot tette: „Vannak azonban a katolikus egyházban – a püspöki karon belül is –, akik nem tartják a katolikus egyház érdekének a megegyezést, akik a katolikus egyház felfogásával ellentétesnek tartják a béke védelmét, és akik az egyházhoz való hűtlenségnek tartják azt, ha katolikus papok a béke és a demokrácia mellé állnak. Ezek közé tartozik Péteri József, a váci egyházmegye püspöke. Péteri püspök úr ellensége nemcsak a békének, a demokráciának, hanem a lelkiismereti szabadságnak is. Terrorral, megfélemlítéssel, megtorlással akarja papjait eltéríteni attól, hogy lelkiismeretük, meggyőződésük szerint foglaljanak állást politikai kérdésekben, s hogy gyakorolják állampolgári jogaikat” *Szabad Nép*, 1950/184. augusztus 10. 5.

³⁹ A *Kereszt*, 1951. december 13-i száma, vagy *Szabad Nép*, 1951/146. június 26. 3–5. 'Megdőbbentő tanúvallomások az összeesküvő Grösz-banda bünperének hétfői tárgyalásán' címmel.

⁴⁰ *Magyar Nemzet*, 1950. augusztus 3., 10., 12.; *Szabad Nép*, 1950/177. augusztus 2. 3–4.; *Szabad Nép*, 1950/187. augusztus 13. 3.

a magyar kormánnyal 1950. augusztus 30-án, melyet végül *Shvoy*,⁴¹ *Hamvas*⁴² és *Dudás*⁴³ megszavazott, *Papp Kálmán*⁴⁴ elutasított, Pétery viszont hallgatott,⁴⁵ bizonyára az őt ért támadások miatt.⁴⁶ A váci püspök ennek ellenére a kormány szemében továbbra is komoly ellenségnek számított. Ügye folyamatosan napi-rendi pont volt, és Grósz József koncepciók perében is felmerült félreállítása.⁴⁷ Grósz őrizetbe vétele után, 1951. május 19-től Péteryt lehallgatták és megfigyelték.⁴⁸ 1951. június 23-án az ÁVH emberei megszállták a váci püspöki palotát, majd a megfélemlített püspöki kar július 21-én a parlamentben felesküdt a magyar alkotmányra.

⁴¹ Shvoy Lajos (1879–1968) székesfehérvári megyéspüspök. 1901-ben szentelték pappá, a Regnum Marianum templom építetője és első plébánosa. 1927-től székesfehérvári püspök. 1944-ben Sopronköhidára hurcolták, később pedig a kommunista rezsim alatt is állandó retorziókkal zsarolták. KÁLMÁN (2014) i. m. 61.

⁴² Hamvas Endre (1890–1970) érsek, csanádi megyéspüspök. 1913-ban szentelték pappá, 1940-től budapesti érseki helynök. 1944. március 3-tól csanádi megyéspüspök, 1964 őszén kalocsai érsek lett, 1968-ban visszavonult, 1961–1968 között a Magyar Katolikus Püspöki Kar elnöke. A békemozgalom aktív tagja, 1969-től az Országos Béketanács alelnöke. KÁLMÁN (2014) i. m. 47.

⁴³ Dudás Miklós (1902–1972) hajdúdorogi megyéspüspök, bazilita szerzetes, 1921-ben lépett a rendbe, 1927-ben szentelték pappá. 1939-től hajdúdorogi megyéspüspök, 1946-tól pedig haláláig a Miskolci Exarchátus apostoli kormányzója. Ismereteink szerint a bíboros gyóntatója volt. KÁLMÁN (2014) i. m. 61.

⁴⁴ Papp Kálmán (1886–1966) győri püspök, 1908-ban szentelték pappá, mosoni káplán, majd Frigyes főherceg családjában nevelő. Az első világháború alatt tábori lelkész. 1920-tól rójtökmuzsáji, 1925-től soproni város-plébános, XII. Pius pápa 1946. május 3-án nevezte ki győri püspöknek. KÁLMÁN (2014) i. m. 61.

⁴⁵ Később is megemlítik, hogy Pétery a támadások után hallgatott inkább. „Grósz úgy veszi észre, hogy Hamvasra nagyon ki vannak rúgva. Ezzel szemben Pétery jó fiú lett. Az előadó mondta, hogy a tavalyi sajtókampány óta Pétery behúzta a farkát.” Jelentés Grósz József fogdai magatartásáról. 1951. május 30. BFL XXV. 4. fi 001211/1951; 744/1990. Grósz József és társai. 51–52. és Történeti Hivatal V-105752/1. Grósz József és társai. 131–132. SZABÓ Csaba (szerk.): *A Grósz-per előkészítése 1951.* (Párhuzamos archívum), Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2001. 237. Vagy „alezredes előadója beszélt arról, hogy Péteryvel meg vannak elégedve” Jelentés Grósz József fogdai magatartásáról 1951. június 5. SZABÓ (2001) i. m. 273.

⁴⁶ SALACZ i. m. 92.

⁴⁷ Felmerül a kérdés: „legyen-e Grósz, Shvoy és Pétery vádlott a perben. Letartóztassuk-e őket a per előtt. A Grósz-per főtárgyalásának második napján” (1951. június 23.) Az MDP KV titkárság határozata a párt egyházpolitikájának irányvonaláról. Jegyzőkönyv a Titkárság 1951. május 4-én délután 5 órakor tartott üléséről Jelen vannak: Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Révai József, Nagy Imre, Kovács István, Horváth Márton, Kristóf István, Hegedűs András elvtársak. Történeti Hivatal V-105752/1. Grósz József és társai. 35–40. SZABÓ i. m. 106.

⁴⁸ Grósz őrizetbe vétele után, május hó 19-én megkezdjük Hamvas, Shvoy és Pétery püspökök konspirált figyelését lakóhelyeiken. A figyelés célja esetleges szökésük megakadályozása. Az utóbbi és a további megfigyelések rejtetten, minimális létszámmal történnek. Operatív terv Grósz József őrizetbe vételére és a kalocsai érseki palota házkutatására. 1951. május 17. Történeti Hivatal V-105752/1. Grósz József és társai. 52–55. SZABÓ i. m. 120.

A váci püspök ezek után figyelt arra, hogy minden további lépést ellenezzen, mely azt a benyomást keltheti, hogy a püspöki kar az új hatalmat támogatja. Ez jól látszik az 1952. november 20-án megtartott püspöki konferencián is, ahol hevesen kiállt *Czapik*⁴⁹ – a III. magyar békekongresszuson, a püspöki kar nevében való – felszólalása ellen.⁵⁰

Pétery így érvelt:

„Mindent meg kell tenni a megegyezés értelmében még politikai dolgokban is, hogy a népet megnyugtassuk, ha már a kormány anyagilag gondoskodik rólunk. Imádkozunk és küzdünk a békéért. Ez az első eset, hogy politikai kérdésben a püspökök hozzájárulását kívánják. De hogyan ítélik meg lelkiismeretben, hogy mi a béke? A kongresszus egy politikai irányzatot képvisel. Egy püspök megjelenése többet jelent ‘a háború elhárítása és a béke megőrzése’ melletti állásfoglalásnál.”

Épp ezért Pétery aggodalommal volt Czapik vállalkozását illetően, mivel szerinte a híveket nyugtalanítja a velük való bánásmód és a szülők is aggódnak, hogy a hitoktatást akadályozzák, mégis a híveknek az a legfájóbb, ha a püspököket azok körében látják, akik ezeket a megpróbáltatásokat okozzák. Épp ezért Pétery azt szerette volna, hogy Czapik a kongresszuson ne a püspöki kar nevében jelenjen meg, és ez a sajtóban is kifejezésre jusson. Mindemellett aggodalmának kifejezést adott, hogy szerinte a kongresszus nem szolgálja az egyház javát.⁵¹

Pétery véleményét megfogadta Czapik – a püspöki kar elnöke –, így valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy Pétery Józsefet 1953. január 2-án házi őrizetbe helyezték a váci püspöki palotában, mivel hiába voltak a püspöki konferenciák bizalmasak és jegyzőkönyv nélküliek, a tapasztalat azt mutatja, hogy többször már aznap tudta az Állami Egyházügyi Hivatal az ülésen elmondottakat.⁵²

⁴⁹ Czapik Gyula (1887–1956) 1910-ben szentelték pappá, 1939-től veszprémi megyéspüspök, 1943-tól egri érsek 1956-ig. A püspöki karnak a békemozgalomhoz legközelebb álló személyisége. Mindszentyvel szemben a kommunista hatalommal való tárgyalások és kompromisszumok híve volt. KÁLMÁN (2014) i. m. 62.; LÉNÁR i. m. 99.

⁵⁰ Uo. 113.

⁵¹ SALACZ i. m. 116.

⁵² Uo. 117.

4. Hejcére internálva

A hivatalos indok az volt, hogy részt vett egy összeesküvésben, ami miatt tíz papját letartóztatták. Valójában ez egy folyamat volt, ami a békepapi mozgalommal kezdődött, a már említett konferencián való kiállásával folytatódott, és az utolsó csepp a pohárban az volt, hogy három békepapnak nem volt hajlandó apáti címet adományozni.⁵³ Miután megfosztották az egyházmegye kormányzásától, Kovács Vince⁵⁴ vette át a helyét, mint általános püspöki helynök,⁵⁵ aki az ÁEH nyomására, 1953. február 26-án végül kinevezte a három szóban forgó papot, Csömöz Gáspár provikáriust, irodaigazgatót c. tereskei apáttá, Kis Pál⁵⁶ kalocsai irodaigazgatót c. túrpásztói apáttá, Mihácz József pesterzsébeti adminisztrátort c. becskei apáttá.⁵⁷

Pétery ellen nem találtak olyan vádat, amivel a bíróság el tudta volna ítélni, ezért házi őrizetbe vetették,⁵⁸ ami azonban kifejezetten durva és kemény volt. Feldúltak nála mindent, szobájában éjjel-nappal mellette voltak az ávosok, nem érintkezhetett senkivel, nem mehetett ki, nem misézhetett, nem breviáriumozhatott, rózsafüzérét is elvették, semmivel se foglalkozhatott és este alig engedték lefeküdni.⁵⁹ Czapik többször közbenjárt érte és a kormány végül úgy rendelte,

⁵³ „Engem is azért hoztak ide, mert nem akartam három személynek apáti címet adni.” Kovács Ferenc beszélgetése 1958-ban Hejcéen Pétery Józseffel. ÁBTL O-12547/5. sz. d. 264–266. Jelentés, Budapest, 1958. szeptember 26. Kovács Ferenc rendőr főhadnagy. Soós Viktor Attila: Badalik Bertalan O. P. életútja. *Domonkos Szemle*, 2005/1. 79.

⁵⁴ Kovács Vince (1886–1974) helynök, apostoli kormányzó, 1910-ben szentelték pappá, 1940-ben váci segédpüspökké szentelték, 1942-től káptalani helynök Vácon, 1953 és 1959 között Pétery József helyett irányította az egyházmegyét, 1959-ig általános püspöki helynök Vácott, majd az egyházmegye apostoli kormányzója 1959-től 1969-ig. LÉNÁR i. m. 115.

⁵⁵ A Váci Egyházmegye Hivatalos Körleveleiben az 1953/IV. számában jelent meg a közlemény *Regimen Dioecesis capessitur* címen, hogy január 2. óta dr. Kovács Vince az általános püspöki helynök a megyés főpásztor akadályoztatása miatt, a 429. kánon értelmében átvette az egyházmegye kormányzását. K 1953/IV. (ápr. 29.) 2/569. sz. Kézirat – Dr. Varga Lajos.

⁵⁶ Kis Pál Cecil (1915–1990) ferences szerzetes, majd a Váci Egyházmegyéből átvették a Kalocsai Egyházmegyébe. Kecskeméti hitoktató, hitoktatási főfelügyelő volt. 1953-tól Túr-Pásztói címzetes apát, helynök-helyettes 1955-től, a Váci Egyházmegye szolgálatába elbocsátva 1956-ban. KÁLMÁN (2014) i. m. 132.

⁵⁷ K 1952/IV. (febr. 26.) 12/570. Kézirat – Dr. Varga Lajos.

⁵⁸ Az egyházi személyekkel kapcsolatban gyakori megtorlási módszer volt vádak hiányában az úgynevezett kényszertartózkodási helyre való száműzés. Ezzel elérték, hogy az illető akadályozva volt egyházi funkcióinak végzésében, de nem is lehetett betölteni stallumát. Ugyanakkor nem volt látványos elhurcolás, kirakatper stb., így tömegesen lehetett alkalmazni. GERGELY Jenő: A szerzetesek 1950. őszi felszámolásának dokumentumai. A Paritások Bizottság jegyzőkönyvei, 1950. szept. 19., november 15. *Levéltári Szemle*, 1991/2. 72.

⁵⁹ SALACZ i. m. 117.

hogy hajlandóak Hejcére internálni, ha ezt Pétery maga kéri.⁶⁰ Többszöri kérésre végül Péteryt 1953. április 6-án, húsvét hétfőn, Hejcére internálták, a volt kassai püspöki nyaralóba, mely az 1956-os rövid megszakítást tekintve, egészen az 1967-ben bekövetkezett haláláig tartott.⁶¹

A következő években elhurcolását a püspöki kar többször számon kérte a hatalomtól. 1956. június 9-én Kalocsán, nemzetközi sajtótájékoztatóra került sor, ahol Grösz József kalocsai érsek megemlítette Mindszenty József, Pétery József, valamint *Kisberk Imre*⁶² visszahelyezésének szükségességét, de ezt az MTI tudósítója kihúzta a közleményből.⁶³ Ezután a Püspöki Kar 1956. október 17-én tartott tanácskozásán is kérte és javasolta a püspökök szabadon bocsátását, „megszüntetését Pétery József váci püspök mozgási szabadságában való korlátozásának, hogy ilyenformán egyházmegyéjét szabadon kormányozhassa. Annál inkább, mert a szabadságban való korlátozás bírósági eljárás és ítélet nélkül, pusztán közigazgatási és rendészeti intézkedés folytán tart évek óta.”⁶⁴ De semmiféle előremozdulás nem volt tapasztalható.

5. A forradalom viharában

Pétery József püspök⁶⁵ 1956-os forradalom alatti visszatéréséről a legkorábbi forrásunk az Új Váci Napló bejegyzései, emellett korhű források még Vígh Tivadar jelentései,⁶⁶ vagy a Pintér fedőnevű ügynök, azaz Petróci Sándor jelentései,⁶⁷ és az 1957-es tanúvallomások, melyek azonban sokszor ellentmon-

⁶⁰ Czapik, Hamvas és Badalik püspökök ez után Vácra mentek Péteryhez, akit testileg-lelkileg összetörve találtak. Azt mondta, hogy nem kér semmit, készül az örökkévalóságra. Uo. 117.

⁶¹ Jegyzőkönyv. Püspökkari Konferencia. 1953. január 14. BALOGH Margit: *A Magyar Katolikus Püspöki Kar tanácskozásai 1949–1965 között. Dokumentumok*. I. Budapest, 2008. 459.; SALACZ i. m. 117.

⁶² Kisberk Imre (1906–1982) székesfehérvári megyéspüspök. 1930-ban szentelik pappá, 1951-ben segédpüspök. Működésében az állam hosszú éveken át akadályozza, Székesfehérvárról is kitiltják. 1958-ban ismét plébános Székesfehérváron, 1969-től apostoli kormányzó, 1974-től megyéspüspök. 1971–1974-ig az esztergomi főegyházmegye apostoli kormányzója. KÁLMÁN (2014) i. m. 69.

⁶³ Uo. 69.

⁶⁴ Jegyzőkönyv. Püspöki Konferencia 1956. október hó 17. BALOGH (2008. II.) i. m. 797.

⁶⁵ Pétery József személyi dossziéjára utaló nyom: ÁBTL 3.1.9. V-238. Dr. Széll Kálmán és társai. Pétery József volt váci püspök anyaga. VÖRÖS Géza: Egyházak az Állambiztonsági dokumentumokban. *Levéltári Szemle*, 2009/3. 34.

⁶⁶ Vígh Tivadar volt váci püspöki titkár vallomása, ÁBTL O-18635/1. 116–121.

⁶⁷ Pintér fedőnevű ügynök jelentése, aki Petróci Sándor egyházmegyes pap volt és a püspök titkára, ÁBTL O-18635/2. 116–126.; és ÁBTL M-20887 (10-68849) „Pintér” jelentései. 29–33.

dás adatokat közölnek. Továbbá forrásaink még a váci püspököt körülvevő személyek, mint például Petróci Sándor, *Kristóf Béla*,⁶⁸ Shvoy, *Badalik*⁶⁹ vagy Mindszenty püspök visszaemlékezései, önéletrajzai.

6. Mozgolódik a város

1956. október 23-ról a Vácra vonatkozó első tudósítás az évszázaddal korábbi helyzetképet ismétli: „bejöttek az esti vonatok. Az utasok lelkesen újságolták: forrong a pesti utca, 48-as hangulat van Pesten és Budán!”⁷⁰ Vácon csak úgy, mint a legtöbb vidéki nagyvárosban, egy pár napos csúszással veszi kezdetét a forradalom, így Vác október 25-én kezd mozgolódni „Most már lázong a történelmi város. A gyárakban nem dolgoznak [...] a nép felszabadult ereje ledönti a szovjet emlékművet.”⁷¹

– Október 26. –

Másnap megalakult az új forradalmi tanács, az újonnan megválasztott Kristóf Bélával⁷² az élen a Szent István szobornál nagygyűlést rendeztek, majd a 300 fős tömeg, még 100 további emberrel a püspöki palota elé ment, és Pétery püspök visszatérését követelték,⁷³ továbbá a békepapok, elsősorban Csömöz Gáspár

⁶⁸ Kristóf Béla (1908–1995) váci polgármester, jogi doktor. 1937-ben vármegyei díjnok, majd tanácsnok Vác Város Polgármesteri Hivatalában. 1945-től 1949. április 28-ig Vác város polgármestere. Ezt követően technikus, majd jogász. 1956-ban az újjászerveződő SZDP tagja. 1956. október 26-tól a nép által, 1956. november 14-én a munkástanácsok küldöttei által véglegesen választott Váci Forradalmi Nemzeti Tanács elnöke, a város polgármestere. 1990-ben Vác város díszpolgára lett. Vö. *VÁC '56. Vác 1956-ban és a megtorlás időszakában. Forrásgyűjtemény. II.* (Váci Történeti Tár, IV.) Közread: Böör László – GYARMATI György – HORVÁTH M. Ferenc. Vác, 2006. 962. [a továbbiakban: VÁC '56. I/II.]

⁶⁹ Badalik Bertalan (1890–1965) 1908-ben lépett be a domonkos rendbe, 1914-ben szentelték pappá Grazban. A magyar domonkos rendtartomány tartományfőnöke 1938–1946 között. Veszprémi püspökké XII. Pius pápa 1949. június 10-én nevezte ki. Az 1956-os forradalom miatti politikai megtorlások egyik utolsó lépéseként, 1957. augusztus 15-én mozdították el a Veszprémi Egyházmegye éléről. KÁLMÁN (2014) i. m. 61.

⁷⁰ PAPP Rezső: Egy történelmi hét naplójából. Új Váci Napló, 1956/1. október 31. 2. [a továbbiakban: ÚVN]

⁷¹ ÚVN, 1956/1. október 31. 2.

⁷² Kristóf Bélát, Vác város polgármesterét, a Váciak becsülték és kitüntetett figyelemmel illették. Ezt igazolja egy cikk is, mely november 15-én jelent meg az Új Váci Naplóban, melyben Vácért tett érdemei előtt tisztelgenek. VÉGH Ferenc: Összinte sorok Kristóf Béláról. ÚVN, 1956/7. november 15. 1.

⁷³ ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 118.

irodaigazgató távozását.⁷⁴ Röpcédulákat is nyomtattak, amin a városi tanács azonnali leváltását és Pétery visszahívását követelték.⁷⁵ Kovács Vince püspöki helynök azonban a bizonytalan helyzet miatt elsőre nem tudta mitévő legyen.⁷⁶ Az első napokban, Vácott is – mint mindenütt másutt – a helyi tennivalók voltak napirenden. Az már a város – több vonatkozásban sajátos – helyzetéből adódott, hogy itt a helyben rendezendő ügyeknek is volt bizonyos ‘országos kihatásuk’. Elsőként említhető ezek közül, hogy Kristóf Béla polgármester és a városi bizottság megtárgyalta a legsürgősebb tennivalókat, melyeket 7 pontban határoztak meg. A bizottság egyetértésével tárgyalást kezdtek a váci fegyház parancsnokával az ott őrzött politikai foglyok szabadon bocsátásáról, ezen túl a 6. pontban fogalmazódott meg, hogy a fogságban tartott Mindszenty hercegprímást és Pétery váci püspököt szabadon kell bocsájtani. Vác városa talán a legelsőik között említi feladatként a primás kiszabadítását,⁷⁷ ami abból is adódott, hogy Pétery József váci püspök is fogságban volt, így a két főpap kiszabadításának ügye teljesen kézenfekvő dolog volt.⁷⁸

– Október 27. –

Megnyílik a váci börtön kapuja, miután a tömeg körülvette a fegyházat, és az őrizetben lévők kitörték.⁷⁹ Közel ezer ember szabadult ki, ezek között volt körülbelül 40 pap is, akiknek egy része a püspökségre ment, ahol ételt kaptak,⁸⁰ a püspöki palota jelentette az első befogadó állomást, amennyiben nem tudtak tovább menni.⁸¹ A püspöki ház irányítását ekkor Petróci Sándor püspöki titkár

⁷⁴ LÉNÁR i. m. 115.

⁷⁵ A Váci Járási Karhatalom Jelentése Tátrai Gyula ellenforradalmi tevékenységéről. ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-143026. 210.; VÁC ‘56. I. 118.

⁷⁶ LÉNÁR i. m. 115.

⁷⁷ Ebből eredően némileg korrigálható Mindszenty József biográfusának megállapítása, mely szerint „a forradalom első mámorító pillanataiban a rab Mindszentyvel nemigen foglalkozott senki”. A forradalom kezdetétől hat nap telt el, amikor a Központi Papi Szeminárium diákjai október 29-én megfogalmaztak egy röplapot, melynek szövege a teljes és valódi vallásszabadság mellett Mindszenty József primás érsek szabadon bocsátását is követelte. Ezzel szemben Váciak már október 26-án foglalkoztak a kérdéssel. VÁC ‘56. I. 49.

⁷⁸ VÁC ‘56. I. 49., 146–147.

⁷⁹ A Váci börtön elfoglalását, a foglyok kiszabadítását több forrás is taglalja bővebben. HORVÁTH Miklós: *1956 Hadikronikája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2006. 220–222.; HETÉNYI Varga Károly: *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában* II. Abaliget, Lámpás Kiadó, 2002. 366–367.; VÁC ‘56. I. 59–63. ‘Az utcára kivonult városi lakosság szabadította ki a váci börtön politikai foglyait’ *Magyar Nemzet*, 1956/256. november 2. 4.; JESKÓ Sándor: *Egy rab vallomása*. ÚVN, 1956/2. november 1. 2.

⁸⁰ ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 118.

⁸¹ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29.

vezette.⁸² Nem csak a püspökségre számíthattak az emberek, a civilek is otthonaikba vitték a kiszabadítottakat és ételt, ruhát adtak nekik. Juhász Miklós piarista atyát maga a polgármester segítette ki a saját házában.⁸³

A forradalom vezetőivel a püspökségről Szentirmai Pál káplán volt kapcsolatban, amit Pintér egyik ügynök jelentése is alátámaszt. „Egy alkalommal, vöröskeresztes zászlóval, autóval érkeztek fegyveres katonák. Autójuk a kapu alatt állott, későbbben derült ki, hogy az egykori Borsodi Rádióhoz tartoztak. Ők is Szentirmaival tartották a kapcsolatot.”⁸⁴

– Október 29. –

1956. október 29-én a váci nagygyűlés egyik pontja már hivatalosan is követelte Pétery kiszabadítását. „Mindszenty József hercegprímást és Pétery József püspököt azonnal engedjék szabadon, hogy elfoglalhassák az őket megillető hercegprímási, illetőleg püspöki széket.”⁸⁵ Kristóf Béla, a gyűlés elnöke végig a szíven hordozta a fogságban lévő püspök ügyét és rengeteget segített, hogy sikerüljön megszervezni Mindszenty József Felsőpetényből, és Pétery József Hejcéről való elhozatalát.⁸⁶

– Október 30. –

A váciakat egyre jobban izgatta a püspökük és a primás helyzete, mivel szinte alig tudtak róluk valamit. Az Új Váci Naplóban megjelenő cikk is erre enged következtetni. „Mi van Mindszenty bíborossal és Péteri József váci püspökkel?” Kristóf Béla, a Váci Forradalmi tanács vezetője a következőket válaszolta a kérdésre. „Félhivatalos hírekkel sem rendelkezünk, éppen ezért a Vác Városi Nemzeti Forradalmi Bizottság táviratban követeli Mindszenty bíboros és Péteri váci püspök szabadon bocsátását.” Kovács Vince se tudott a bíborosról többet. Péteryről is csak annyit tudtak, hogy Hejcén tartózkodik, és az egészségi állapota csak részben kielégítő, mivel szédülési és látási bántalmai vannak.”⁸⁷

Másnap a püspökség hírt kapott Mindszentyről telefonon: Dr. Szénási Géza – a legfőbb ügyész helyettese – értesítette Kovács Vincét, hogy Mindszentyt Alsópetényben őrizetlenül hagyták, menjenek érte és hozzák a váci püspöki

⁸² ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 118.

⁸³ VÁC '56. I. 168.

⁸⁴ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29.

⁸⁵ VÁC '56. I. 218.

⁸⁶ Uo. 66.

⁸⁷ CZOLLNER László: Mi van Mindszenty bíborossal és Péteri József váci püspökkel? *ÚVN*, 1956/1. október 31. 2.

palotába.⁸⁸ Kovács Vince a városházára ment Petróci Sándorral, hogy megbeszélje az indulás részleteit. Kristóf polgármester egy katonákkal teli teherautót adott a püspöki kocsi mellé Palatinusz őrnagy vezetésével.⁸⁹ Azonban Mindszenty nem fogadta el a meghívást. „Én már csak a szabadító honvédeknel éjszakázom.”⁹⁰ Azonban megígérte, hogy másnap Vácott majd megállnak a székesegyház előtt.⁹¹

7. A primás Vácra érkezik

– Október 31. –

A rétsági tanácselnök október 31-én reggel telefonon értesítette a váci elnököt, hogy a kiszabadított hercegprimás kora hajnalban elindult és körülbelül 8 óra tájban várható Vácra.⁹² Értesítették a püspökséget is, hogy nem a székesegyház elé érkezik a primás, hanem a Diadal térre, így oda menjenek.⁹³ A városi hangszórók már reggel hat órától szóltak, hogy közöljék a lakossággal a hercegprimás Vácon történő közelgő átvonulását.⁹⁴ Az Új Váci Napló szerint a város teljesen virágba borult, az emberek már reggel 6-kor az utcákon voltak. „Az újságíró öltözködik, rohan, mint az események, amelyekről az első szám is lekészt. Az eseményeket ma nem lehet utolérni. Az utcán máris rohanó csoportok [...] a Székesegyház-tér felé. Mind nagyobb a tömeg. A téren: irány a Diadal tér. Fél hét. Óriási tömeg lent a híd előtt.”⁹⁵ Kovács Vince, a káptalan, valamint Petróci és Szentirmai is a váci Diadal térre mentek,⁹⁶ ahová negyed 8

⁸⁸ ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. ‘Vigh Tivadar’ 120.

⁸⁹ Ld. bővebben: PETRÓCI i. m. 218–219.

⁹⁰ MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. 4. kiad. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 419–420.

⁹¹ PETRÓCI i. m. 218–219.

⁹² KRISTÓF Béla: *Váci események – az 1956-os októberi magyar forradalom és szabadságharc alatt*. Vác, Magyar Demokrata Fórum Váci Szervezete, 1990. 11–12.

⁹³ PETRÓCI i. m. 220.

⁹⁴ KRISTÓF i. m. 11–12.

⁹⁵ KÖVI István: Magyarország Hercegprimása Vácon át tért budai otthonába. ÚVN, 1956/2. november 1. 2.

⁹⁶ Vigh Tivadar püspöki titkárnak nem szóltak, elbeszélésében a következő volt október 31-én: „a szokott időben keltem fel, átmentem a Székesegyházba misézni. Itt értesültem arról, hogy a püspök úr, a káptalan, valamint Petróci és Szentirmai a váci Diadal térre mentek, hogy a városon keresztül menő Mindszenty bíborost üdvözljék. Tekintettel arra, hogy az eseményre engem nem hívtak, nem is éreztem magam hivatalosnak oda. Miséhez fogtam és közben hallottam, hogy Mindszenty páncélosok kíséretében utazott keresztül a városon.” ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 120. Vigh Tivadar 1956. október 31-én hagyta el hivatalát, mert szembe kellett

körül érkeztek meg a polgármesterrel együtt a lelkes tömeg nagy örömére.⁹⁷ A kiadalmenet lassú haladása miatt a menet csak 8-kor érkezett meg. „Pontosan nyolckor a keramiton megjelenik az első páncélos hatalmas teste. Felvirágzott lelkes katonákkal. Majd a második. Az utána jövő személyautót megállítja a tömeg.⁹⁸ Nem az igazi. – Ott! – ott! – s már virágözönben a második autó. A híd előtt olyan 50 méterre állt meg a primást hozó páncélos.” A primás a késedelem és a nagy tömeg miatt bizonyára nem szállt ki az autóból,⁹⁹ így Kovács Vince és Petróci maga ment oda,¹⁰⁰ ahol a primás azt mondta „A Főpásztor úr első főpásztori miséjén itt leszek!”¹⁰¹ Ezután jó hangosan, hogy az őt körülvevő lelkes tömeg is hallja azt mondta, „Hozzák haza a püspököket”,¹⁰² majd áldást adott és elindult a menet.¹⁰³ „Virágözön az útesten, az autón, sírnak az asszonyok, komoly férfiak... a felmérhetetlen öröm könnyei.”¹⁰⁴

néznie azzal, hogy ott szolgáló társai nem fogadják el őt. Hivatalát ugyanis állami nyomásra nyerte. ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 121.

⁹⁷ Kövi i. m.

⁹⁸ Pálincás (Pallavicini) Antal őrnagy tanúvallomása: „Vácon keresztülhaladva annak budapesti kijáratánál nagy tömeg megállított, Mindszentyt ki akarták a kocsiból emelni, de én nem engedtem, fegyveremet is elővettem. Körülbelül 5 perc ott tartózkodás után indultunk tovább.” HM HIM Hadtörténeti Levéltár, Budapesti Katonai Bíróság B. II. 071/1957. Tárgyalási jegyzőkönyv Pálincás Antal őrnagy és társai bűnügyében, 1957. szeptember 2. 13. HORVÁTH M. Ferenc megjegyzése. VÁC ‘56. I. 286. A pontos jelzet megjelölése. BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)* II. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015. 1015.

⁹⁹ Kristóf Béla úgy emlékezik vissza, hogy a bíboros kiszállt. „A hercegprimás kiszáll, mosolyogva kezét fog Kovács Vince püspökkel, de további üdvözlésre, ünneplésre a kísérek nem adnak időt, sürgetik az indulást a bíboros személyes biztonsága érdekében.” KRISTÓF i. m. 12. Valószínűleg itt inkább Petrócinak lehet hinni, mivel több más forrás is azt állította, hogy nem szállt ki a püspök.

¹⁰⁰ PETRÓCI i. m. 220.

¹⁰¹ Kövi i. m.

¹⁰² Annak ellenére, hogy ez a mondat teljesen magától értetődő lehetett, furcsa, hogy se az Új Váci Napló cikkében, se Kristóf Béla visszaemlékezésében nem tesznek erről említést. Mindenesetre hitelesnek tartom, mivel Petróci közvetlenül ott volt a primás kocsijánál, továbbá a találkozó után Kovács Vince azonnal intézkedni kezdett az ügyben, ami valószínűsíthetően ennek a felhívásnak volt köszönhető.

¹⁰³ PETRÓCI i. m. 220.

¹⁰⁴ Kövi i. m.

8. Mentőakció Pétery püspökért

– Október 31. –

A primást ünneplő tömegben elterjedt a hír, hogy a kocsiból azért nem szállt ki, mert Pétery püspök nincsen itthon.¹⁰⁵ A primás távozása után a váci vezetőség szinte azonnal intézkedni kezdett. Körülbelül 10 óra tájban Kristóf Béla vezetésével mintegy 10-12 férfi ment a palotába Kovács Vincéhez, Pétery püspök úr hazahozatala ügyében.¹⁰⁶ A primás felszólítását Kovács Vince szinte parancsnak vette és azonnal intézkedni kezdett. Délelőtt és délután a város vezetőségével hosszas tárgyalás folyt, amelyen részt vettek Tóth és Vida őrnagy bajtársak is.¹⁰⁷ A hír bizonytalansága, és a nagy távolság miatt néhányan megpróbálták a kérdés gondosabb mérlegelését, illetve információk szerzését.¹⁰⁸ A helyzetet legfeljebb 30 kilométeres terepen lehetett ismerni, épp ezért a fegyveres kíséret fontos volt, de megbeszélték, hogy ha odamenet a miskolci országúton veszedelmes lenne a helyzet, akkor a püspök úrral a Mátra mögött Balassagyarmat felől jöjjenek. Kovács püspök úrtól a Forradalmi Bizottság kiküldöttje mellé papi személyt kértek. Kovács Vince egészsége és az egyházmegyében betöltött fontos szerepe miatt személyesen nem mehetett,¹⁰⁹ így esett a választás a rangban utána következő *Herrhof*¹¹⁰ kanonokra. Kristóf polgármester nagyon készséges volt és meghatalmazást is írt a küldöttség számára,¹¹¹ amire később

¹⁰⁵ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ HL 56-os gyűjtemény, 4. ö. e., 36–37.; VÁC '56. I. 288.

¹⁰⁸ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

¹⁰⁹ Veszedélyes lett volna egy ilyen kiszámíthatatlan akcióra elküldeni a váci püspök helyettesét, ezzel kockáztatva, hogy a Váci Egyházmegye, Kovács Vince átmeneti, esetleges akadályoztatása miatt törvényes egyházi kormányzó nélkül maradjon.

¹¹⁰ Herrhof Mihály (1891–1971) 1915-ben szentelik pappá. Ezt követően több beosztás után 1919–1933 között segédlelkész a Vác-felsővárosi plébánián, 1933–1934 között plébános Galgamácsán, majd 1960-ig a Vác-felsővárosi plébánián. Több egyházi tisztség mellett 1968-tól olvasókanonok. 1956. október 31-én megbízta a Váci Forradalmi Nemzeti Bizottság Pétery József püspök hazahozatalával. VÁC '56. II. 914.

¹¹¹ HL 56-os gyűjtemény, 4. o. e., 54.; VÁC '56. I. 295.

szükség is volt. A város részéről a küldöttség vezetését *Schrick Ferenc*¹¹² a katonai vezetést pedig *Molnár Ferenc*¹¹³ főhadnagyra bízta.¹¹⁴

A mentőakció pontos menete, ahogy az indulás időpontja se teljesen egységes, mivel a különböző jelentések, beszámolók és vallomások itt-ott másról adnak információt, de lényeges különbségek nincsenek. Körülbelül kora délután indult el a felmentő csapat Hejcére. Nehéz lenne megmondani, hogy hányan érkeztek a településre, annyi biztos, hogy a három említett vezetőn kívül Molnár főhadnagy 15-16 önkéntest¹¹⁵ választott ki a váci légvédelmi tüzérezredtől. Ezen kívül jelen volt még *Czollner*¹¹⁶ újságíró, aki később az Új Váci Napló számára is megírta az eseményeket. Az autók viszont azonosíthatóak voltak a vallomások alapján, így egy DW, Weapon és Buick mellett két Molotov tehergépkocsi és egy vagy két Gaz autóval jöttek a püspökért.¹¹⁷ A püspök kiszabadítása nem volt feszültségmentes, mivel nem tudták, hogy az objektumot őrzik-e, ráadásul késő este 11 és 1 között érkeztek meg.

Az alakulat katonai vezetője Molnár Ferenc volt, aki csatárláncba rendezte az önkénteseket és így próbálták megközelíteni a kastélyt. Ezután a főhadnagy a kapuhoz ment, ahol beszélt egy pappal és beengedték az alakulatot.¹¹⁸ Czollner úgy emlékezett, hogy egy apáca nyitott ajtót, miután Herrhof kanonok igazolta,

¹¹² Schrick Ferenc (1919–2000) a forradalom idején gépkocsivezető a Teherfuvarozó Vállalatnál (TEFU), akit beválasztottak a váci Városi Forradalmi Bizottságba, így került bele a Pétery Józsefért induló alakulatba. HORNYÁK i. m. 64.

¹¹³ Molnár Ferenc (1926–?) 1950. május és 1951. szeptember között elvégezte a Bem Légvédelmi Tüzértisztí Iskolát, így került 1954 őszén Vádra. 1956. október 30-án megválasztották a Forradalmi Katonai Tanács tagjává. A forradalom után három év hathónapnyi börtönbüntetésre, jogainak 5 évi eltiltására és vagyona felének elkobzására ítélik. Uo. 64.

¹¹⁴ PETRÓCI i. m. 220–221.

¹¹⁵ A vallomások alapján ez a szám nem egyezik meg. Horváth Károly tanúvallomásában nem említi. VÁC '56. I. 303–304.; ezenkívül a légvédelmi tüzérezred jelentése sem. VÁC '56. I. 318.; A Budapesti Katonai Bíróság által összeállított tényállás Tóth István és társai ügyében azonban 15 egyetemistáról ad információt. VÁC '56. II. 792. Ugyanott később már 16 egyetemistáról volt szó. VÁC '56. II. 800. Később Molnár Ferenc életrajzi adatoknál ismét 16 egyetemistáról olvashatunk. VÁC '56. II. 988.

¹¹⁶ Czollner László (1927–1991) értelmiségi családból származik, a forradalom előtt, 1955 júniusától adminisztrátor, műszaki előadó a Váci Motor- és Gépjavító Vállalatnál. A forradalom idején, 1956. október 29-én részt vett az Új Váci Napló ügyében tartott megbeszélésen, a szerkesztőbizottság tagja lett. Hejcére, mint újságíró indult, amely újtjáról cikk is jelent meg az újságban, ezáltal az egyetlen olyan forrást adta a kezünkbe, amely a forradalom alatt íródott. A forradalom leverését követően rendőri felügyelet alatt állt. HORNYÁK i. m. 64.

¹¹⁷ Uo. 65.

¹¹⁸ Szembesítési jegyzőkönyv Horváth Károly tanú és Molnár Ferenc őrizetes szembesítéséről Budapest, 1957. november 13-án. ÁBTL 3.1.9. V-146706/3. 93–97.; VÁC '56. I. 303–304.

hogy honnan és miért jött a csapat.¹¹⁹ E beszélgetés után mindenki bement a kastélyba, ahol az ott levő apácák vacsorát¹²⁰ készítettek a konyhában.¹²¹ A vacsora után Molnár főhadnagy felment a vezetőemberekkel a püspökhöz, aki a fogadószobában várta őket.¹²² Baráti kézfogások közepette szólalt meg a főhadnagy. „Püspök **úr**, jelentem, hogy a Váci Forradalmi Tanács megbízásából megjelentünk és kérjük, hogy fegyveres kíséretünk mellett jöjjön vissza váci híveihez.” Herrhof Mátyás kanonok és Schrick Ferenc üdvözlő szavai után a megyéspüspök a következőket mondta. „Kedves váci testvéreim! Szabadságharcos katonák! Nagyon köszönöm, hogy eljöttek értem e távoli helyre a Hernád partjára. Kérem az isteni gondviselést, hogy szeretetetek és lelkesedésetek jutalmául áldásos életetek legyen.”¹²³

A köszöntések után Molnár főhadnagy tudomására jutott, hogy egy ‘párttitkárnő’¹²⁴ is van a házban. Így több egyetemistával felment az emeletre, ahonnét lehozták a párttitkárnő szobájából a telefont, hogy ne tudjon senkinek se jelenteni, majd kívülről rázárták az ajtót.¹²⁵ Közben a helyi nemzetőrök a kastély parkja felől, míg mások a kocsisor végén próbáltak meg érdeklődni, átvenni az ellenőrzést, mivel azt hitték, hogy az oroszok jöttek el Péteryért, de Molnárnak sikerült közbelépnie és ezután a település harangjai hajnali 1-ig folyamatosan harangoztak. Ennek hatására 200-400 személy jelent meg a kastély környékén. A párttitkárnő, vagyis az intézményvezető ablaka felé kitűzték a nemzeti lobogót és szavaztak a sorsáról. Ha nincs a váci delegáció, valószínűleg a katonák megölték volna őt.¹²⁶ „A helyzet azért volt ilyen feszült, mivel az ottani nemzetőrök írásainkat figyelembe sem véve a Miskolci Forradalmi

¹¹⁹ Czollner László vallomása Pétery püspök Vácra hozataláról. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv Készült 1957. évi november 23. napján a BM II/1. Osztály Vizsgálati Alosztályán ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-14670673. 67–70.; VÁC ‘56. I. 302.

¹²⁰ Tojásrántotta és tea volt vacsorára. VÁC ‘56. I. 302.

¹²¹ Szembesítési jegyzőkönyv Horváth Károly tanú és Molnár Ferenc őrizetes szembesítéséről Budapest, 1957. november 13-án. ÁBTL 3.1.9. V-146706/3. 93–97.; VÁC ‘56. 303–304.

¹²² Czollner László vallomása (1957. november 23.) VÁC ‘56. I. 302.

¹²³ CZOLLNER László: Virágerdős volt Pétery püspök útja a Hernádtól a Dunáig. ÚVN, 1956/3. november 3. 1. [a továbbiakban: CZOLLNER]

¹²⁴ Szurdán Józsefné (szül. Balogh Etel), az intézet gondnoka, intézetvezetője volt. HORNYÁK i. m. 65.

¹²⁵ Szembesítési jegyzőkönyv Horváth Károly tanú és Molnár Ferenc őrizetes szembesítéséről Budapest, 1957. november 13-án. ÁBTL 3.1.9. V-146706/3. 93–97.; VÁC ‘56. I. 303–304.

¹²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-11727/1. 14.; ÁBTL 3.1.9. V-11727/1. (= Lőrincz Mária.) 58. A gondnok nőt Pétery kiszabadítása után szabadon bocsátották, és Váraljai Vilmos (hejcei forradalmi tanács vezetője) felfüggesztéséről írást adott ki. Ezt később a járási tanács 1957. január 15-én hatályon kívül helyezte és újra ő vezette a szociális otthonot. HORNYÁK i. m. 65.

Tanácshoz fordultak, ahonnan telefonon parancsban közölték, hogy engedélyük nélkül senki sem vihet el senkit.”¹²⁷ Molnár főhadnagy ezután többször beszélt a miskolci tanáccsal, akiknek a nyíltparancs szövegét is beolvasta,¹²⁸ így végül a józan ész győzött és a helyieket is sikerült a püspöknek megnyugtatni arról, hogy a küldöttség az ő püspöki székhelyéről jött.¹²⁹

9. Pétery püspök újra itthon

– November 1. –

1956. november 1-jén kora reggel 5-kor¹³⁰ indult haza a különítmény¹³¹ Pétery Józseffel együtt.¹³² A püspököt hazahozó küldöttség útjáról álljon itt az egykori ‘Virágerdős volt Pétery püspök útja a Hernádtól a Dunáig’ című cikk egy része az *Új Váci Napló*-ból, melyet a helyszíni tudósító Czollner László írt le. A következőkben a cikkből többször fogok idézni.

„Az őszi színpompába öltözött Hernád partján kigyúlt a fény. Dicsfénybe kellett öltözni a tájnak, mert itt is kinyílt a szabadság. A sárga, rubin-piros levelek csak a természet enyészetét jelentették, és nem az emberi érzések, a Szabadságharc izzó tüzeinek hamvadását. [...] Mindszentek napja volt, és a fehér őszirózsák nem hiába hulltak útvonalunkon: Miskolc. Eger. Aszódon püspökünk lábai elé. A nép várta, várta, hogy papi méltóságát újra felvegye és a vallásos lelkeknek újra vigaszt nyújtson. Egerben¹³³ a szeminárium énekkara fogadta a

¹²⁷ CZOLLNER i. m.; Ezt alátámasztja Kristóf Béla is, aki úgy fogalmazott, hogy „a felmutatott Váci Nemzeti Bizottság elnöke által írt hivatalos felhatalmazás ellenére sem engedtek senkit a püspök közelébe, mivel azt gondolták Moszkva kiszolgálói lehetnek. KRISTÓF i. m. 13.

¹²⁸ Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 302.

¹²⁹ KRISTÓF i. m. 13.

¹³⁰ Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 302.

¹³¹ Nem mindenki indult vissza, mivel az egyik Gaz gépkocsi menet közben meghibásodott. Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 303.

¹³² „Megható volt az út végig. A ruszkik sajnos nem hatódtak meg, annyi volt belőlük, mint a kórság, állandóan kerülgetni kellett őket.” A Budapesti Katonai Bíróság által összeállított tényállás Tóth István és társai ügyében. 1958. február 17. HL XI. 1 Legfelsőbb Bíróság Katonai Kollégiuma 377/1958.; VÁC '56. II. 801.

¹³³ A püspök szerette volna, hogy Budapestre menet Eger felé kerüljenek, amibe Molnár főhadnagy hosszabb vitatkozás után egyezett csak bele. Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 302–303.

váci megyéspüspököt és – a már személy szerint alig ismert – kispapjai az otthonába visszatérő atyjukként üdvözölték. Ölelgették a katonákat, mint Miskolcon,¹³⁴ itt is a meleg szeretet jegyében, igazi magyaros vendéglátásban részesítettek bennünket. A katonaköpenyek zsebeiben most békésen megfért a kézigránát mellett a sütemény is. A sapkákra a nép őszirózsákat tűzött ki. Az út fárasztó volt és veszélyességét nem csökkentette a minden helyen szervezeten felállított nemzetőrség sem. Vácra való megérkezésünk előtt az aszódi hívek vonultak ki plébánosukkal, zászlókkal, virágokkal. Késésünk oka a lelkes hívek ünneplése volt. Aszód után, amikor megláttuk a Naszály ködben úszó kékes körvonalait, gépkocsijaink önkéntelenül is meggyorsultak. Az otthon közelsége örömteli érzéseket fakasztott, és elérzékenyült szívvel, de boldog örömmel köszöntöttük a tájat és az otthont. Megszóltak a nagyharangok és meleg, mély hangjuk könnyeket csaltak szemünkbe.”¹³⁵

A székesegyház előtti fogadást Szentirmai szervezte,¹³⁶ melyre a metsző hideg ellenére rövid idő alatt hatalmas tömeg gyűlt egybe. A virággal felszórt út két oldalán katonák, nemzetőrök és vasutasok álltak díszőrséget. A főpapi segédlettel megérkező püspököt kalaplevéve üdvözölte a nép, majd a nagytemplom oszlopai között dr. Kovács Vince segédpüspök köszöntötte az egyházmegye papsága nevében a hazatérő főpásztort. Utána Kristóf Béla polgármester köszöntötte a püspököt, a következő szavakkal.

„Vác városának, egyházmegyéje székhelyének szívét, de az egész ország együttdobogó szívét is hozom megyéspüspök úr elé. De hozom a drága magyar vért ontott történelmet író ifjúságunk, katonáink, dolgozóink ezreinek és ezreinek szívét, mert ezeknek a ma már elnémult szíveknek utolsó dobbanásában is benne volt az aggodás és a nagy szeretet megyéspüspök úr biztonsága és mielőbbi nyugodt áldásos munkája iránt. Hosszú évek kínzó aggodalmát oszlatja el e pillanat, amikor városunk

¹³⁴ Miskolcra utasították Molnárt a telefonálások alatt, hogy Vácra menet térjenek be a miskolci forradalmi tanácshoz. Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 302.

¹³⁵ CZOLLNER i. m.

¹³⁶ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

újból maga előtt látja főpásztorát és az egész ország tudja, hogy munkája ott folytatódik, ahol a szenvedések évei előtt abbamaradt. Hozom a Forradalmi Tanács, az üzemek, gyárak dolgozóinak, az ifjúság, az értelmiség, a katonaság szeretetét, üdvözlétét, vallásukra való tekintet nélkül és ezek nevében kérem megyéspüspök urat, kezdje meg áldásos munkáját a magyar összefogás, béke és a felvirágozandó boldog, független demokratikus Magyarország jövője érdekében. Ehhez kérjük mindnyájan a jó Isten áldását!”¹³⁷

Egy kislány köszöntőversikéje után Kapitány Zoltán, MÁV állomásfőnök üdvözölte a város dolgozóit és különösen a vasutasok nevében a püspök atyát, kinek tiszteletére 3-400 vasúti dolgozót toboroztatott össze egyenruhában, hogy dízsorfalat álljanak.¹³⁸ Ezen kívül volt üdvözlés a Járási Forradalmi Bizottság részéről, és további köszöntések is.¹³⁹ A köszöntők után Pétery József püspök atya meghatottan szólalt meg.

„Kedves Híveim!

Ma reggel öt órakor indultunk el gépkocsival, azóta úton vagyunk. Hosszú út volt nagyon, de hajtott a szeretet az otthoniak iránt. Lelkileg a Hernád partján is veletek voltam. Imáimba foglaltalak benneteket, gondolataim otthon jártak híveim között. Imáimban az első volt, hogy a jó Isten oltalmazza meg édes hazánkat. Hála a Gondviselésnek, hogy a sok hős véráldozata nem volt hiába való, hogy Hazánk szent ügye jó útra indult. Köszönetet mondok hálatelt szívvel a város lakosságának, a magyar honvédségnek, hogy nagy áldozatok árán és sok veszély közepette olyan messziről is hazahoztak engem szeretteim közé. Áldjon meg benneteket a jó Isten és a Boldogságos Szűzanya.”¹⁴⁰

¹³⁷ CZOLLNER i. m.

¹³⁸ 1957. augusztus 10. Pest Megyei Rendőr-főkapitányság határozata Kapitány Ferenc előzetes letartóztatásáról. ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-145405. 50.; VÁC '56. II. 745–746.

¹³⁹ Szentirmai szerzett hangszórót és magnetofonszalagokra üdvözléseket vettek fel, amiket lejátszottak. ÁBTL 3.1.2. M-20887/1 29–31.

¹⁴⁰ CZOLLNER i. m.

A fogadás végeztével a püspök úr kíséretével a székesegyházba vonult, ahol azonban nem ért véget az ünnep, mert a püspöki palotában egy kis vacsorát tartottak a püspök atya tiszteletére. A vacsorára meghívott személyek között volt például Molnár Ferenc főhadnagy,¹⁴¹ akinek a püspöki titkár szólt, hogy menjenek be a palotába egy vacsorára meg egy pohár borra.¹⁴² Nagy volt az öröm, még a püspöki portás is tojásrántottával és borral kínálta a vendégeket.¹⁴³

Pétery kiszabadításának jelentőségét, jól mutatja, hogy a Magyar Nemzet is említést tett a püspök hazatéréséről.¹⁴⁴ November 2-án Pétery püspök úr táviratilag jelentette Rómának, hogy az egyházmegye kormányzatát átvette.¹⁴⁵ de ez gyakorlatban nem történt meg.¹⁴⁶ Táviratra sohasem jött válasz és azt se tudjuk, hogy a távirat megérkezett-e Rómába.¹⁴⁷

10. A csonka püspöki ‘tanács’

– November 3. –

Mindszenty József november 3-ára szűk körű püspöki tanácskozást hívott össze a budai palotába. Ezen a rendkívül feszült hangulatú tanácskozáson Grósz József, Shvoy Lajos és a szabadságát visszanyert Pétery József püspök vett részt.¹⁴⁸ Petróci visszaemlékezésében azt olvashatjuk, hogy Péteryt nem hívta meg a prímás,¹⁴⁹ mivel még nem tudta,¹⁵⁰ hogy már szabadlábban van.¹⁵¹ Pétery azért ment el, mert eljutott hozzá az összejövetel híre, és azt hitte, hogy püspökkari gyűlés lesz.¹⁵² A találkozót azért volt igen feszült, mert Mindszentyvel

¹⁴¹ Olvashatjuk Czollner vallomásából, hogy ő maga nem volt meghívva, de Molnár igen. Czollner László vallomása (1957. nov. 23.) VÁC '56. I. 303.

¹⁴² Molnár Ferenc főhadnagy vallomása a püspöki palotabeli vendéglátásról. Jegyzőkönyv Molnár Ferenc 2. kihallgatásáról. Budapest, 1957. október 4-én. ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-146706/3. 38–39.; VÁC '56. I. 305.

¹⁴³ Uo. Az ünnepi vacsoráról lásd bővebben: ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati dossziék, V-146706/3. 38–39.

¹⁴⁴ Dr. Pétery József váci megyéspüspök, akit kiszabadítottak fogságából, hazatért Vácra. *Magyar Nemzet*, 1956/257. november 3. 4.

¹⁴⁵ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 36.

¹⁴⁶ LÉNÁR i. m. 115.

¹⁴⁷ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

¹⁴⁸ KÁLMÁN (2014) i. m. 84.

¹⁴⁹ Mindszenty emlékirataiban erről nem számol be. MINDSZENTY i. m. 435.

¹⁵⁰ Ezt alátámasztja az is, hogy a Magyar Nemzet is csak november 3-án ír róla egy mondatban, és a hírközlés még nem volt olyan gyors, továbbá Mindszenty nagyon lefoglalt volt.

¹⁵¹ PETRÓCI i. m. 224.

¹⁵² KÁLMÁN (2014) i. m. 84.

nem értettek egyet a meghívott püspökök, akik a politikai bizonytalanságra való tekintettel óvatosságra intették őt. Ennek jó példája Grösz érsek törekvése, melynek eredményeként rábírta az érseket, hogy rádióbeszédében ne mondja semmisnek az állam és az egyház közötti 1950-es egyezményt,¹⁵³ különben egy esetleges visszarendeződés következtében még azt is elveszítené az egyház, amije korábban megmaradt.¹⁵⁴

Pétery püspök kérte, hogy bányon a békepapokkal kíméletesen, mivel ki akarta tiltani Mindszenty az összes békepapot Budapestről.¹⁵⁵ Rádióbeszédét felolvasta és átbeszélték, amit több helyen korrigáltak, Mindszenty ezeket végül mégsem vette figyelembe. A tárgyalás nagyon nehezen folyt. Shvoy később úgy ír az estéről, hogy „komolyan sajnós nem lehetett tárgyalni. [...] A primás nagyon megviseltnek, kimerültnek látszott, arca megnyúlt, beesett és rendkívül izgatott volt.”¹⁵⁶ Grösz állítólag annyira mérges lett Mindszenty hajthatatlansága miatt, hogy a tanácskozássra csapta az ajtót és hazautazott, úgyhogy 18 órakor már Kalocsán hallgatta a rádiót.¹⁵⁷

Pétery a tanácskozásról hazatérve csalódott volt. Oetter kanonok véleménye szerint a primás nem látta át a magyar helyzetet, és Budán Mindszenty környezete régen levitézlett, revánsra váró öreg politikusokból állott. Szarkasztikusan megjegyezte, hogy a primásnál rosszul lett a naftalinból hirtelen elővett díszmagyarok szagától.¹⁵⁸ Pétery a püspökségen említette, hogy olvasta az este elhangzott rádiónyilatkozatot. Azt is mondotta, hogy a primás úr jelenlétükben javaslataik alapján módosított a szövegen. Szentirmai a rádiónyilatkozatot magnóra vette, így Pétery vissza tudta hallgatni, miután azt mondotta, hogy az általuk olvasott szövegen az ő távozásuk után a Primás változtatott.¹⁵⁹ Mindszenty felszólította az egyházmegyék ordináriusait, hogy a joghatóságuk

¹⁵³ „Őeminenciájában felmerült a gondolat, hogy a megállapodást érvénytelennek nyilvánítsa. Szerencsére, hallgatott a szavunkra, és nem tette meg nov. 3-án, és nem hozott még lehetetlenebb helyzetbe, mint amilyenben most e nélkül is vagyunk. Más kérdés az, hogy a megállapodást megtartották-e, vagy nem. Az államhatalom és a békepapok váltig hangoztatták, hogy igen. Nekünk más a véleményünk.” KÁLMÁN Peregrin OFM: *Dokumentumok Grösz József Kalocsai Érsek hagyatékából 1956–1957*. Budapest, Szent István Társulat – Hamvas Béla Kultúrákutató Intézet, 2011. 1957/45. 394.

¹⁵⁴ KÁLMÁN (2014) i. m. 84.

¹⁵⁵ SHVOY Lajos: *Önéletrajz*. Szerk. MÓZESSY Gergely. Székesfehérvár, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 2002. 97–98. Petróci szerint Pétery javasolta továbbá, hogyha már az egyházi birtokokat nem is, az erdőket vissza kell követelni. PETRÓCI i. m. 224.

¹⁵⁶ SHVOY i. m. 98.

¹⁵⁷ Rogács Ferenc pécsi koadjutor püspök kéziratos jegyzete. BALOGH (2008. II.) i. m. 803.

¹⁵⁸ PETRÓCI i. m. 224.

¹⁵⁹ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

alá tartozó békepapokat rendeljék vissza egyházmegyéikbe, és bocsássanak el minden békepapot a vezető állásokból.¹⁶⁰ Pétery püspök a kérésnek eleget tett, de váci tartózkodása alatt egyre inkább a fásultság és az érdektelenség jeleit mutatta.

11. A forradalom után

Pétery a forradalom bukását némán vette tudomásul. November 4-e után Pétery püspök úr úgy döntött, hogy az egyházmegye kormányzását mégsem veszi át.¹⁶¹ Álláspontját nem indokolta. A jelekből azonban arra lehetett következtetni, hogy helyzetének tisztázását remélte, amit a kormánynak kellett volna kezdeményeznie. Többször nyilatkozott arról, hogy feltételei vannak. A feltételek közül az egyik volt az apáti címek visszavonása, amelyeket ő megtagadott, és amelyekkel kapcsolatban került ő őrizetbe.

„1956-ban is azért nem vehettem át az egyházmegye irányítását, mert nem állt módomban az állam embereit eltávolítani, azokkal pedig én nem dolgozhattam együtt. Így nem lehet soha együttműködni az állammal és én jelenleg is tartom régi elhatározásomat, amit egyszer megmondok, azon nem változtatok.”¹⁶²

A többi feltételről nem tudunk, legalább is Korompaynak és Petrócinak nem beszélt ezekről, vagy olyan diszkrécióval, hogy azok nem derültek ki.¹⁶³ Annak ellenére, hogy nem vette át az egyházmegye kormányzását, mindenben egyeztetett vele Kovács Vince, mielőtt rendelkezett volna.¹⁶⁴ Ezt igazolja az is, hogy Kovács Vince, mint segédpüspök ír Grósznek.¹⁶⁵ Az utolsó pár váci hónapjában beletörődött a helyzetébe. Többször sétálgatott, délelőttönként lement az iroda

¹⁶⁰ MINDSZENTY i. m. 435.

¹⁶¹ Vö. ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 31.; ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 123–125.

¹⁶² Pétery József beszélgetése Kovács Ferencsel és Badalik Bertalannal. ÁBTL O-12547/5. sz. d. 229–233. Jelentés, Budapest, 1957. augusztus 17. Kovács Ferenc, Hegedűs Mihály. Soós i. m. 79.

¹⁶³ ÁBTL 3.1.2. M-20887/1. 29–31.

¹⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-18635/1. 123–125.; KÁLMÁN (2014) i. m. 93.

¹⁶⁵ Kovács Vince Váci Segédpüspök levele Grósz József Kalocsai Érsekhez az egyház szabadságának helyreállításáról. KÁLMÁN (2011) i. m. 1957/6. 358.

melletti fogadóba papokkal beszélgetni, de igyekezett politikamentesen alázattal beszélni.

Miután az egészségi állapota meggyengült 1957 januárjában a budapesti Széher úti kórházba szállították. Már nem is tiltakozott, mikor közölték vele, hogy vissza kell térnie Hejcére.¹⁶⁶ Az 1957. január 23-án tartott püspöki tanácskozáson már újból Kovács Vince általános püspöki helynök volt jelen a püspökkari konferencián.¹⁶⁷ Hejcéen csatlakozott hozzá még Badalik Bertalan püspök 1957-ben. Annak ellenére, hogy sokan felszólaltak értük, köztük XXIII. János pápa is,¹⁶⁸ hejcei éveit nyugodtan csöndesen töltötte egészen 1967. november 25-ei haláláig.

12. Emlékezete

Többször említette, hogy ő az egyház érdekei miatt van büntetve, és ezt ő úgy veszi, mint az egyházért való szenvedést.¹⁶⁹ Sorsát szinte megjövendölte az egri hívektől való búcsúbeszédében, amikor elindult Vácra. „Számolok azzal, hogy hazánkra és a magyar katolikus egyházra a jövőben nehéz idők következnek. Tudom azt is, hogy a veszedelmek elsősorban azokat érik, akik az élen állnak, és akiknek a gondjaikra bízott emberek nagy tömegéért a felelősséget Isten és az emberek előtt vállalniuk kell.”¹⁷⁰

Végezetül egy beszédének részletével szeretném zárni tanulmányomat, ami jól összefoglalja Pétery szellemiségét.

„A szeretet nem gyengeség és félénkség, hanem erő és áldozat, nem gyámoltalanság és egyoldalúság, hanem hősiek önfeláldozásig felérő tetteikészség [...] A keresztény szeretet bámulatba ejtő erőfeszítéseket és áldozatokat mutat fel ma is.”¹⁷¹

¹⁶⁶ LÉNÁR i. m. 115–116.

¹⁶⁷ BALOGH (2008. II.) i. m. 811.

¹⁶⁸ A pápa aggodalma a Magyar egyházért. *Katolikus Szemle*, 1959/2. Róma, 81–82.

¹⁶⁹ ÁBTL O-12547/5. sz. d. 229–233. Jelentés, Budapest, 1957. augusztus 17. Kovács Ferenc, Hegedűs Mihály. Soós i. m. 70–71.

¹⁷⁰ Dr. PÉTERY József: Búcsúszavak. *Egri Katolikus Tudósító*, 1942/9. november 1.

¹⁷¹ Dr. PÉTERY József: *Nagybőjti főpásztori szózata* híveihez a Szeretetről. Vác, Különlenyomat a Váci Egyházmegye Hivatalos Közleményeiből, 1943. 23.

Amikor Pétery József ezt az elmélkedést 1943-ban a nagyböjti misén a híveknek elmondta, nem is tudta, hogy későbbi önmagáról, a saját életéről beszélt. Erőskezűen és félelem nélkül nézett szembe a kor nehézségeivel, sok áldozatot hozott a hitéért és az egyházért. Nem hunyászkodott meg, még a legsötétebb órákban sem. Bátran kijelenthetjük, hogy Pétery József áldozatával, alázatával és szeretetével a magyar egyháztörténelem egyik méltatlanul elfeledett ‘vértelen vértanújává’ lett.

AZ 1956-OS FORRADALOM EMLÉKEZETE PANNONHALMÁN¹

TÓTH Eszter Zsófia

történész, tudományos főmunkatárs (Veritas Történetkutató Intézet)

A magyar 1956 októberének emlékét a legkeményebb kádári megtorlás sem tudta kiirtani. Különösen a diákságban éltek tovább a forradalmi események – annak ellenére, hogy számolni kellett a következményekkel. Írásom arról szól, hogyan emlékeztek meg a forradalom ötödik évfordulójáról Pannonhalmán, és hogyan alakította ez a résztvevők további életpályáját.

Pannonhalma története szempontjából az 1956-os megtorlások – Söveges Dávid igazgató leváltása és meghurcolása² – utáni időszak sem volt nyugodalmas.

Ahogy korábban minden évben, 1961. október 23-án is a Pannonhalmi Bencés Gimnázium III/a osztályának diákjai Karsai Géza magyar–történelem szakos tanár óráján a Himnusz eléneklésével, imádsággal emlékeztek meg az 1956-os forradalom áldozatairól. Az Állami Egyházügyi Hivatal vizsgálatot folytatott az ügyben (1962. március 8–10. között a gimnáziumban), az igazgatót, Vályi Hugót leváltották – helyette Monsberger Ulrik lett az igazgató –, két szerzetesnek (Domnanovich Ábel, Szabó Zerind) két évre el kellett hagynia a bencés rendet, a történelemtanárt, Karsai Gézát nyugdíjazták. Szabó Péter és Cserhádi Károly III/a osztályos tanulókat az ország összes katolikus középiskolájából kizárták.³

¹ Ez az írás átdolgozott változata a Magyar Hírlapban 2015. október 22-én megjelent cikkemnek. Köszönöm Domnanovich Ábel és Marinovich Endre segítségét. A pannonhalmi bencés gimnázium történetéről ld. SZALAI Béla: *Szegletkő. A pannonhalmi bencés gimnázium és diákokthor története. I. kötet. Az első negyedszázad. 1939–1964.* Budapest, magánkiadás, 2014.

² Erről részletesebben ld. BORBÉLY Tamás: Söveges Dávid szerzetes bebörtönzése. In: ILLÉS Pál Attila – JUHÁSZ-LACZIK Albin (szerk.): *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon.* [Rendtörténeti konferenciák. 7/2.] Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 2012. 615–640.

³ Pannonhalma 1956-os történetéről ld. SZALAI Béla: *Mozaik. Pannonhalma, 1956.* Budapest, magánkiadás, 2010. 1956-tal kapcsolatban ld. még Soós Viktor Attila: Az 1956-os forradalom öt éves évfordulója Pannonhalmán. In: ILLÉS–JUHÁSZ-LACZIK i. m. 640–669.

A két kizárt diák közül Szabó Péter Szentmihályi Szabó Péter néven író és diplomata lett, 2014-ben hunyt el. Ő fordította le Aldous Huxley *Szép új világát* magyarra,⁴ nagy szerepe volt a sci-fi irodalom hazai népszerűsítésében, írt történelmi regényeket is (többek között: Édua és Kun László⁵). Antall József és Boross Péter kormányában a Külügyminisztérium sajtófőnökeként dolgozott, a Hungarian Observer főszerkesztője volt. Egyebek mellett a Magyar Hírlapban és a Magyar Fórumban is rendszeresen publikált.

Keveset tudunk azonban a szintén a kádári megtorlás diákáldozatává vált társáról, Cserháti Károlyról. Az 1956-os forradalom ötvenkilencedik évfordulója kapcsán Cserháti Károllyal beszélgettem az egykori eseményekről és hatásáról életútjára.⁶ Domnanovich Ábel egykori szerzetes-tanártól pedig eddig nem publikált dokumentumokat kaptam az évfordulóra.

Cserháti Károly elmondta:

„1961. október 23-án ünneplőbe öltöztünk, és megkértük a tanárainkat, tartsanak megemlékezést a forradalom évfordulójára. A tanáraink közül nagyon szerettem Domnanovich Ábelt és Pajtai Orost is. Utána jó sok idő eltelt, így bennünket váratlanul ért 1962 tavaszán a vizsgálat. Az Állami Egyházügyi Hivatal emberei jöttek, egyéni kihallgatások voltak, majd csoportos is. Én úgy emlékszem, hogy májusban – akkorra már a tanárokat elküldték – a diákokra szűkült a kör. Péter volt a legjobb tanuló az osztályban, irányító szerepű, nagyon jó fejű, okos srác. Harmadikos diákként az első tízbe bekerült az országos középiskolai tanulmányi versenyen magyar irodalomból egy Radnóti Miklósról írt dolgozatával, ez azt jelentette, hogy felvételi nélkül felvették volna a Bölcsészettudományi Karra. Péter végül esti tagozaton érettségizhetett le, utána mehetett magyar–angol szakra a Bölcsészettudományi Karra. Ő volt a szellemi kiötlője a megemlékezésnek. Én azon a héten hetes voltam, én kértem meg a tanárainkat a megemlékezésre. Másrészt volt nálunk egy diákönkormányzat. Ez egy úgynevezett duxrendszer volt. Negyvenen indultunk a választáson, nyolcfős csoportokban. A diákoknak kellett megválasztani, ki vezesse a csoportot, ki legyen a duxuk. Én lettem az egyik csoport vezetője, engem választottak meg a legtöbb szavazattal, nagyon büszke voltam erre.

A tanárokat azonnal elbocsátották, bennünket a bencés atyákból álló bizottság ítélte el. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy a vizsgálat addig húzódott-halasztódott, hogy be tudtuk fejezni a harmadik osztályt. Az év utolsó óráján

⁴ Aldous HUXLEY: *Szép új világ*. Budapest, Kozmosz Könyvek, 1982.

⁵ SZENTMIHÁLYI SZABÓ Péter: *Édua és Kun László*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

⁶ Interjú Cserháti Károllyal, Csömör, 2015. október 1.

hozták be a végzést, hogy engem és Pétert határozatlan időre kizártak az ország összes katolikus középiskolájából, később ezt kiterjesztették az ország összes középiskolájára. Hazamentem Bodajkra nyári szünetre, és édesanyámmal bementünk Székesfehérvárra, a tanács művelődési osztályára, ott érdeklődtünk a lehetőségekről. Ott sikerült egy olyan ügyintézőhöz kerülni, aki épp akkor tért haza Moszkvából, és meg is mondta, hogy mindent el fog követni, hogy engem sehova ne vegyenek fel. Utána sikerült kapcsolatot találnunk egy Veszprém megyei művelődési osztályvezető-helyettessel. Ő édesapám – aki orvos volt⁷ – középiskolás osztálytársának volt az öccse. Ő elintézte, hogy vegyenek engem fel a várpalotai Thury György Gimnáziumba, de az volt a kikötés, hogy csak magántanulónként folytathatom a tanulmányaimat. Augusztus 15-én késő este azonban jött egy telefon, hogy jelenjek meg a bodajki rendőrőrsön. Ott két nyomozótiszt várt, akik azt mondták, nem járhatok Várpalotára a gimnáziumba, menjek dolgozni, de ez sem volt egyszerű. Akkor egy unokabátyám, akinek az édesapját kuláknak minősítették és őt az egyetemről kizárták, a fehérvári Colorit Gyárba próbált beprotezsálni, sikertelenül. Édesapám révén kórházban is próbálkoztunk, eredménytelenül.

Végül ugyancsak édesapám ismerőse, Balinkabánya üzemvezetője behívott, leszidott, mit tettem, de végül felvett. Ott szerencsém volt, hogy nem voltam még tizennyolc éves, így nem küldhettek le földalatti munkára, mivel szakirányú végzettségem nem volt, nem jártam vágáriskolába. Külszíni rakodómunkás és raktári segédmunkás lettem. Ott egy jó társaságba kerültem, a kollegáim korrekt módon viselkedtek velem. Persze arra jóindulatúan figyelmeztettek a többiek, hogy van, aki rám van állítva és jelentéseket ír rólam, vigyázzak.

Aztán jött az 1963-as amnesztia, akkor kerültem Székesfehérvárra, a József Attila Gimnáziumba, latin–oroszlakos osztályba. Nagyon sokat segített, hogy korrekt módon álltak hozzám a tanárok is. Eltelt egy hónap, mióta ott voltam, addig nem hívtak ki felelni. Az írásbeli helyesírás-dolgozatom a legjobb lett. A történelemtanárl odahívott óra végén magához, hogy a következő órára nagyon készüljek, akkor feleltetett először szóban. Kitűnőre érettségiztem. Jelentkeztem az orvosegyetem fogorvosi karára, de nem vettek fel. Visszamentem Balinkára, ez nem volt jó döntés. Egy gyorstalpalón mérnökként végzett munkásőrl főnlkőm lett, aki folyamatosan piszkált. Hivatalosan csillásállományba kerültem, de gyakorlatilag egy irodában ültem és jóformán semmit nem kellett csinálnom. Ez a tétlenség borzasztó volt. Nekem a karbidlámpákat kellett kiadnom

⁷ Dr. Cserháti Károly (1902–1977) orvos Bodajkon. 1961-ben Érdemes orvos címmel ismerték el, 2002-ben Bodajkl posztumusz díszpolgára lett. 2003-ban szobrot avattak neki Bodajkon.

és visszavennem. Közben a felvételi miatt jártam egy bányamérnökhöz fizikakorrepetálásra. Közben jártam focizni is, ami elég jól ment, játszottam az ifjúsági csapatban és ezért munkaidő-kedvezményt kaptam. Így telt el egy év, és másodszorra felvettek a fogorvosira. De ez számomra tévút volt, mindig is a bölcsészpálya érdekelt. Két évet elvégeztem, de aztán abbahagytam.

Ezerkilencszázhatvankilenc decemberétől a könyvkereskedelemben helyezkedtem el, az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál. Bent dolgoztam Budapesten, a Váci utcában, a Gondolat Könyvesboltban, gyakran betértek hozzám pannonhalmi diáktársaim. Rájuk mindig, életem nehéz helyzeteiben is számíthattam, ez erőt adott egész életem folyamán. Időközben felvettek a bölcsészkarra, magyar–könyvtár szakra, egy évet el is végeztem, de sajnos a munkaerterheltség miatt nem tudtam folytatni tanulmányaimat. Ott voltam a rendszerellenes megmozdulásokon, többek között 1973. március 15-én is, de a rendszerváltás után aktív politikai szerepet nem vállaltam. A Libri könyvpalotából mentem végül nyugdíjba harmincnégy év könyves múlt után. Ha visszatekintek az életemre, egy pillanatig sem bánom, amit 1961-ben tettem, a sok megpróbáltatás ellenére sem.”

Cserhádi Károly, diáktársai és tanárai bátran kiálltak az 1956-os forradalom mellett. Emlékének ápolását azonban a hatalom kegyetlenül megtorolta. Cserhádi Károly életútja is jól példázza, hogy a bátor helytállás következményeképp a diktatúra gépezete igyekezett egész életútját kettétörni, így sokkal küzdelmesebb életút jutott számára, mint amelyet embersége és tehetsége alapján be kellett volna járnia.

Nem a Pannonthalmi Bencés Gimnázium volt az egyetlen, ahol a diákok 1956 emlékének ápolása mellett kiálltak: 1957. október 23-án Antall József, a későbbi miniszterelnök kezdeményezésére a Toldy Ferenc Gimnázium diákjai néma megemlékezést tartottak a forradalom évfordulóján, aminek következménye szintén az volt, hogy az iskolában fegyelmi eljárást folytattak le, és a megemlékezésben részt vevő diákok az érettségi után két évig nem tanulhattak tovább felsőfokú tanintézményben.⁸

A pannonthalmi tanárok további sorsának alakulása is figyelemre méltó: Domnanovich Ábelnek el kellett hagynia Pannonthalmát, majd később a rendet is. Szabó Zerind lekipásztori munkát vállalt és közvetlen 2009-ben bekövetkezett halála előtt térhetett vissza Pannonthalmára. Vályi Hugó tanár lett Győrben, Karsai Géza nyugdíjba vonult. A forradalom 55. évfordulóján, 2011. október 23-án a Magyar Köztársaság köszönetként emléklapot adományozott

⁸ Erről részletesebben ld. TÓTH Eszter Zsófia: *Antal József útja a miniszterelnökségig*. Budapest, VERITAS – Magyar Napló, 2015.

Domnanovich Ábelnek, Cserhádi Károlynak és Szabó Péternek. Az emléklap szövege ez volt:

„A Magyar Köztársaság köszöni a nemzet sorsát és történelmét formáló nehéz időkben tanúsított példamutató helytállását.”

A kizárt diákok és tanárok nem kerültek fel eredetileg az érettségi tablóra. A diákok 2013-ban, az ötvenéves érettségi találkozón ünnepélyes keretek között átadták azt az új tablót a diktatúra által meghurcolt diákoknak és tanároknak, amelyen már ők is szerepelnek. E tablón Legányi Norbert, a diktatúra által meghurcolt, majd 1969-ben leváltott főapát arcképe is megtalálható.

A KÖZPONTI PAPNEVELŐ INTÉZET PAPNÖVENDEKEI ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM

MÉSZÁROS Barnabás
egyetemi hallgató (PPKE HTK)

Bevezetés

Az 1956-os események egész Budapestet felforgatták. A forradalomból így nem vonhatta ki magát az Egyház sem. A Központi Szeminárium azonban különleges helyzetben volt. A harcokban ugyan nem vettek részt, de mindenképpen segíteni kívántak azokon, akik az életüket áldozták a hazáért és a szabadságért. Az igazi nagy áldozatot azonban nem az 56-os események miatt, hanem a hazafiúi szellem végett kellett elszenvedni. Több mint száz papi hivatás lett kockára téve, mivel a növendékek nem voltak hajlandóak behódolni a kommunista hatalomnak.

A forrásaimban nem mindig találtam egyezést az adatok között, bár igyekeztem a megbízható forrásokat felhasználni, mégis előfordulhat, hogy egyes leírt dolgok nem felelnek meg a valóságnak. Ez azonban nem csökkenti azoknak az embereknek a fényét, akik mindent kockára tettek Istenük és hazájuk szeretetéért. Művemben ezt a kiállást szeretném bemutatni.

1. Előzmények

1.1. Újjáépítés és a kommunista rendszer¹

A II. világháború során mind a szeminárium épülete, mind a templom súlyosan megrongálódott. A bombatalálatok súlyosan rongálták a tetőzetet, valamint

¹ TÖRÖK József – LEGEZA László: *A 350 éves Központi Papnevelő Intézet*. Budapest, Mikes Kiadó, 1998. 34–35.

a felső két emeletet, de a legnagyobb pusztítást a templom egyik tornyának aknatalálata okozta. A kispapok és az előljárók a pincében vészelték át a háború ezen időszakát, majd a harcok végétével nekiláttak az újjáépítésnek. A növendékek mesteremberek vezetésével végezték a munka nagy részét, még a tetőhöz szükséges palát és cserepet is ők szerezték be. A felújítások 1948-ra, a szeminárium alapításának 300. évfordulójára készültek el.

A kommunisták ez idő alatt már megpróbálták átvenni a hatalmat és egyre inkább beférkőztek az állam vezetésébe. A kommunista egyházellenesség pedig egyre jobban felütötte a fejét: 1946-ban már erőszakosan feloszlatták a katolikus mozgalmakat és egyesületeket, 1948-ban pedig államosították a felekezeti iskolákat. A legnagyobb csapást Mindszenty bíboros letartóztatása jelentette 1948. december 26-án. A papnövendékeket ez annyiban érintette, hogy egyre inkább nyilvánvalóvá vált számukra, hogy az új politikai rendszer számára ők is bármikor feleslegessé, sőt mi több: ellenségekké válhatnak, melynek még a vértanúság is velejárója lehet.

1950-ben megtörtént a szerzetesrendek feloszlata, melynek következtében az egyházmegyébe felvett szerzetesnövendékekből újabb kispapok érkeztek a szemináriumba.

1.2. A Hittudományi Akadémia²

Az oktatás szempontjából is problémák adódtak. A kommunista hatalom ugyanis nem nézte jó szemmel, hogy egy állami egyetemen teológia fakultás legyen, így 1950. augusztus 23-án a Pázmány Péter Tudományegyetemen – melyet időközben Eötvös Lóránd Tudományegyetemmé neveztek át – megszüntette a hittudományi kart, a professzorokat pedig felmentették állásukból. Augusztus 30-án azonban új rendelet jött ki, mely szabályozta a kispapok oktatását, így a püspöki kar újraszervezte a leválasztott fakultást Római Katolikus Központi Hittudományi Akadémia néven. Az állam elfogadta az új intézményt és megengedte neki a tudományos fokozat adományozás jogát.

Az újonnan megszervezett akadémiának azonban új helyre kellett költöznie, mivel a nagy egyetemi épületben már nem volt maradása. Eleinte a Szerb utca túloldalán lévő volt klarissza kolostorba akarták átköltöztetni az akadémiát, ám Marczell Mihály, a Központi Szeminárium rektora, megbeszélte a karral,

² TÖRÖK József – LEGEZA László: *A Hittudományi Kar története*. Budapest, Mikes Kiadó, 1999. 38.

hogy helyet ad nekik a szemináriumon belül, így egyúttal elkerülhetik esetleges nem kívánt bentlakók jelenlétét a papnöveldében (a Tanácsköztársaság idején ugyanis a szeminárium épületét megszállták a vörös tengerészek³). Így aztán a papnövendékek készülési- és oktatási helye is egy épületbe került. Az akadémiának tehát át kellett költözködnie, melyben a papnövendékek segítettek. Az átköltözéshez azonban hozzá tartozott, hogy a kar tulajdonát képező bútorok többségének áthozatalára nem került sor. A kar így elfoglalta a volt rektori lakosztályt, melyből dékáni hivatal lett, továbbá az aula minort és három nagyobb termet, melyekből tanterem lett, egy hálóteremből könyvtár, kilenc cellából pedig tanszéki szobák lettek kialakítva. Az állami nyomás azonban megmaradt az intézményen, mivel időközönként egy-egy professzor leváltásra került, mert nem volt megfelelő az állam szemében.

1.3. A szemináriumi élet

Az épületben az elférés szempontjából rontotta a helyzetet az, hogy az állam 1951-1952 során erőszakosan bezáratta a vidéki szemináriumok felét, melyekből a növendékek egy része a pesti szemináriumba került.⁴ Ennyi emberrel a szobaelrendezés is csak úgy lehetett, hogy egyedül a VI. éves növendékek voltak azok, akik külön szobában lakhattak, még az V. évesek is kettesével laktak.⁵

Az ellátás szempontjából szintén a spártai szó jellemezte a szemináriumot. A mosdókban a csapból csak hideg víz jött, épp ezért a fürdésre csak hetenként egyszer volt lehetőség. Az étkezésnél is csak a kenyér volt az, amit minden mennyiségben tudtak biztosítani, azonban semmi más nem volt, amit a kenyérrel lehetett volna enni. A reggeli változatossága is abból állt, hogy vagy feketekávé, vagy rántott leves volt. Így az a növendék, aki valami laktatóbbat, változatosabbat kívánt enni, annak meg kellett oldani az otthonról hozott ételből, vagy pedig magának kellett megvennie a fogára valót.⁶

A rossz körülmények mellett fent állt a lehetősége annak is, hogy a Központi Szeminárium is bezáratásra kerül, ezért már az 1951-es tanév első félévében az

³ TÓTH T.: A kommunizmus napjaiban a Központi Papnövelde falai között. In: *1831–1931. Jubileumi Emlékkönyv* (szerk., kiad. A Budapesti Növendékpapság Magyar Egyházirodalmi Iskolája) Budapest, 1931. 111.

⁴ TÖRÖK–LEGEZA (1998) i. m. 35.

⁵ RÉDLY Elemér: *Isten kegyelméből*. Budapest, Szent István Társulat, 2014. 24.

⁶ Uo.

összes V. éves kispap áldozópappá lett szentelve. (ez azért is volt különleges, mivel a tanév végén szoktak lenni a szentelések).⁷

A növendékek száma viszont lassan száz fő körültre bővült, mely szám 1959-ig jellemezte a szemináriumot. Az épület tehát szűkössé vált, de ez ahelyett, hogy lefelé húzta volna a papságra vágyók számát, éppen ellenkezőleg, megerősítőleg hatott a továbbiakban. Nagyban bátorította a növendékeket Grósz József kalocsai érseknek 1956 tavaszán, szabadulása után tett látogatása az intézetben, mely nagy reményeket keltett, hogy Mindszenty bíboros is lassan visszanyeri szabadságát.⁸

2. A forradalmi események

2.1. Az 1956-os tanév kezdete⁹

Az 1956-os tanév az alábbi előjárók vezetésével indult el: Halász György rektor, Sempsey László vicerektor, Félegyházy József prefektus, Papp Imre spirituális, Takács Nándor énektanár (későbbi Székesfehérvári megyéspüspök). Az Akadémia dékánja Radó Polikárp volt.

A tanévben a forradalom előtt három esemény volt igazán említésre méltó a kispapok életében, mindhárom a kispapok önképző körének, a Magyar Egyházirodlalmi Iskola szervezésében.

Az első egy beszámoló volt az esztergomi bazilika felszentelésének századik évfordulójából rendezett jubileumi ünnepségről október 7-én. A beszámolót Nagy Imre IV. éves papnövendék tartotta.

A második XI. Ince pápa boldoggá avatása, melyről díszgyűlésen emlékeztek meg október 14-én. Igazán különleges, hogy egy olyan személyről emlékeztek meg másfél héttel a forradalom kitörése előtt, akinek hatalmas szerepe volt egy korábbi elnyomó hatalom, a törököknek az országból való kiűzésében.

A harmadik egy missziós gyűlés volt október 21-én. Ezen a gyűlésen először a missziók feladatairól tartott előadást Lőrincz Sándor III. éves, majd pedig a többi kontinensen fennálló missziós helyzetekről tartottak beszámolókat más kispapok.

⁷ Vö. TAKÁCS Nándor: *Kisbajtárból főpásztor*. Budapest, Szent István Társulat, 2008. 118–120.

⁸ TÖRÖK-LEGEZA (1998) i. m. 35.

⁹ <http://www.mek.oszk.hu/06500/06539/pdf/hatalom1.pdf> (utoljára ellenőrizve: 2016. szeptember 22.)

Ezek az események teljesen hétköznapiak voltak és nem árulkodnak arról, hogy bármilyen mozgolódás lett volna a fennálló hatalom ellen a szeminárium-ban. Még a XI. Ince pápa boldoggá avatására tartott ünnepség sem mondható burkolt rendszerellenes megmozdulásnak, hiszen szenté avatások alkalmával már máskor is tartottak díszgyűlést, ezzel tehát csak a tiszteletet adták meg egy hazánkban kedves szentnek. Az, hogy a forradalom kitörése előtt két nappal még volt egy olyan gyűlése a kispapságnak, amin a világban lévő missziókkal foglalkoztak, teljes mértékben mutatja, hogy semmi előjele nem volt a forradalomnak az előtte való napokban.

2.2. A forradalom

1956. október 22-én a kispapok elkezdték ez évi lelkigyakorlatukat, melyet Belon Gellért sükösdí plébános (későbbi Pécsi segédpüspök) tartott. A lelkigyakorlat miatt a növendékek teljesen el voltak szigetelve a külvilágtól. A fegyverropogás és a robbanások hangja azonban mind behallatszott a szeminárium-ba, így a lelkigyakorlati teljes szilenciumot már nem lehetett tartani.¹⁰ A felsőbb évesek kérdezgetni kezdték a lelkigyakorlatos atyát, mi van odakint. A noszogatásra Belon atya elmondta az érdeklődőknek: kitört a forradalom. Innentől kezdve nem is akartak mást ezek a kispapok, csak hogy vége legyen a lelkigyakorlatnak és ők is részesei legyenek az eseményeknek.¹¹

Talán még a lelkigyakorlat ideje alatt volt, hogy az Akadémiáról egy civil hallgató, bizonyos B. Tibor berontott az ebédlőbe és javasolta, hogy az Akadémián is legyen forradalmi diákbizottság, melynek vezetését is szívesen vállalná. Ez később nem valósult meg.¹²

A lelkigyakorlat után szoktak következni az avatások: tonzúrafelvétel, kisebb rendek felvétele, valamint a diakónus szentelés. Ezek azonban a kialakult helyzet miatt elnapolásra kerültek.¹³

¹⁰ LD. ADRIÁNYI GÁBOR visszaemlékezése. In: TÖRÖK MIKLÓS – BACZUR MAGDOLNA – ID. KLEMENT KORNÉL (szerk.): *1956 Szemtanúk. Németországban élő kortársak és forradalmárok emlékeznek 50 év távlatából.* [a továbbiakban: ADRIÁNYI] Marosvásárhely, Németországi Magyar Szervezetek Szövetsége – Lyra Kiadó, 2006. 83.

¹¹ APÁTHY ISTVÁN: *110 kispap. A budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia kispap és civil hallgatóinak kizárása, 1959 áprilisában.* Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2015. 18.

¹² Uo. 19.

¹³ Uo. 18.

A lelkigyakorlat utolsó napján a kispapok zenés estet tartottak, amelyen Beethoven V. szimfóniáját hallgatták meg, amit Károly Róbert I. éves magyarázott.¹⁴ Ezzel a zenés esttel lezárták a lelkigyakorlatot, valamint útnak indították a papnövendékeket, mivel másnap a legtöbb növendék a maga módján bekapcsolódott a forradalomba.

A már pappá szentelt VI. évesek az Eucharisziát magukhoz véve indultak el a kórházakba a sebesültek szenvedésének enyhítésére. Volt olyan, aki többször is áthaladt a harcszintéren és mégis el tudott jutni sértetlenül a kórházba.

Mivel az emberölés szentelési akadály, így nem is akartak a papnövendékek belefolyni a harcokba aktívabban. Ezért voltak olyanok, akik csak a kötelező délutáni séta alatt látták, mi történik a fővárosban.¹⁵

Persze voltak olyanok is, akik szerették volna az Egyház ügyét is érvényesíteni a forradalomban, ezért Kuklay Antal és Marcheschi Károly vezetésével röplapokat akartak terjeszteni. Ehhez a Hittudományi Akadémia jegyzetsokszorosítóját használták, amihez viszont fel kellett törni a szekrényt, amiben tartották.¹⁶ Iván László, aki ugyanis a jegyzetsokszorosító felelőse volt, megkérte a műszaki duktort, Rédly Elemért, hogy zárja el a gépezetet. Rédly ezt meg is tette. Amikor Kuklay megkérte a műszaki duktort, hogy nyissa ki neki a szekrényt, Rédly nem akarta teljesíteni a kérést, mivel ígéretet tett Iván Lászlónak, hogy senkinek nem nyitja ki, csak erőszakkal lehet majd kinyitni. Úgyhogy azt javasolta, hogy valahogy máshogy oldják meg a szekrény kinyitását. Ezt az eltökélt kispapok meg is tették, és nyom nélkül kinyitották a szekrényt.¹⁷ A jegyzetsokszorosítót használva egy kétpontos röplapot kezdtek terjeszteni, amin követelték a vallásszabadságot és Mindszenty bíboros szabadon bocsátását. Szabó János jezsuita papnövendék kezdeményezésére egy nyolcpontos röplapot is el kezdtek terjeszteni. Ennek főbb pontjai: az egyházi személyek szabadon bocsátása, a püspökök teljes joghatóságának visszaadása, a békepapok támogatásának megvonása, a katolikus sajtó szabadsága, a katolikus iskolák visszaadása, a szerzetesrendek szabad működésének visszaadása, az egyházi szervezetek működési szabadságának visszaadása, a Vatikánnal való diplomácia felvétele.¹⁸

¹⁴ <http://www.mek.oszk.hu/06500/06539/pdf/hatalom1.pdf>

¹⁵ APÁTHY i. m. 19–20.

¹⁶ ROSDY Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*. Budapest, Új Ember Kiadó, Budapest 2006. 111.

¹⁷ RÉDLY i. m. 30.

¹⁸ ROSDY i. m. 111–112.

A Vöröskereszt felkérésére a növendékek több fronton is segítettek a rászorulókon. Elsősorban az élelmiszersegélyek kiosztásában, melyek a szemináriumban lettek elraktározva úgy, hogy a nagyobb termekben tornyosodtak a segélycsomagok. 29-e után már a nyugati segélyek is a szemináriumban lettek elraktározva, ám ezekért Endrey Mihály esztergomi segédpüspök volt a felelős. A másik felkérés arra szól, hogy a környező kórházakban kellene összeírni a sérülteket, hogy hírt lehessen adni róluk a hozzátartozóiknak, akik már lehet, hogy a forradalom kezdete óta nem hallottak semmit sem szeretteikről.¹⁹

A legnagyobb megmozdulás a kispapok körében Mindszenty bíboros szabadeljárásakor történt, amikor is október 31-én délelőtt, a Budára érkező főpapot az előjárók és a Hittudományi Akadémia professzorainak kíséretében meglátogatták. Útközben egy kis kitérőt tettek, mivel azt a téves hírt kapták, hogy a bíboros a parlamentnél mond majd beszédet. Miután megbizonyosodtak arról, hogy a hír nem igaz, a tábor kétfelé oszlott. A spirituális vezetésével ment egy kis csapat a várba, hogy találkozhasson a hercegprímással.²⁰ Mindszenty bíboros nagyon örült a látogatásnak, és két feladatot adott a kispapoknak: mivel 1948 és 1956 között börtönben volt, tájékozódnia kell az ország helyzetéről, ezért kérte a kispapokat, hogy állítsanak össze neki egy kis tájékoztatót; a másik feladat pedig az volt, hogy menjenek el az Állami Egyházügyi Hatóság épületéhez és tartsák szemmel a békepapokról szóló dokumentumokat, nehogy eltűntessék, vagy ami rosszabb megsemmisítsék azokat. Mind a két feladatot Tabódy István szervezte meg. A bíboros úr számára szánt tájékoztató megoldására csoportokat hoztak létre, hogy mindegyik más-más témakörből írja meg az ismertetést. November 3-án elhangzott rádióbeszédéhez a hercegprímás fel is használta a kispapok összefoglalását.²¹

Október 31-én egy másik esemény is volt a szemináriumban. Délelőtt ugyanis a budapesti papság gyűlésezett a szeminárium épületében. Ezen Szabó Imre esztergomi segédpüspök elnökölt. Több téma is felmerült (pl. a Regnum Marianum közösség visszaállítása), de konkrét határozat csak két dologban lett: a békepapi mozgalmat fel kell oszlatni és az Állami Egyházügyi Hivatalt meg kell szüntetni. Erről a határozatot november 1-én Marosfalvi László VI. éves növendék (aki a harcok alatt az életét kockáztatva ment ki az utcára, hogy egy halálosan sérült rendőrt meggyóntasson és megáldoztasson)²² értesítette a bíborost.²³

¹⁹ ADRIÁNYI i. m. 83–84.

²⁰ Uo. 83.

²¹ RÉDLY i. m. 30.

²² APÁTHY i. m. 21.

²³ ROSDY i. m. 112–113.

Forradalmárok két alkalommal voltak a papnöveldeben: még november elején egy kisebb csapat érkezett a szemináriumba és Halász György rektort keresték. A rektor testvére ávós tiszt volt, és őrá is azt mondták a forradalmárok, hogy ávós. Halász rektor október 31-én a professzorokkal és a kispapokkal elindult a bíboros köszöntésére, ám út közben ő maga eltűnt. A forradalmárok érkezésekor ezért nem volt a szemináriumban, de Semptey vicerektor azt javasolta, keressék a józsefvárosi plébánián (mivel Halász György egyszerre volt a szeminárium rektora és józsefvárosi plébános). Ekkor a fiatalok elmentek és megkeresték ott. A rektor keresésére azonban Tabódy István is elindult, így a forradalmárokkal együtt ő is megtalálta Halászt. Ő volt az, aki meggyőzte a forradalmárokat, hogy ne végezzenek vele. Ehelyett berakták egy tankba és elhajtottak vele. A szeminárium ezért a forradalom alatt Semptey László vicerektor irányítása alatt állt, sőt ő volt az egyetlen előljáró a házban, hiszen Félegyházy prefektus a forradalom ideje alatt Erdélyben volt rokonainál.²⁴ Semptey irányítása azonban nem volt épp a legjobb, mivel állami ügynök volt.²⁵

Egy másik alkalommal pedig miskolci egyetemisták futottak be a szemináriumba és kérték a vicerektor engedélyét, hogy felmehessenek a toronyba. Semptey a meglepettségtől, és talán a fegyverek látványa miatt megengedte ezt a fiatal forradalmároknak. Azok fölmentek és a toronyból kezdtek el párharcot vívni azok ellen, akik miatt az épületbe kellett menekülniük. A lövöldözések idővel elhalkultak, a fegyveresek pedig távoztak a megszentelt falak közül.²⁶

November 4-e volt a változás napja. Az orosz csapatok bevonultak Pestre és ezzel a forradalom egyik legfontosabb alakját, Mindszenty bíborost készítették menekülésre. A bíborost ugyanis a parlamentbe hívták, ahol már csak Tildy Zoltán, Nagy Imre helyettes miniszterelnöke volt ott. A parlamentben teljes volt a fejtelenség így a hercegprímás úgy döntött, hogy visszamegy Budára. Ez azonban már lehetetlen volt, mivel a hidakat lezárták, a parlamentet pedig körülvették az orosz tankok. Mindszenty a titkárával, Turchányi Egonnal együtt a reverendájukat a kabátjuk alá rejtve szöktek el és találtak menedéket az amerikai nagykövetségen.²⁷ Két papnöveldek, mivel azt hallották, hogy a bíboros a parlamentnél fog beszédet mondani, elmentek oda. Az utat szerencsére biztonságosan megtették, de a parlamentnél már csak a szovjet tankokkal találkoztak. Szerencsére azoknak csak arra volt parancsuk, hogy senkit ne engedjenek be

²⁴ ADRIÁNYI i. m. 201.

²⁵ APÁTHY i. m. 20.

²⁶ Uo. 21.

²⁷ MINDSZENTY József: *Emlékirataim*. Budapest, Szent István Társulat, 1989. 442–443.

az épületbe így lehetett, hogy nemcsak a két kispapot, hanem a bíborost és a titkárát is sértetlenül hagyták elmenni.²⁸

November 4-e után a kispapok már nem mehettek ki az épületből. A harcok közeledtével a papnövendékek nagy része a pincében keresett menedéket.²⁹ Néhányan azonban az Eötvös Lóránd Tudományegyetem jogi karáról menekülő forradalmároknak segítettek. A forradalom alatt ugyanis vagy száz forradalmár fészkelte be magát oda. Ezek az élelmet a szeminárium konyhájáról kapták, már október végétől. November 4-e után egy falon ütött nyíláson adták át az élelmet. Az oroszok bejövetele után, mikor már nem lehetett tovább tartani az épületet, egy régi átjárón, a fegyvereket az egyetemen hagyva, a forradalmárok átszöktek a szemináriumba. A szemináriumban reverendát vagy civil ruhát adtak a menekülőkre, így tudtak menekülni. A segítőkész kispapok között volt Tabódy István, Kuklay Antal, Marosfalvy László és Vénusz Gyula is.³⁰ A szeminárium bejáratát ekkor már figyelték, ezért csak időközönként engedtek ki embereket, hogy menekülhessenek.³¹ Így nagyjából húsz forradalmárt mentettek meg.³²

3. A forradalom leverése után

A forradalom után még nem csitultak a hazafiúi érzelmek. Még novemberben írtak egy 32 oldalas levelet *Kedves barátom!* címmel, „barátod Péter” aláírással (ezért a későbbiekben Péter levélként emlegették), amelyben a VI. évesek ismertették a forradalom alatti tevékenységüket.³³ Ezt a levelet a környékbeli papoknak elküldték, hogy rálátásuk legyen, mi is történt Pesten a forradalom ideje alatt.³⁴ A Magyar Egyháziroldalmi Iskola szervezésében pedig november 25-én tartott előadást Tabódy István a papi erényekről és hibákról; Varjú Imre pedig arról, hogy várják-e a papot a világban. Mindkét előadás egyfajta beszámoló volt arról, mit éltek át a forradalom alatt.³⁵

Halász György rektor november közepén visszatért az épületbe, ám a püspöki kar megfosztotta őt rektori tisztségétől, Mindszenty bíboros pedig felfüggesz-

²⁸ APÁTHY i. m. 27–28.

²⁹ ADRIÁNYI i. m. 201.

³⁰ APÁTHY i. m. 28.

³¹ ROSDY i. m. 110.

³² TOMKA Ferenc: *Halálra szántak mégis élünk*. Budapest, Szent István Társulat, 2005. 111.

³³ TÖRÖK–LEGEZA (1998) i. m. 36.

³⁴ RÉDLY i. m. 30.

³⁵ <http://www.mek.oszk.hu/06500/06539/pdf/hatalom1.pdf>

tette őt a papi tevékenységből, ám ez őt nem igazán zavarta, és tovább folytatta plébánosi teendőit a józsefvárosi templomban.³⁶

A Vöröskereszt megbízásából a kispapok 1957. január 15. és február 8. között ismét a várost járták, hogy a rossz körülmények közé kerülteket összeírják a segélyezések miatt. A nyugati segélyek kiosztásában is rengeteget segédkeztek.³⁷

Azonban a kommunista hatalom is elkezdte a tisztogatásokat a szemináriumban. 1957. május elején egy óráig tartó házkutatást tartottak, aminek következtében három VI. évest – közülük is elsőként Kuklay Antalt – letartóztatták. Május végén és júniusban újabb két házkutatás volt, mely során újabb négy kispapot tartóztattak le. A kihallgatások alkalmával kiderült, hogy Radó Polikárp és Zemplén György professzorok önként mentek el az Állami Egyházügyi Hivatalba és részletes jelentést tettek a Péter-levél íróiról és terjesztőiről.³⁸ Persze más besúgók is voltak, akik a szemináriumban és a Hittudományi Akadémián voltak beépített ügynökök: Semptey László vicerektor, Páldy József akadémiai titkár.³⁹ Az elítéltek főbb vádpontjai: a Péter-levél megírása és terjesztése, a forradalmárok támogatása, az ÁEH iratainak elkobzása. Ezekért Kuklay Antal 12, Marcheschi Károly 5, Varjú Imre 4 év börtönt, a többi vádlott pedig 6 hónaptól másfél évig terjedő börtönbüntetést kapott. Ők persze nem az összes letartóztatott, hisz rajtuk kívül még több papnövendéket és civil hallgatót vittek bíróság elé.⁴⁰

A letartóztatások ideje alatt történt meg az új rektor kinevezése is Potyondy Imre székesfehérvári nagyprépost személyében. Potyondy óvatosan kezdett neki a rektori tevékenységnek, rövid időn belül azonban személyi cseréket hajtott végre.⁴¹

³⁶ ADRIÁNYI i. m. 202.

³⁷ TÖRÖK–LEGEZA (1998) i. m. 36.

³⁸ ADRIÁNYI i. m. 202.

³⁹ APÁTHY i. m. 30.

⁴⁰ Uo. 42–44.

⁴¹ ADRIÁNYI i. m. 203.

4. A forradalom utáni ellenállás és az 1959-es kirúgások

4.1. A békegyűlések

A békepapi mozgalom már az 1940-es évek végén létezett. Az állam azért indította el ezt a mozgalmat, hogy az egyházon belül létrehozzon egy olyan papi réteget, akik kiszolgálják majd a rendszert. Ennek tagjait előszeretettel helyezték befolyásos pozíciókba, akár püspöki székekbe is. A békepapok által szervezett gyűléseken pedig a rendszer méltatása volt a jellemző. Ezeken a gyűléseken többször volt olyan előadó, aki vagy kilépett pap volt, vagy pedig kiközösítés alatt állt. A kispapoknak már a forradalom alatt is részt kellett venniük ilyen gyűlésen, ám '56 után fordult a helyzet.⁴²

A forradalom után először 1958-ban hirdettek meg a kispapok számára békegyűlést. A növendékeket azzal az álhírrrel csalták el, hogy az általuk igen tisztelt Endrey Mihály püspök atya is ott lesz. A reverendában érkező kispapság, mivel nem akart szégyenbe kerülni, reverendájukat a kabátjuk alá gyűrték, nehogy azt lássák az utcán, hogy papi személyek mennek be oda. Nagyon nem tetszett nekik a helyzet és ezt azzal bosszulták meg, hogy az előadások utáni három perces hozzászólásokat egytől egyig kitapsolták. Mivel a kispapság a karzaton foglalt helyet és nem lehetett tisztán látni, hogy ők azok, így ez az ügy megtorlás nélkül maradt.⁴³

Május 19-ére egy újabb békegyűlés volt meghirdetve, melyen Radó Polikárp professzor számolt be a Szovjetunióban tett látogatásáról. E jeles alkalomból nem csak azt kérték a kispapoktól, hogy elmenjenek, hanem hogy az énekkar és egy versmondó is készüljön előadással. A próbák el is kezdődtek, bár akkor még nem mondták meg az előjárók, hogy milyen rendezvényre kell készülni ezekkel. Mihelyst kiderült, hogy a békegyűlésen kell majd előadni, a megbízottak azonnal abbahagyták a gyakorlást és visszaléptek attól, hogy megtartsák az előadást. A gyűlésen így csak négy kispap vett részt.⁴⁴ Az otthonmaradtak a napirendet követték, így rendes időben mentek le ebédelni. Ám a konyhán parancsba lett adva, hogy csak a gyűlés után lehet majd ebédelni. Az otthon maradt kispapok így folytatták a napirendet, mintha már ebédelték volna. A békegyűlésről megérkezve az előjárók hívták a kispapokat ebédre, ám azok, mondván hogy már megvolt az ebéd, többszöri felszólítás után, csak a kony-

⁴² RÉDLY I. M. 32–33.

⁴³ Uo. 33.

⁴⁴ APÁTHY I. M. 48.

hások kérelme után mentek le, csak azért, hogy ne kelljen kidobni az ebédet.⁴⁵ Ezért azonban a rektor feljogosítva érezte magát a megtorlásra: leváltotta a főduktort (aki a legfőbb kispapi tekintély, ő az összekötő kapocs a növendékek és az előjárók között) és a bidellusokat (az évfolyamfelelősöket), Kirchenbaum Józsefet kirúgással fenyegették, Sulok Tibor, aki a verset szavalta volna, rektori megrovást kapott és az esztergomi szemináriumba helyezték át. A négy kispap viszont, aki ott volt a békegyűlésen, dicséretben részesült. Május 20-án a rektori határozat kihirdetésekor még három növendék kirúgása is tervben volt. Vigh Szabolcs V. éves ekkor kijelentette, hogy ő akkor önként távozik. A kispapok többsége is úgy döntött, hogy sorsközösséget vállal Kirchenbaummal és ha őt elküldik, akkor ők is távoznak. Néhányan Zemplén György és Szörényi Andor professzorok segítségét kérték az előjárók meggyőzésére.⁴⁶ Ez annyira megdöbbentette az előjáróságot, hogy kénytelenek voltak visszavonni a döntést.⁴⁷

Novemberben újabb békegyűlés volt. A kispapok ezt is bojkottálták. Az indulás időpontjában csak egy V. éves növendék volt jelen. Ezzel az a probléma volt, hogy országgyűlési választások voltak. Az állam pedig nem vette jó néven, hogy olyanok mennek el szavazni, akik nem hajlandók megjelenni a békegyűléseken.⁴⁸ „November 23-ra elbeszélgetésre 23 kispapnak be kellett mennie az Egyházügyi Hivatalba, minden évfolyamból négynek.”⁴⁹ Tabódy István vezetésével el is mentek. Tabódy, arra a kérdésre, miért nem járnak a kispapok békegyűlésre, elmondta, hogy szívesen hallgatnának előadásokat az aktuális kérdésekről, de azt csak a szemináriumban és csak olyan előadótól, aki az Egyház által is elismert. Ezzel ideiglenesen lezárták az ügyet.⁵⁰

4.2. Az 1959-es békegyűlés és a kirúgások

1959. január 23-án, a békemozgalom fennállásának tizedik évfordulójára, újabb békegyűlést hirdettek meg. Az ÁEH a püspökökön keresztül szeretne volna elérni, hogy a kispapok is jelen legyenek az eseményen.⁵¹ Tabódy, aki abban

⁴⁵ RÉDLY i. m. 34.

⁴⁶ Uo. 34–35.

⁴⁷ APÁTHY i. m. 49.

⁴⁸ Uo. 50.

⁴⁹ RÉDLY i. m. 41.

⁵⁰ APÁTHY i. m. 50–51.

⁵¹ SZÁNTÓ Konrád OFM: *A kommunizmusnak sem sikerült*. Miskolc, Új Misszió Alapítvány, 1992. 48.

az évben már főduktor volt, még a gyűlés előtt ismertette a kispapsággal a kánonjog álláspontját arról, hogy mi történik akkor, ha egy kiközösített előadására mennek.⁵² A kispapok magatartása továbbra sem változott: a többség megint nem vett részt a gyűlésen, csak hárman voltak hajlandók elmenni.⁵³ Az előjárók ezután megmondták, hogy a vizsgaidőszak végével mindenkit hazaküldenek, és csak az jöhet vissza, akit a főpásztora visszaküld. Ekkor a növendékek még semmit sem sejtettek. A szünet alatt azonban az Új Ember című újságban megjelent egy cikk Szörényi Andor professzor neve alatt, hogy 14 kispapot elbocsátottak a Központi Szemináriumból (ezt a cikket elvileg kényszer hatása alatt írta).⁵⁴ Ez így is volt, mivel az előjárók úgy gondolták, hogy ez a 14 ember lázítja a többieket, azért viselkedik így a többség. Ezért tehát az alábbi 14 növendéket elbocsátották: Adriányi Gábor, Arató László, Cséfalvay Pál, Kirchenbaum József, Kiss Dénes, Nagy Imre, Nemes Balázs, Rózsa István, Rubint Ferenc, Sulok Tibor, Szakál Antal, Székely Tibor, Tabódy István, Takács László.⁵⁵

A szemináriumi és az akadémiai vezetőség azonban nem csak a kispapok között látott felbujtókat. Saját köreiken belül is találtak olyat, akit lázítónak bélyegeztek. Így történt meg, hogy a 14 kispapon kívül elbocsátották még Papp Imre spirituálist, Liptay György prefektust és Takács Nándor énektanárt, kisprefektust.⁵⁶ Takács Nándort azonban nem csak hogy kirúgták, de a papi működéstől is el lett tiltva egy időre.⁵⁷ A Hittudományi Akadémián szintén tisztogattak. Artner Edgár professzort nyugdíjazták, helyére Timkó Imre került. Emellett létrehozták a szociológia tanszéket, ezzel behozva a kommunizmus oktatását az akadémiára. Az új tanszék első professzora Pfeiffer János lett.⁵⁸

Ilyen viszonyok között jöttek vissza a papnövendékek március 3-án. Ekkor szembesültek vele a többiek, hogy az újságcikk igazat közölt. Mivel Tabódy István főduktort is kirúgták, a legfőbb kispapi tisztséget a három megmaradt VI. éves töltötte be a tanévből visszalévő három hónapra, tehát minden hónapban más volt a főduktor. Így kezdte a sort Rédly Elemér márciussal. Mikor a megérkezett növendékek értesültek a 14 társuk kirúgásáról, többen úgy döntöttek, hogy ha az a néhány kispaptársuk nem jöhetett vissza, akkor ők is

⁵² HAVASY GY. (kiad.): *A Magyar Katolikusok Szenvedései 1944–1989*. Budapest, 1990. 189.

⁵³ APÁTHY i. m. 54–56.

⁵⁴ RÉDLY i. m. 44–45.

⁵⁵ APÁTHY i. m. 58–60.

⁵⁶ Uo. 61.

⁵⁷ TAKÁCS i. m. 137–138.

⁵⁸ TÖRÖK–LEGEZA (1999) i. m. 39.

elmennek. Az V. és VI. év azonban megbeszélte, hogy írnak majd egy levelet a püspöki karnak, amiben kéri a kirúgott társaik visszahelyezését. Épp ezért még aznap utána mentek azoknak, akik nem akartak emiatt az igazságtalanság miatt ott lenni a szemináriumban, és visszahívták őket. A rosszállás azonban megmaradt az előjárók és a tanárok, különösen is Szörényi Andor professzor úr iránt. Az Új Emberben megjelent cikke miatt ugyanis a papnövendékek nem voltak hajlandók bemenni az órájára, hiába ment a professzor a kispapok után.⁵⁹

A püspöki karhoz írt levéllel nem késtek sokat. Rédly, mivel csak egy hónapig volt főduktor, minél előbb el akarta intézni a dolgot, hogy ha bárkit felelősségre kell vonni, az ő legyen. A levél kész volt, de a kispapokban ekkor kétely támadt, hogy tényleg elküldjék-e. Ekkor egy V. éves növendék azzal a hírrel jött, hogy Zemplén professzor is biztatja őket a levél megírására. Ezek után már nem haboztak. A főduktor ebéd után az 1. terembe hívta a papnövendékeket, hogy felolvassa mindenkinek a levelet, és hogy szavazzanak annak sorsáról. A szeminárium 83 kispapjából 69-en voltak jelen, és 60-9 arányban meg is szavazták, hogy egyetértenek a levélben foglaltakkal. Az elküldendő levelet minden egyházmegye főmegyése aláírta. Délután már el is lett küldve a levél, ám nem csak a püspöki karnak, hanem a szeminárium rektorának és az Akadémia dékánjának is. Ez a levél azonban eljutott a papi békemozgalomhoz is, akik válaszlépésként eltervezték, hogy emiatt püspökkari ülést kell összehívni, és kötelezni kell a kispapokat egy nyilatkozat aláírására, hogy visszavonják a levélben foglaltakat, vagy pedig ki kell őket csapni.⁶⁰

Március 18-án már össze is ült a püspöki kar a szeminárium épületében. A kispapok szerettek volna még az ülés előtt beszélni püspökeikkel, de ezt a békemozgalomból ott levő illetékesek megakadályozták. A papnövendékeknek pedig csak annyit mondtak, hogy majd csöngetnek az ülés után és akkor majd menjenek le a díszterembe, ott majd megtudják a tanácskozás eredményét. Még a délelőtti folyamán csöngettek is. A díszteremben azonban az előjárók várták a növendékeket. Az előjárók közölték, hogy minden kispap egyesével menjen a püspökéhez (a Győri Egyházmegyések a rektorhoz mentek, mivel a győri püspök nem volt jelen a megbeszélésen) beszélgetésre. A püspökök pedig egy nyilatkozattal várták kispapjaikat. Ezt, ha aláírják, maradhatnak a szemináriumban, ha nem, akkor viszont el lesznek bocsájtva. Mivel a kispapok sorban mentek és nem találkoztak egymással, nem tudhatták, hogy ki írta alá és ki nem. Az ebédlőben derült ki, hogy az a 69 ember, aki szavazott a püspököknek

⁵⁹ RÉDLY i. m. 45–47.

⁶⁰ Uo. 47–49.

küldendő levélről, nem írta alá a nyilatkozatot. A kirúgottaknak másnap délig el kellett hagyni a szemináriumot. Március 19-én reggel Rédly Elemér mondta a szentmisét, melynek végén elénekelték a *Te Deumot*⁶¹ A szemináriumban ezután csak 17 kispap maradt.⁶²

5. A kirúgottak sorsa

A kirúgottak megbeszélték, hogy összejárnak majd találkozásokra, össze fognak tartani. A már felszentelt papok, akiket egyházmegyéjük nem vett vissza a szolgálatba, összefogtak, hogy a kirúgott társaik hívatása se legyen hiábavaló, és tudjanak tanulni, vizsgázni, és pappá is szenteljék majd őket. Tabódy István vezetésével így 45 embernek titkos szemináriumot szerveztek.⁶³ Ebben nagy segítségükre volt Endrey Mihály váci püspök, aki vizsgáztatókat nevezett ki a kispapok számára.⁶⁴ Az egyetlen tanár, aki minden tantárgyat tanított, Liptay György volt, ám három másik atya volt, aki aztán levizsgáztatta a kispapokat. Ezek olyan atyák voltak, akiknek a neve miatt bármilyen formában elfogadták a vizsgáztatást. Név szerint: Mócsy Imre jezsuita, Petruch Antal jezsuita és Bálint József váci egyházmegyés.⁶⁵

A nyár végére már lakásokat és munkahelyet is szereztek a kirúgottaknak, hogy lakhelyük és ellátásra szükséges pénzük is legyen. Így aztán közel 50 ember folytathatta a teológiai tanulmányait szeptembertől, titokban. A vezetők pedig hetente megbeszélést tartottak a többiekkel évfolyamonként, hogy hogyan haladnak a tanulásban, hogyan tudják teljesíteni a követelményeket.⁶⁶ Ezeket a megbeszéléseket azonban az állam is szemmel követte és rendszeres jelentéseket tettek róluk. Ezek miatt eltervezték a titkos szeminárium előjáróinak letartóztatását.⁶⁷

A kirúgások első évfordulóján, 1960. március 19-én meg is történt az első titkos papszentelés. Tabódy István lakásán Zadravec István tábori püspök szentelte fel a 8 V. éves növendéket: Horváth Józsefet, Kelényi Tibort, Kiss Dénest, Nikovicz Antalt, Nyiredy Istvánt, Somogyi Sándort, Takács Jánost és Virágh

⁶¹ RÉDLY i. m. 49–51.

⁶² HAVASY i. m. 190.

⁶³ KUBINYI Ferenc: *Fekete Lexikon*. Miskolc, Malomfalvi Kiadó, 1994. 283.

⁶⁴ RÉDLY i. m. 54.

⁶⁵ PÁPAI Lajos: *Te kövess Engem*. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 56–57.

⁶⁶ RÉDLY i. m. 54–55.

⁶⁷ TOMKA i. m. 119.

Józsefet. Április 2-án a XV. kerületi Táncsics utca 15-ben pedig Adriányi Gábor, Bán Zoltán, Lőrincz Sándor, Medveczky Lajos, Orbán János, Rózsa István, Szakáll Antal és Tóth László nyerte el a papság szentségét. A sort Bohán Béla zárta, akit augusztus 24-én szenteltek fel a Kassai téri templomban.⁶⁸ Ezekhez a szentelésekhez az engedélyt Tabódy szerezte meg a bécsi nuncius segítségével a Szentszéktől. XXIII. János pápa áldását küldte Tabódynak és helyeselte ezeket a titkos szenteléseket.⁶⁹

Sajnos a titokban felszenteltek nem végezhettek nyilvános papi működést, nem tarthattak nyilvános miséket, nem szolgáltathatták ki szabadon a szentségeket, nem tudták nyíltan elvégezni lelkipásztori feladatukat a hívekkel szemben. Ehhez még hozzá jött az is, hogy a saját megélhetésükért küzdöttek a világi munkahelyeken, ahol nem volt könnyű megélni a papi vagy keresztényi hivatást. Így ez azzal járt, hogy a már felszenteltek közül többen voltak, akik otthagyták a papságot.⁷⁰

A püspöki kar is feleszmélt a kirúgásoktól (mivel ők úgy tudták, hogy csak néhány felbujtó van, és ezért nem számoltak azzal, hogy ennyi embert kell majd kirúgni) és a következő püspökkari ülésen azt határozták, hogy megpróbálják megmenteni a hivatásokat és egy számukra aláírható nyilatkozatot kérnek tőlük. Ezt aláírva a társaság jelentős része visszakerülhetett vidéki szemináriumokba.⁷¹ Ám az Állami Egyházügyi Hivatal csak 16 növendék visszavételét engedélyezte.⁷² Ezért azoknak, akiket nem vettek vissza, továbbra is Tabódy és társai vezették a képzését. Ez 1961 februárjáig tartott, amíg az úgynevezett előjárókat le nem tartóztatták.⁷³ Tabódy 12 év, Rédly 3 év 6 hónap, Hrotkó Géza 3 év, Nagy Imre 2 év börtönbüntetést kapott.⁷⁴ Mivel így a titkos szeminárium nem működhetett tovább, voltak olyanok, akik hivatásuk ellenére, a kommunista hatalom miatt, sohasem részesülhettek a papság szentségében.

⁶⁸ APÁTHY i. m. 110–111.

⁶⁹ HAVASY i. m. 190.

⁷⁰ APÁTHY i. m. 131.

⁷¹ RÉDLY i. m. 56.

⁷² APÁTHY i. m. 100.

⁷³ RÉDLY i. m. 56.

⁷⁴ APÁTHY i. m. 113–114.

6. Befejezés

Összegezve, a Központi Papnevelő Intézet papnövendékei a lehető leghősiesebben viseltettek az 1956-os forradalomban, megmutatták a háborús időben a keresztény szeretet és könyörület erejét, és égisz emelkedtek a hazafiúságban, midőn nem voltak hajlandók a kommunista hatalom önkényes kéréseinek eleget tenni. Rengeteg papi sors lett megtépzva az 56-os forradalom következtében, és többeknek a saját hivatásukba került, hogy a katolikus hit elvárásainak eleget tegyenek. Úgy hiszem, nyugodtan tekinthetünk példaképként azokra a volt papnövendékekre és felszentelt papokra, akik minden áron érvényesíteni akarták a Krisztusi hit főségét a világi ideológia felett.

ELKÖTELEZETTSÉG ÉS SZABADSÁG

Szerzetesnők és az 1956-os forradalom és szabadságharc

HORVÁTH E. Írisz

tudományos segédmunkatárs (PPKE JÁK)

1. Bevezetés

Az 1956-os forradalom és szabadságharc történetét számos formában és sok szempontból feldolgozták már, azonban a vonatkozó irodalmat áttekintve – noha a katolikus egyháznak a forradalomban játszott szerepét és részvételét illetően nagy számban született már értékes visszaemlékezés, illetve átfogó mű – hiátus áll fenn a *női* szerzetesrendek szerepvállalásának bemutatása kapcsán. Ezt az űrt igyekszik a jelen tanulmány betölteni, hiszen a szerző fontosnak tartja tisztázni, hogy az 1950-ben szétszórattott és illegálisan működő egyes szerzetesrendekhez tartozó nővérek részt vettek-e és ha igen, milyen formában 1956-ban a forradalom és szabadságharc eseményeiben, illetve hogy az azt követő megtorlások – függetlenül a valódi részvételtől – vajon mennyire terjedtek ki a nővérekre.

Tekintettel arra, hogy az 1956-os eseményeket csak a megelőző csaknem egy évtized történéseivel, intézkedéseivel együtt lehet érdemben vizsgálni, illetve értékelni, a tanulmány részletesen kitér az egyháznak, de különösen a szerzetesrendeknek az 1940-es évek közepétől megkezdett fokozatos ellehetetlenítésének egyes állomásaira. Ezen állomások bemutatása, azaz a szerzetesrendek feloszlásának története és az illegális működés kapcsán a szerző igyekszik a szigorúan vett tényekre szorítkozni. Ezzel némileg ellentétes módon az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményei vonatkozásában inkább a személyes visszaemlékezések, élmények kerülnek előtérbe, érzékeltetve ezzel is, hogy az 1956-os események köztünk és értünk történtek.

2. A szerzetesrendek feloszlata és az illegális működés

A szerzetesrendeket első nagy csapásként a földtulajdon állami kézbe vétele, valamint az egyházi iskolák államosítása érte.¹

1948 nyarán a politikai gépezet hatalmas erőfeszítéseket tett az egyházi iskolák lejáratásáért: az egyes sajtóorgánumok az oktatás gyenge színvonalát és a rossz feltételeket hangsúlyozták, agitátorok és szónokok járták a falvakat és az iskolaállamosítás előnyösségét hirdették, valamint a tanítókat és tanárokat engedményekkel, juttatásokkal és a karrierjük fellendítésének ígéretével igyekeztek meggyőzni a tervezett államosítás mellett. Mindszenty József és Schlachta Margit is többször tiltakozott ezen propagandatevékenység ellen.²

A katolikus püspökkari tanácskozások során már 1948 júniusában felmerült, hogy az egyházi iskolákat államosítja a kormány, ezért az a határozat született, hogy az államosítandó iskolákban papok, szerzetesek és szerzetesnők nem vállalhatnak állást. Erről Mindszenty József bíboros körlevelet bocsátott ki:

„Egyházmegyei pap, szerzetes és szerzetesnő az esetleg most államosításra kerülő iskolákban igazgatói, tanári, tanítói állást nem vállalhat. Ez a rendelkezés a hitoktatókra természetesen nem vonatkozik.”³

A Püspöki Kar sejtése beigazolódott: 1948. június 16-án 230 igen, 63 nem szavazattal és 69 tartózkodással elfogadta az országgyűlés a felekezeti iskolák államosításáról szóló törvényt, mellyel 6.505 iskolát⁴ államosítottak. Az egyházaktól összesen 4.885 iskolát vettek el, melyből 3.148 volt katolikus. Az államosításnak köszönhetően a katolikus egyháznak 546 férfi szerzetes, 1.927 szerzetes tanítónő, tanárnő és 216 szerzetes óvónő, összesen 2.689 személy elhelyezését kellett megoldania. Az iskolák mellett államosították a kórházakat, árvaházakat, a szociális- és nevelőotthonokat, illetve a temetőket is.⁵

¹ SZABÓ Csaba: Női szerzetesközösségek Magyarországon 1950 után. In: BÖGRE Zsuzsanna – SZABÓ Csaba: *Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban.* [METEM Könyvek] Budapest, Szent István Társulat, 2010. 19.

² Uo.

³ SZABÓ i. m. 19–20.

⁴ Ebből 5.407 általános és népiskola volt, 98 tanítóképző és líceum, 113 pedig gimnázium.

⁵ SZABÓ i. m. 20.

1949 őszén az Elnöki Tanács rendeletével fakultatívvá tette a hitoktatást, melyet a későbbiekben is igyekeztek folyamatosan meghatározott korlátok között tartani, ezzel megnehezítve, gyakorlatilag ellehetetlenítve azt.

A fent említett 1948-as iskolaállamosítási törvény azonban nem érte el a vele célzott hatást, mivel – bár államosították a rendházakban működő egyházi iskolákat is – a rendházakban továbbra is bent laktak a szerzetesek. Ezt Darvas József kulturális miniszter azzal oldotta fel, hogy 1950. április 15-én 350 budapesti és 605 vidéki szerzetes, illetőleg apáca elbocsátását javasolta: ezáltal 33 iskola és kollégium, összesen 3.870 férőhely szabaddá válását remélte. Szemléletes példáját mutatja a párthatalomnak a szerzetesrendekhez való hozzáállását Révai József, a párt főideológusának írása a Szabad Népben:

„A klerikális reakció tömegagitációjának legfontosabb szervezetei a különféle férfi és női szerzetesrendek. Magyarországon 23 férfi szerzetesrend van 2.582 taggal, és 40 apácarend 8.956 taggal, összesen tehát 63 rend 11.538 taggal. Ezek a szerzetesrendek a régi rendszerben hatalmas földbirtokokkal rendelkeztek, a feudális nagybirtokos osztályhoz tartoztak. Földbirtokaikat a népi demokrácia a dolgozó parasztság között osztotta fel, de rendházaikat (zárdák, kolostorok stb.) meghagyta. A 63 szerzetesrendnek 636 kisebb-nagyobb rendháza volt. 1 rendházra tehát mindössze 18 lakó jutott. Ez a helyzet annál is kevésbé tartható fenn, mert a férfi és női szerzetesrendek vagy maguktól mondtak le azokról a feladatokról, amelyeknek teljesítése volt állítólagos hivatásuk (ez vonatkozik a tanító rendekre), vagy régi szerepük feleslegessé vált (ez vonatkozik azokra a rendekre, amelyeknek a szegénygondozás és a betegápolás volt a feladatuk), vagy reakciós politikai célok érdekében csalárdul visszaéltek szerzetesi tevékenységükkel (ez vonatkozik a kolduló és missziózó rendek tagjainak túlnyomó többségére). A szerzetesek és apácák százai és ezrei járják az országot, és mint az imperialisták agitátorai, mint reakciós hírverők lépnek fel. [...] Felmerül a kérdés: fenn tartható-e ez a helyzet a népi demokráciában?”⁶

Révai József írásának megjelenése után nem kellett sokat várni a tényleges intézkedésekre: 1950. június 1-jén a Magyar Dolgozók Pártja Központi

⁶ SZABÓ i. m. 21.

Vezetősége határozatával megállapította, hogy a szerzetesrendek feleslegessé váltak, ezért a rendházaikat el kell venni, hogy ott a munkás- és dolgozó parasztfiatalok számára kollégiumok működhessenek. 1950. szeptember 7-én pedig a Magyar Közlöny kihirdette az Elnöki Tanács 1950. évi 34. törvényerejű rendeletét a szerzetesrendek működési engedélyéről, mely kimondta a halálos ítéletet a szerzetesrendekre:

„A Magyar Népköztársaság területén a szerzetesrendek működési engedélye ennek a törvényerejű rendeletnek a hatályba lépésével megszűnik. Nem vonatkozik ez a rendelkezés a katolikus egyházi iskolákban a tanítás ellátására szükséges megfelelő számú férfi és női tanítórend működési engedélyére.”

A rendelet összesen négy rend számára engedélyezte összesen nyolc gimnázium működtetését: a bencéseknek (Pannonhalmán és Győrben), a piaristáknak (Budapesten és Kecskeméten), a ferenceseknek (Esztergomban és Szentendrén), valamint a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek számára (Budapesten és Debrecenben). Minden intézményben évfolyamonként kettő párhuzamos osztály indulhatott osztályonként 2-2 szerzetestanárral.

A rendelet tehát a szerzetesrendeket feloszlatta, a rendházakat pedig államosította. Ezt követően 284 szerzetes világi pap lett, míg a megközelítőleg 3.000 főt számláló szerzetestanítók 3%-a, körülbelül 100 lett tanító valamelyik állami iskolában.⁷

A szerzetesrendek feloszlátása után a nővérek jelenléte a társadalomban átalakult, melyet Szabó Csaba nagyon személetesen érzékeltet:

„A kérdés nemcsak az egyéni életek, élettörténetek miatt érdekes, hanem azért is, mert leszámítva a néhány tucat legálisan működő nővért, 1950 és 1989 között az apácát a pártállam nem tolerálta. A rendjüktől megfosztott közel kilencezer szerzetesnőnek a szocialista női társadalomba kellett beolvadnia. Ez már csak azért sem ment nehézségek nélkül, mert a szocialista nővel szembeni elvárásoknak sem volt könnyű megfelelni a létezett szocializmus időszakában. Az egyházi iskolák 1948. évi államosítását, majd a szerzetesrendek működési engedélyének megvonását követően a szerzetesnők jórészt kiszorultak

⁷ SZABÓ i. m. 23.

azokból az állásokból, munkalehetőségekből, amelyekben korábban jelentős, hagyományos szerepük volt (gyermeknevelés, tanítás, betegápolás, szociális gondozás, gondoskodás stb.). Csak kevesen találtak tanult hivatásuknak megfelelő munkát. A többségnek gyakran képessége és képesítési szintje alatt, a szocialista munkaerőpiacon kellett elhelyezkednie.”⁸

A hányatott sors azonban éppen a szándékolt hatás ellentettjét váltotta ki: 16 évvel a mintegy tizenegyezer szerzetes szétszórátása után 1966-ban körülbelül 7.000 szerzetesnőt (ebből 6.000 nővér pontos adatait ismerve) és 1700 szerzetest tartott nyilván a Belügyminisztérium. A közösségeket illetően Geréb Sándor jelentéstevő rendőr alezredes – számukra – szomorú megállapítást tett:

„Az előzetes ellenőrzés adatai – 44 női és 23 férfirendet illetően – azt bizonyították, hogy a rendi vezetőségek fungálnak, egyre szervezettebb, aktívabb tevékenységet fejtenek ki. A szerzetesek többsége rendhez tartozónak vallja magát. 1950 óta a rend tagságának csak elenyésző része asszimilálódott, mely tendencia folyamatosan lelassult, s erősödött a rendtől teljesen vagy részben elszakadt tagok újbóli közeledése a rendi életéhez.”⁹

3. Nővérek az 1956-os forradalom és szabadságharcban

3.1. Áldozat(ok)

A részletes visszaemlékező dokumentumok tanúsága alapján egyetlen nővér esett áldozatul az 1956. októberi eseményeknek, ő azonban elsőként az egyházi személyek közül. *Bakonyi Orsolya* 37 éves szociális testvért 1956. október 25-én egy eltévedt puskagolyó ölte meg: a nővér lakása a Magyar Rádió környékén volt és a lakás ablakán áthatoló lövedék ejtett halálos sebet a nővéren.¹⁰

⁸ SZABÓ i. m. 23–24.

⁹ SZABÓ i. m. 24.

¹⁰ Dr. SZÁNTÓ Konrád OFM: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház*. Miskolc, Szent Maximilián Lap- és Könyvkiadó, 1993. 24.

3.2. Szabadulás a börtönből

Az 1950-es évek elején – koncepciós perekben – bebörtönzött nővérek közül többen az 1956-os 12 dicső nap idején visszanyerték szabadságukat: a kalocsai női börtönben raboskodó nővéreket október végén szabadon engedték. Kalocsa 1956. októberi eseményei közül az egyik legfontosabbként tartják számon, hogy a börtönből kiengedtek 14 apácát: Ádám Márta, *Berczelli Erzsébet*, *Borbély Ilona*, *Dobos Erzsébet*, *Kern Margit*, *Koloszár Éva*, *Jolsvay Hedvig*, *Merza Ágnes*, *Mester Margit*, *Nagy Lenke*, *Padányi Erzsébet*, *Tatár Margit*, *Vadas Éva*, *Valér Vilma* nővéreket.¹¹ Emellett kiengedték Fekete Gabriella világi munkatársat is.

A kalocsai börtönből való szabadulás kevésbé volt olyan felemelő, mint a férfiak szabadulása a váci fegyházból.¹² Kalocsára 1956. október 30-án érkezett egy bizottság Budapestről, amely összehívta a nővéreket és elmagyarázta nekik az elmúlt pár nap történéseit, melynek eredményeként ők, mint politikai rabok visszanyerhetik a szabadságukat. A nővéreket október 31-én hajnalban ébresztették és meghagyták nekik, hogy teljesen zajtalanul, 'lábujjhegyen'

¹¹ Közülük hatan a Jézus Szíve Népleányaihoz tartoztak.

¹² „Október 27-én ezernyolcvan politikai rab szabadult a váci börtönből, köztük mintegy hetven egyház személy, közülük tizenegy jezsuita szerzetes. A szabadult egyházmegyes papok közül a legtöbb – tizenegy – veszprémi egyházmegyes volt. A foglyok szabadulása izgalmas és romantikus történet. Október 23-án a rabok már délután tudomást szereztek arról, hogy Budapesten történik valami. Az éjszakai műszakban dolgozókkal közölték, hogy nem lesz munka. Visszakísérték őket celláikba. Mindenki érezte, hogy valamilyen változás következett be. Az örök viselkedése megszelídült. Így érkezett el 27-e. A börtön egyik részét Teréziánumnak hívták, mivel azt az épületet Mária Terézia építtette a piarista atyák számára. A Teréziánummal átellenben húzódott a jóval később épült magánzárkaszárny. Ennek tűzfala az országút felé néz, a Teréziánum-szárny felé pedig az ablakok. A Teréziánumban lakó rabok arra lettek figyelmesek, hogy a magánzárkások az ablakokba kapaszkodva nevettek, és az örök nem zavarták el őket. Mutogattak, hogy társaik is nézzenek le. A szűk belső udvaron az örök ácsorogtak, mosolyogva néztek fölfelé, sapkájukról hiányzott a vörös csillag, mellükön pedig kokárda díszlett. Ekkor a magánzárkás részről valaki rázendített a Himnusra. Az egész börtön folytatta. A Himnuszt a Szózat követte, ezt a Pap-Váry Elemérné-féle Hiszekegy és a Boldogasszony Anyánk. Egyre többfelől hangzott a kiáltás: haza akarunk menni, nyissák ki az ajtókat! Vaságyakkal, székekkel addig döngették az ajtókat, míg végül az örök kinyitották a cellákat. A tömeg a folyosókra tódult. Utjukat azonban vasrács zárta el. Négy géppisztolyos őr kíséretében a börtönparancsnok közölte velük, hogy két órán belül szabadulnak, mindenki megkapja a pénzét és a ruháját. Öt perc múlva szabadon mozoghattak. Volt, aki a pénzét akarta fölvenni, mások a ruhájukért mentek, többen azonnal elhagyták az épületet, és csak később jöttek el személyes holmijukért és azért az igazolványért, amely tanúsította, hogy az illető politikai fogoly volt és szabadult. Legutoljára Sötér Ervin kapucinus atya hagyta el a börtönt, miután a börtönörök, akik már szerettek volna hazamenni, kénytelenek voltak szinte kidobni a papot.” Forrás: ROSDY Pál (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban*. Budapest, Új Ember Kiadó, 2006. 123.

távozzanak a börtönből, hogy a köztörvényes rabok ne is sejtsenek semmit. Ezzel szándékozták a börtönből való általános kitörést elkerülni. A nővérek a kalocsai börtön pecsétjével ellátott írással, keresményük egy részével és személyes holmijukkal távoztak.¹³

Vadas Éva Szalézia nővér (Szociális Testvérek Társasága) így emlékezik vissza a börtönévekre és a szabadulásra:

„Nem szívesen gondolok vissza a börtönévekre és főleg nem szívesen beszélek róla; aki nem volt ott, úgy sincs fogalma, hogy mit jelent nemcsak a poloska, az egér, a rossz koszt, a hideg, a közönséges, trágár beszéd, hanem a kiszolgáltatottság és a szabadságtól való megfosztottság is. Három élményt azért megemlítek, és az első (még tárgyalás előtti) börtönben töltött karácsonyt. Az egyik: a Gyűjtő kisfogházában voltak a politikai nők, egyik-másik különleges politikai férfi, mint pl. Török Jenő, akit letartóztatása után bányamunkára ítélték. Vele volt egy szép élményem. Az egyik házimunkással megüzentem, hogy szeretnék feloldozást kapni (akkor még nem kezdődött el a ‘vallási korrózió’). Másnap, amikor sétára vitték, megállt, mintha az orrát fújná, felnézett a mi zárkánkra, ahol én titokban felkapaszkodtam a kis rácsos ablakba – és keresztet rajzolt felém. (Itt említtem meg, hogy ugyancsak a kisfogházban voltak a halálra ítélték is. Abban az időben szinte kétnaponként ácsolták az akasztófát, amit jól lehetett hallani a zárkákban. Ilyenkor az örök idegesek és türelmetlenek voltak, és mindennap hiányzott valaki a rabok sétájáról... Egy idő után úgy éreztem, hogy nem bírom tovább, nem kértem Istentől változtatást, de Ő kérés nélkül tudta, mennyit bírok, és hamarosan elszállítottak Kalocsára, ahol nem voltak kivégzések.) Másik nagy élményem, amikor szintén a kisfogházban, valamelyik házimunkáson át kis levelet kaptam Gyurkától, amelyben azt írta, milyen jó nekünk, hogy tudjuk, miért és Kéért szenvedünk! Harmadik jelentős élményem 1956. Mint osztályidegent Kalocsán egy belső zárkába tettek, amelynek az ablaka nem az utcára, hanem az udvarra nyílt. Akik ott voltunk, csak a házimunkásoktól értesültünk a változásokról, no meg a smasz-

¹³ SZÁNTÓ i. m. 55.

szerek voltak kedvesebbek és jobb lett az étel. Egyik nap bejött a zárkánkba egy fiatal, jóarcú hadnagy. Rövid beszédében azt mondta, hogy most még számukra nehéz napok jönnek, de mi hamarosan kiszabadulunk és mindnyájunknak jó lesz. – Azóta is többször eszembe jut ez a jóakarátú fiatalember, aki nyilván áldozata lett az '56-os eseményeknek.”¹⁴

3.3. Visszaemlékezések a forradalomra

Tekintettel arra, hogy 1950-ben a szerzetesrendeket feloszlatták, az egyes nővérek saját szolgálati helyükön, a saját, egyéni körülményeik között élték meg az 1956-os eseményeket:

*Brath Julianna Jácinta nővér*¹⁵ (Isteni Szeretet Leányai Kongregációja):

„1956. október 23-án szolgálatban voltam, éjszakára hazamentem. 24-én reggel még be tudtam menni, de ott maradtunk hetven gyerekkel, mert a többiek a harcok miatt nem értek be. A konyhában is két ember dolgozott, és addig nem is volt gond, amíg a raktár ki nem ürült. Én egészen november 19-ig bent töltöttem a napjaimat. Egyik délelőtt a harcok miatt nem vittük le az udvarra a gyerekeket, csak a teraszon játszottak. Előbb kész lett az ebéd, ezért üzentem, ebédelhetünk. Fönt a betegszobán feküdt hat-nyolc gyerek, őket is levittük a fölszintre. A Gondviselés rendezte így, mert déli 12-kor, amikor megkezdtük az ebédet, egy nagy dörrenést hallottunk, füstfelhő mindenütt, az ablakok kitörték. A gyerekek éppen a levest ették, mikor belövést kaptunk, a felső terasz leszakadt. Mindenki felugrott, sírva rohantak hozzám a gyerekek.

Az első ijedtség után a legnagyobb nehézséget az jelentette, hogy mit csináljunk éjjel a gyerekekkel. Néhány szülő értesült a történetekről, és eljöttek gyerekeikért, de negyven apróságról így is gondoskodnunk kellett. Az ikervilla szomszéd részében

¹⁴ TURIÁK Ildikó: A legszorgosabb hangya. Vadas Éva néni. Forrás: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:WkpEagTluFYJ:files.faragoferenc.webnode.hu/200002200-ce074cf007/Turi%25C3%25A1k%2520I.%2520Riport%2520Vadas%2520%25C3%2589va%2520n%25C3%25A9nivel....pdf+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

¹⁵ Jácinta nővér a BKV által nyitott bentlakásos gyermekotthonban volt óvónő.

kértünk menedéket, ahol a folyosón matracon elhelyezhettük őket. Éjjel ott aludtak, a ruhájuk az volt, amit aznap viseltek. Sok telefonálás után a János Kórház bölcsődéjében el tudtak helyezni minket. Másnap délből a legnagyobb lövöldözések közepette vöröskereszttel megjelölt autóbusszal átmertünk a János Kórházba. Két hetet töltöttünk el így az Istenhegyi úton, közben többeket hazavittek, így már csak tizenöt gyermek maradt. Szegények idegileg teljesen kimerültek, minden lövésre felriadtak. Éjjel nem aludtunk, mert mostuk a ruhájukat. A kórház és a főorvos teljes mértékben a segítségünkre sietett, mindennel elláttak minket. Kinyitották a raktárat, amire szükségünk volt, ágyneműt, lepedőt kivihettünk.

A harcok elmúltával az óvodában az ablakokat beüvegezték, visszaköltözhattünk eredeti helyünkre, és az élet folytatódott tovább.”¹⁶

*Csonka Zsuzsanna Perpétua nővér*¹⁷ (Isteni Szeretet Leányai Kongregációja):

„[...] a család a Blaha Lujza térnél lakott. Amikor jött az 1956-os forradalom, a pincébe kellett levonulnunk, mert a lakásban kitörték az ablakok. A gyerekekkel aludtunk együtt. Láttam a harcokat. Az orvos édesapa csak pár nap után jött haza, és én végül teljesen kimerültem. Hazamentem a családomhoz egy időre [...]”¹⁸

Farkas Mária Margaréta nővér [Boldogasszony Iskolanővérek (a rend korábbi neve: Miasszonyunkról Nevezett Szegény Iskolanővérek Kongregációja)]:

„1949 nyarán volt az utolsó beöltözés, fogadalomtétel és örökfogadalom magyar tartományunkban, még a szegedi anyaházban. A következő beöltözésre csak 1956-ban kerülhetett sor.

¹⁶ BRATH Julianna Jácinta nővér: Belövést kapott az óvodájuk. In: RÓZSÁSNÉ KUBÁNYI Andrea: *Hűséggel a megpróbáltatásokban. Szerzetesek életútja a szétszóratástól napjainkig*. Budapest, Szerzői kiadás, 2014. 80–81.

¹⁷ Perpétua nővér egy orvos családhhoz került: a négy szobát takarította, felügyelt a gyerekekre, mosta a pelenkákat.

¹⁸ CSONKA Zsuzsanna Perpétua nővér: Örültem, hogy megláttam Rómát. In: RÓZSÁSNÉ KUBÁNYI i. m. 84.

Hárman öltöztünk be, az egyetemi diplománk kézhezvétele után egy hónappal, augusztus 15-én a budapesti anyaházban. Az 1956-os forradalmat is ott éltük át, ebben a tanévben voltunk novíciák. A forradalom alatt a budapesti rendházban is rendkívüli élet zajlott.”¹⁹

*Hermann Mária M. Siegfrieda nővér*²⁰ (Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata):

„Az 1956-os forradalom idején nekem kellett volna átvennem az iskola vezetését, mert az igazgató párttitkár volt. Megbeszéltük a Forradalmi Tanáccsal, hogy a kilenc órai mise után egy összejövetelt tartunk a templom előtt. Egy óvónő elszavalta a Szózatot, én mondtam a beszédet. Ez november 4-én történt, amikor Pesten már megkezdődött a harc, de mi erről még akkor nem tudtunk. Ennek ellenére nem lett semmi bántódásom, de később mégis el akartak helyezni. Réter Vilmos ekkor kiállt mellettem: ‘Hermann Mária vagy marad Nagymányokon, vagy eljön velem Bonyhádra’ – jelentette ki az osztályvezető.”²¹

Mérfalvi Klára Mária Kriszta nővér:

„1956-ban mehettem vissza Pécsre, nyáron. Okt. 23.! Sohasem felejttem el. 1956 Mindenszentek ünnepe a templomunk búcsúja újra ünnep volt! Talán egy hét sem telt el, már nem tudtunk az ostyasütőből a Nap utcai lakásunkba sem menni. Elindultunk ugyan, hogy a lakóinknak ostyatörmeléket vigyünk, a hat gyereknek, mert élelmet nem lehetett beszerezni – s az utca végén egy tank ágyúcsövét irányították ránk, így amilyen gyorsan csak tudtunk, visszamentünk. [...] Karácsony felé aztán újra

¹⁹ FARKAS Mária Margaréta nővér: Éjszaka szökött meg a táborból. In: RÓZSÁSNE KUBÁNYI i. m. 25.

²⁰ Siegfrieda nővér Nagymányokon volt tanár, ahol Réter Vilmos volt az osztályvezető.

²¹ HERMANN Mária M. Siegfrieda nővér: Életem állandó utazás volt. In: RÓZSÁSNE KUBÁNYI i. m. 139.

megindult a munka, süthettük az ostyát, nehezen, lassan helyreállt a postaforgalom is.”²²

*Párvy Kornélia nővér*²³ [Congregatio Jesu Szerzetesközösség (ismertebb néven: Angolkisasszonyok)]:

„Mentünk haza a körúton, és láttuk, hogy az emberek hatalmas tömegben vonulnak az utcákon. A Bródy Sándor utcában hallottuk, hogy lelőtték az oroszok a rektort, a fiúk közé is belőttek, ekkor tudtuk meg, hogy forradalom van. Az első része nagyon szép volt. A lelkiatyámat kiengedték a börtönből, és fölkeresett. Én nem mertem kimenni az utcára, ő kísért el a főnöknőhöz. Másnap idejöttünk a Váci utcába, sírva, zokogva borultak nyakunkba az emberek, hogy jönnek vissza a nővérek... Ez három napig tartott.

November 4-én reggel fölébredtem a dübörgésre, akkor már tudtam, hogy ez csak tank lehet. Bekapcsoltam a rádiót, Nagy Imre hangja szólt: ‘Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen...’ Európa segítségét kérte, de Európa nem segített. Az Üllői út romokban hevert, mindenhol lőttek. Amikor el akartam menni otthonról, a kapuban föltettünk egy létrát és kinéztem. Azt láttam, hogy egy orosz tank áll ott, körös-körül az orosz katonák holtteste. Egy fiatal orosz gúnyosan nevetett honfitársai holtteste felett, ami számomra nagyon megrázó volt.

Jött egy tizenöt év körüli kisfiú, azt mondta nekem: ‘Kislány, ki akarsz menni? Add ide a kezedet, én elviszlek!’ A kisfiú elkísért egy kápolnába, és ott meg tudtam áldozni. ‘Ne félj, mi itt vagyunk, mindenkire vigyázunk’ – mondta. Ezek a gyerekek megfogtak egy benzines palackot, odavágták az orosz tankhoz és a tank fölrobbant. A gyerek saját magát is föláldozta. Volt egy tiszt, aki Molotov-koktélokot készített, és odaadta a gyerekek kezébe. Én rettentően mérges voltam erre az emberre, hogy a gyerekeket ilyenre tanítja. Ő azt válaszolta erre: ‘Ilyen a háború!’

²² Forrás: <http://karmelita.hu/content/kriszta-n%C5%91v%C3%A9%C3%BCnk-%C3%B6n%C3%A9letrajz%C3%A1b%C3%B3l>

²³ Kornélia nővér Üllői úti lakásának pincéjében élte át a forradalmat, hiszen házukat is találat érte.

Ötvenhat belövést kapott a házunk. Hatalmas pincehelyiség húzódott a házunk alatt, itt vészeltük át a harcokat. A mellékutcákban sírok tucatjait láthattuk, ez állt rajtuk: Péterke – élt 14 évet, Lacika – élt 12 évet. Borzasztó érzés volt végigmenni az Üllői úton.”²⁴

Roboz Etelka nővér (Segítő Szűz Mária Leányai Don Bosco Nővérek):

„A tanítóképzőt Óbudán végeztem, de negyedik évre a rózsadombi tanítóképzőbe került át az osztályunk, és ott képesítőttem. Az 56-os események miatt a posztuláns idő csak 1957 februárjában kezdődhetett el. 1960-ban tettem titokban első fogadalmat.”²⁵

Wachtler Mária Vincencia nővér (Irgalmas nővérek):

„1956-ban reggel jövök ki a templomból. A gyerekek akkor mentek ministrálni. Hol van a két nagyobbik? Kilenc-tíz évesek, sehol nincsenek. Bementek a Körtérre barikádöt építeni. A nagyfiú valamit talált, valami fegyverszerüt, és elrejtve felvitte a kertbe, és ott elásták. Az édesapja megtudta, kapott néhány pofont.

A közelben voltak, akik hősi halált haltak, eltemették őket a temetőben, a katonaság is ott volt.

A házunk olyan volt, hogy a kert húsz lépcsővel feljebb volt. Amikor a kertben voltunk, át lehetett látni Csepelre, amikor égett. A gyerekeknek élvezet volt, amikor lent voltunk a pincében. Később emlegették, hogy milyen jókat játszottunk ott. Sokat játszottunk.

Mikor egy alkalommal a templomból kijöttünk egy karmelita nővérrel, láttuk, hogy vonulnak a vidéki kocsik, megrakva élelemmel, és mennek be a városba. Egy alkalommal mi is felkérredzkedtünk, hadd menjünk be. Bementem egészen a Moszkva térig. Ott éppen nagy tűz volt. Égették a pártkönyveket.”²⁶

²⁴ PÁRVY Kornélia nővér: Negyven év Argentínában. In: RÓZSÁSNE KUBÁNYI i. m. 32–33.

²⁵ ROBOZ Etelka nővér: Titokban lett szerzetesnő. In: RÓZSÁSNE KUBÁNYI i. m. 189.

²⁶ BÖGRE–SZABÓ i. m. 306.

*Bognár Anna nővér*²⁷ (Segítő Szűz Mária Leányai Don Bosco Nővérek):

„Kedden indultam egy pap címével – melyet a cipőmben rejtettem el – abban a reményben, hogy ő majd segít átjutni a határon. Reggel 6-ra kikísért egy szerzetesnővér a vonathoz, de az nem közlekedett. Próbáltam busszal elindulni, az sem jött, autóval sem sikerült továbbutaznom. Délelőtt 11-kor végre jött a vonat, és felszálltam. Kapuváron sokan leszálltak, és valaki félhangosan megjegyezte mellettem: ‘Nézd, mennyien szöknek!’ Legalább ötszázan lehetnek férfiak, asszonyok, gyerekek. Akkor döbbsentem rá, mindenki szökik át a határon. akkor én miért kockáztassam annak az ismeretlen papnak az életét? Már éppen indult a vonat, gyorsan leugrottam, és igyekeztem a többiek után.

Az úton egy családhoz csatlakoztam, és amikor a határszélhez értünk, a Répce folyó keresztezte utunkat. Három magyar határőr sietett a segítségünkre, miközben esett az eső. Fapallót tettek a lábunk alá, a gyerekek szájába zsebkendőt dugtunk, hogy ne sírjanak, őket az ölükbe vették a határőrök, úgy segítettek minket a csúszós parton felfelé. Átértünk, és mentünk kb. száz métert, a csapatból egy férfi felajánlotta, hogy tud németül, vállalja a vezetésünket. Akkor elimádkoztuk a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Hiszekegyet és egész halkán elénekeltük a Himnuszt.

Amikor beljebb értünk a szántóföldeken át, már osztrák buszokkal jöttek értünk, és egy iskolába vittek. A férfiak szalmán aludtak, minket családoknál szállásoltak el, én egy pesti hölgygel aludtam egy ágyon. Reggel szentmisére is eljutottam, majd reggelit kaptunk, csomagot készítettek, költőpénzzel láttak el. A táborból buszokkal vittek minket beljebb Bécs felé, majd egy Bécs melletti katonai táborban kaptunk szállást. Ott ruhástul aludtam egy priccsen. Jött egy szalézi atya, aki tudta, hogy menekültek érkeztek. Ott mondták neki, hogy van egy szalézi nővér a táborban. Megkeresett, elvitt az ottani nővérekhez, ahol kaptam szerzetesi ruhát, majd pár nap után Bécsbe utaztam a szalézi intézetükbe. Miután a követségen elintézték az irataimat, Olaszországba, Padovába irányítottak.”²⁸

²⁷ Anna nővér 1956. november 13-án Győrből szökött ki az országból.

²⁸ BOGNÁR Anna nővér: Átszökött a határon. In: RÓZSÁSNE KUBÁNYI i. m. 179–180.

3.4. Forradalom és szabadságharc a katolikus lánygimnáziumokban

3.4.1. *Patrona Hungariae Gimnázium – Budapest*

A nem államosított lánygimnáziumok közül a budapesti Patrona Hungariae Gimnázium az 1956. október 23-án kitört forradalom eseményeinek szemtanúja lett, hiszen a nővérek rendháza és iskolája éppen az egyik hadszíntér közelében feküdt. A harci események miatt a tanítást szüneteltették, a bentlakó diákok nagy részét hazavitték a szülők, egy részükért csak később tudtak menni, ők addig ott maradtak a nővérekkel a színpadteremben. Az emeleti folyosókon fegyveres forradalmárok cikáztak, a háztetőre kimászva lőtték az orosz tankokat.

A forradalmat leverő nagy szovjet offenzíva idején már csak a nővérek és a novíciák rejtőztek a házban. Az udvaron gyakori volt a lövedékek becsapódása, az épület is kapott két találatot, amitől az összes ablak betört, viszont előkerült egy, az államosítás korában befalazott Mária szobor. A nővérek az alagsori konyhában vészelték át a földrengésszerű ágyúzást.²⁹

Botos Katalin, egykori diák így emlékezik vissza:

„A budapesti Patrona Hungariae katolikus leánygimnázium 1956-ban induló osztályát, különösen a bentlakókat mélyen megérintette a forradalom. Az iskolától csak néhány száz méterre folyó küzdelem alatt az apácák az alagsori konyhába telepítettek minket. Ott aludtunk a hatalmas üstök, fazekak helyén, a hatalmas fapalcokon. Fölöttünk rengett az épület, kimentek az ablakok. A nővérek és Pipi bácsi, egy nyolcvan év körüli, aprócska termetű atya folyamatosan imádkoztak a hevenyészett oltár körül, persze mi is. A november 4-i invázió után a bentlakók hazamentek.

Csak január végén indult újra a tanítás, de remek osztályunkon nem látszott meg a kiesés.”³⁰

²⁹ *A 150 év története*. Forrás: <http://regi.iskolanoverek.hu/index.php/150-eves-jubileum/torteneti-visszatekintes/tortenet-magyar-nyelven>

³⁰ BOTOS Katalin: *Vallomás*. Forrás: <http://ujember.hu/kopp-mariatol-bucsuzunk/>

3.4.2. Svetits Gimnázium – Debrecen

Az országban 1956. október 23-án Debrecenben szólaltak meg legelsőként a fegyverek, ahol az egyetemisták már délelőtt a Kossuth Lajos Tudományegyetem előtti téren gyülekeztek, s 20 pontban megfogalmazott követeléseiket Székelyhidi Ágoston, negyedéves bölcsészhallgató olvasta föl. A megyei pártbizottság Perényi utcai székháza felé indultak tüntető jelszavakat kiabálva: „Független Magyarországot! Szűnjön meg a beadás, csökkentsék az adókat! Kossuth- címet akarunk! Szabad sajtó, szabad nép, visszahozzuk Nagy Imrét!”

Munkások ezrei csatlakoztak a tömeghez. A középületek tetejéről leverték a vörös csillagot. Az első áldozatok akkor estek el, amikor a Sámsoni úti lakatnyából megérkezett ÁVH egységei tüzet nyitottak a tüntetőkre. Október 24-én Debrecenben a legtöbb üzemben leállt a munka, a dolgozók sztrájkoltak, bár hajnalban ÁVH-s járőrök cirkáltak a város utcáin. A városban október 25-én nőttön-nőtt a feszültség, melyet a főváros felé vonuló szovjet haderő látványa is fokozott. Október 28-án Nagy Imre bejelentette a forradalom győzelmét, az orosz csapatok kivonását Magyarországról.

Egy svetitsista diák szemtanúja volt a debreceni rendőrség előtt történt eseményeknek. Még csak 15 éves volt, amikor a Kossuth utcán történelmi pillanatot élhetett át. Láta a munkásfiút, aki a rendőrség épületét akarta megszábadítani a vörös csillag jelképétől, s látta, amint a csillag után a fiú is a mélybe zuhant – szörnyethalt a rendőrség tetejéről lövő ÁVH-s tiszt puskájától. Ő lehetett a forradalom legelső áldozata. A 15 éves diáklány nem várta meg a sortüzet, fiatal szívében elevenen élt a rémület az előző 10 év borzalmaitól.³¹

Vincze Piroska így emlékezik az 1956-os történeésekről:

„Második gimnazista serdülő lány voltam 1956 októberében, amikor a Svetits Gimnázium igazgatója, Dr. Kiss László az udvarra összehívta a ‘diákhadsereget’ és a tanárokat. Bejelentette, hogy ‘Kitört a forradalom, már halálos áldozata is van. A magyar, fiatal forradalmárok ki akarják űzni az országból a szovjet hadsereget, vissza akarják nyerni hazánk függetlenségét, önálló életet ohajtanak. Emiatt bizonytalan ideig szünetel az oktatás, s aki teheti, üzenjen a szüleinek, hogy vigyék haza. Otthon is imádkozzatok a harcoló forradalmárokért, hogy elérjék nemes

³¹ Kovács Gyöngyi – MOLDOVÁN Tekla: *Az 1956- os forradalom a debreceni Svetits Gimnázium egykori diákjainak szemszögéből*. Forrás: orvaros.hu/portal/letolt?kod=132&source=0

céljaikat! Aki azonban nem tud hazamenni, nem léphet ki a kapun, csak az én engedélyemmel, mert – jól jegyezd meg, gyerek – a szüleid rám bíztak meg a tisztelendő nővérekre.’

Én sem tudtam hazamenni, mert távol laktam, Parádon, és az útiköltségre nem volt pénzem. Az osztályból négy-öt diák maradt itt hasonló okok miatt. A négy humán és négy reál osztályból körülbelül negyven diák, akiket összevontak, és a két hónapos kényszerszünet alatt közösen, egy teremben foglalkoztak velük az apácák és Dirí bácsi. Sok mindent megtudtam ez idő alatt. A nővérek elmesélték a szerzetesrendek feloszlásának történetét, szétszórattatásukat, s a megalázás ellenére hivatásuk további teljesítését.

Könyveket olvastunk hangosan, folytatásokban. Verseket, kórusműveket tanultunk. Erzsébet nővér szavalókórust szervezett Hunyadi Jánosról. Kézimunkáztunk. Sokat beszélgettünk. Még többet imádkoztunk. Gyors- és gépírást indítottak be. Fogyott az iskolában az élelem. Megmondták, hogy egy nap csak két karéj kenyeret ehetünk. Később jött külföldről a segélyszállítmány: a tejporra és sárga sajtra emlékszem, és egy szilvakék szoknyára, meg zöld pulóverre, amelyeket évekig hordtam.

Óvócsomagot állítottunk össze, benne kevés ruha és ennivaló, s gyakoroltuk sötétben, hogyan menjünk le az óvóhelynek minősülő pincébe. Emlékszem Relindisz nővér lelkesedve beszélt nekünk a forradalom várható eredményeiről, a szolgaság megszűnéséről. Amikor erről beszámoltunk Immaculata nővérnek, aki idősebb volt, szomorúan legyintett: ‘A Szovjetunió olyan nagy hatalom, hogy nem lehet legyőzni egy ilyen kis népnk...’

Az események talán őt igazolták. De nem lehet-e már azt is győzelemnek tekinteni, hogy a ‘kis nép’, a magyar nép szembe mert szállni a hatalmas orosz megszálló erővel, és pár napra a szabadság reményével kecsegtetett?”

Vincze Piroska borzalommal emlékszik vissza a november eleji napokra, az azt követő évekre:

„November 4-én a Béke útja (Szent Anna u.) 25-be költöztünk át, ez kisebb célpont volt. Egész éjjel dübörögve vonultak kelet

felől a szovjet tankok.³² [...] Az ablak sötét függönyének résén lestük a tankokat. Nem tudtunk aludni az üvöltő zaj miatt. Emeletes ágyainkban dobált bennünket az épület reszketése, amelyet a falak átvettek a tankoktól. Egész éjjel jöttek- jöttek, mi pedig a rózsafüzért imádkoztuk. Hiába.”³³

4. A megtorlás időszaka

4.1. A Kalocsáról szabadult nővérek

A kalocsai börtönből 1956. október 31-én hajnalban ‘lábujjhegyen’ való szabadulás a nővérek többsége számára sajnos nem jelentette a rácsok végleges maguk mögött hagyását.³⁴

Ádám Márta nem maradt meg a rend kötelékében.

Kern Margit nővér, a Jézus Szíve Társaság (Népleányok) elöljárója és titkárnője, *Nagy Lenke* nővér a szabadulásuk után illegalitásba vonultak, de 1957. év végén megtalálták őket és meghosszabbították büntetésüket. 1959-ben amnesztiával szabadultak.

Berczelly Erzsébet nővér (Sacré Coeur Nővérek) szabadulása után külföldre menekült.

Borbély Ilona nővér és *Dobos Erzsébet* nővér (szintén a Jézus Szíve Társaság tagjai) már 1957 márciusában visszakerültek a börtönbe, ahonnan 1958-ban szabadultak.

Jolsvay Hedvig, a Szociális Testvérek Társulatához tartozó nővér szabadulása után 1956 decemberétől egy bölcsödében vállalt munkát és mintegy száz gyerekre főzött. 1957 augusztusában letartóztatták arra hivatkozással, hogy a 8 esztendő büntetéséből ‘csak’ 4 évet töltött le, visszavitték Kalocsára. Munkahelyének közbenjárására 1957 novemberében szabadon engedték és visszamehetett a bölcsödébe, ahol még 14 évig dolgozott. Szabadulása után is rendőri felügyelet alatt állt egészen 1961-ig.

Padányi Erzsébet nővér, a Jézus Szíve Népleányai Társaságának tagja számára szabadulása után 1956-ban nem volt kétséges, hogy választott életcéljának

³² Itt érdemes megemlíteni, hogy egy másik svetitsista szerint a tankok csak körbe-körbe jártak a Kossuth u. – Béke útja – Piac u. útvonalon, bár ők azt hitték folyamatosan jönnek.

³³ KOVÁCS–MOLDOVÁN i. m.

³⁴ SZÁNTÓ i. m. 129.

és életformájának követése érdekében el kell hagynia a hazáját. A rend több más tagjával együtt Ausztriába menekülése után elkezdte a bécsi és Bécs környéki menekültek szociális-keresztény gondozását. Először a menekülttáborokat, majd a menekült-otthonokat és lakótelepeket járta, és az új egzisztenciájuk megteremtésén fáradozó embereknek segített megtartani hitüket és a jobb jövőbe vetett reményüket. Az életútját összefoglaló írása szerint: „Isten nagylelkű volt hozzám, mert azt, amiről őszintén lemondtam, esetleg más formában, mégis bőségesen visszaadta életemben.” Kijárt a Bécs keleti szélén lévő Kaiserebersdorf-i lakótelepre, ahol a menekültek legszegényebb rétege lakott, és az ő gyermekeiknek külön tartott cserkészfoglalkozásokat. A cserkészkedés mellett a Bécsi Római Katolikus Magyar Egyházközség munkatársaként látogatta a családokat és a kivándorlás során ott rekedt öregeket.³⁵

Vadas Éva Szalézia nővér 1958 áprilisáig élt illegalitásban, amikor abban a hitben, hogy ügyét elintézték, a Fő utcán jelentkezett. Innen visszaszállították Kalocsára, ahonnan 1960. december 10-én szabadult amnesztiával.

4.2. Visszaemlékezések

Szörfi M. Martina nővér (Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek) sajnos csak a társai visszaemlékezésében él:

„A megtorlás idején egy szétszórásban élő nővérünk, Szörfi M. Martina vértanúhalált hal. Háztartási alkalmazottként egy ismert operaénekes házára vigyáz annak külföldi tartózkodása idején. Az ÁVO-sok razziát tartanak a házban, információkat akarnak szerezni a művészeiről, Martina nővér a kínvallatásba belehal.”³⁶

Széplaki Margit Klára nővér (Irgalmas nővérek):

„Az 1956-os szabadságharc vérbefojtása után igen nehéz idők jártak. Már kézimunka vagy diavetítés címén sem lehetett a gyermekekkel foglalkozni. Egy ideig kirándulásokat szerveztünk, s ott játék közben (főleg a zálogkiváltással kapcsolatban)

³⁵ Forrás: www.kmcssz.org/contents/amult/.../2008_152_hazam_1215_padanyi_erzsebet.doc

³⁶ *A 150 év története*. i.m.

igyekeztünk a legfontosabb vallási ismereteket föleleveníteni. Ezek is mind ritkábbak lehettek.”³⁷

Kiss M. Hortensia nővér (Miasszonyunkról nevezett Kalocsai Iskolanővérek) története is tanulságos:

„Az iskolák államosítása után 1951-ben jelentkezett állami szolgálatra – tanítani. Állomáshelyeit sűrűn kellett váltogatnia a párttitkári üldözések miatt. Az 1956-os forradalom utáni visszarendeződés elején egy kommunista rátört, ablakait beverte télidőben, ez kényszerítette végső kitérésre előlük. A lezárt határon keresztül Ausztriába szökött, majd nővérének látogatása céljából Amerikába ment.”³⁸

Fábián Jánosné visszaemlékezése:

„Már túl voltunk az első sokkon, s mint katasztrófák idején mindig, az asszonyok tértek először magukhoz. Nekik tenni kellett a dolgukat, a családnak enni kellett, hisz az élet ment tovább. Az én fiam első elemibe járt és egy szelíd, kedves, volt apáca, Irén néni tanította a gyerekeket hittanra – titokban. 1956. december 4-én a reggeli órákban csengettek: Irén néni állt az ajtóban, talpig feketében, kezében egy csokor fázósan hervadó fehér krizantém. Vajon mi történhetett? – gondoltam, mert hogy valami történt, azt éreztem. – ‘Dicsértessék – köszöntem –, tessék beljebb jönni...’ – Suttogóra fogta a szót: – ‘Nincs sok időm, meg több helyre kell mennem, de tudja ma december 4-e van, egy hónapja, hogy ismét leverték a magyar szabadságot és többen úgy gondoltuk, hogy tartozunk annyival elesett hőseinknek, hogy ezt a napot kegyelettel tesszük emlékezetessé.’ – Mikor már bent voltunk a lakásban, én kérdően néztem Irén néniire, aki így folytatta: – ‘Szerte a városban terjed a hír – gondoskodtunk róla, hogy terjedjen –, hogy az asszonyok öltözzenek feketébe, egy szál fehér virággal menjenek a Hősök

³⁷ BÖGRE-SZABÓ i. m. 294.

³⁸ BANGÓ Beáta: *A Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulatának története 1947–97-ig*. Budapest, Miasszonyunkról Nevezett Kalocsai Iskolanővérek Társulata, 2000. 113.

terére az Ismeretlen Katona síremlékéhez, ahol ezzel a szál virággal emlékeznek halottaikra.’ – ‘Természetesen’ – szóltam. Itt álljunk meg egy pillanatra, mert el kell mondanom, hogy ezekben a félelmetesen csodálatos napokban az emberekből eltűnt a félelem. Évek óta annyit féltünk, hogy a szabadság reménye ‘megállj’-t parancsolt eszünknek. Csak a ‘Szabadság’ eszménye élt bennünk. Mindez távol állt a felelőtlen könnyelműségtől, mert a ‘hit’ fűtötte át minden gondolatunkat. Azonnal talpig feketébe öltöztem, a ház kertjében még árválkodott egy csokorra való fehér virág. Azt leszedtem: – ‘Most el kell mennem – mondtam családomnak, akik kissé döbbenten nézték készülődésemet –, sietek haza...’ – ‘No de hova mész?’ – kérdezték. – ‘Hát a Hősök terére, ahogy Irén néni mondta. Emlékezni a hősi halottakra.’

Már kinn voltunk a lakásból. Az utcán minden ismerősnek mondtuk, hova megyünk, ők tovább adták a hírt, s mire elértünk az Andrássy út elejére (akkor Sztálin út volt), már sok fekete ruhás, fehér virágos asszony ment le a földalattihoz, hogy a Hősök terére siessen. A téren már minden irányban nagy volt a tömeg; úgy 11 óra felé járhatott, hallottuk a Himnusz és a Szózat hangjait. Majd néhány fiatal lány el irányított bennünket a Múcsarnok felé. A Múcsarnok előtt akkor néhány fiatal katoná állt – a frissen kialakított ‘demokratikus’ hadsereg tisztjei –, akik megállítottak és azt kérdezték, hova megyünk? (Persze ők tudták, csak meg akarták akadályozni.) Közben már oldódott bennem a helyzet szokatlansága miatt eluralkodó szorongás és láttam, hogy a Műjégpálya bejáratánál van a sor vége, ott nyolcas sorokban állnak az asszonyok, tovább mennek a tér felé, és ott, ahol a Városligeti-tó hídja felvezet a térre, két félkör között vonult át a menet. Mi útközben énekeltük a Himnuszt, a Szózatot, a Boldogasszony Anyánkat és a székely himnuszt. [...]

³⁹ Fábíán Jánosné visszaemlékezése. In: BÖGRE Zsuzsanna: *Asszonyorsók. Ötvenhatos élettörténetek elemzése*. Budapest, Ráció Kiadó, 2006. 233–234.

5. Összegzés

A szerzetesnőknek az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeiben való szerepvállalása kapcsán a fenti visszaemlékezések látszólag inkább a passzivitásról tanúskodnak, mint az aktív részvételről. Ennek hátterében a szerző szerint három fő ok állhat: részint a női mivolt, mely a XX. század közepén talán még kevésbé tette lehetővé a történelem középpontjában való tartózkodásukat. Emellett a szerzetesi alázatosság és elkötelezettség sem ösztönözte a nővéreket erre, különösen nem a szétszórátás időszakában. A harmadik (legfőbb) ok pedig talán éppen a szétszórátás maga, hiszen ennek következtében a nővérek többsége fizikailag is távol került a tipikusan a fővárosban zajló főbb eseményektől: hazaköltöztek vidéki szüleikhez, rokonaikhoz vagy elszórtan egy-egy plébánián vagy jószándékú családnál próbálták meg átvészelni a reményeik szerint nem túl hosszú szétszórátás időszakát, avagy éppen külföldre menekültek.

A Budapesten tartózkodó nővérek beszámolói is arról tanúskodnak, hogy bár ott voltak és tapasztalták (elszenvedték) az eseményeket, sokkal inkább egyfajta háttérszerepet töltöttek be. Ez részint azáltal valósult meg például, hogy a Patrona Gimnázium emeleti helyiségeit átengedték és onnan a katonák harcolhattak az oroszokkal, részint pedig feltehetően a betegek, sérültek ápolásában és nem utolsósorban a rengeteg, a hazáért és a szabadságért elmondott imában öltött testet.

Noha az eseményekben kevésbé vettek részt, a megtorlás kiterjedt a nővérekre is.

A jelen tanulmány egyetlen célja az volt, hogy bemutassa a szerzetesnővérek szerepvállalását az 1956-os forradalom és szabadságharc történeteiben:

*Mondd el, mert ez világ csodája:
Egy szegény nép karácsonyfája
A Csendes Éjben égni kezdett –
És sokan vetnek most keresztet.
Földrészek népe nézi, nézi,
Egyik érti, másik nem érti.
Fejük csóválják, sok ez, soknak.
Imádkoznak vagy iszonyodnak,
Mert más lóg a fán, nem cukorkák:
Népek Krisztusa, Magyarország.*

(Márai Sándor: Mennyből az angyal)

XII. PIUS PÁPA ÉS A MAGYAR FORRADALOM

BOTOS Máté

egyetemi docens (PPKE BTK)

XII. Pius pápa megítélését a mai magyar közgondolkodásban két momentum határozza meg: az egyik az 1938-as budapesti Eucharisztikus Kongresszuson vállalt részvétele, a másik az – immár pápaként – vállalt szerepe a második világháború alatt zajló zsidómentésekben. Az aszketikus pápa 1938-as reprezentatív szerepére a Horthy-korszak ellentmondásos árnyéka vetül rá, míg a holokauszttal kapcsolatban igen elterjedt Rolf Hochhuth rendkívül torz és a történelmi igazságot teljesen ignoráló Pius-képe, melyet az „A helytartó. Egy keresztény szomorújáték” című drámájában fogalmaz meg.

Meglepő talán, hogy az 1945 után kialakult Pius-kép Magyarországon nem változott érdemben a kommunizmus bukása után sem, noha köztudomású, hogy XII. Pius pápa lejárata közvetlenül a világháború végével megkezdődött. A kommunista nagyhatalom több okból is veszélyes ellenséget látott a pápában, és pedig joggal. XII. Pius ugyanis elkötelezetten antikommunista volt – mint ahogyan következetesen elutasította a fajelméletet, az emberi méltóság sárba tiprását hirdető nemzetiszocializmust, vagy akár magát a háborút is. Mégis, ennek a következetes álláspontnak ellenére a mai magyar köztudatban, mely 2016-ban egy egész éves és országos rendezvény-sorozattal emlékezett meg az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc 60. évfordulójáról, nem esett szó arról, hogy miként vélekedett Őszentsége a magyarországi eseményekről. Kevésbé ismert, hogy három enciklikája is szól a magyar '56-ról.

Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy az idős egyházfő számára milyen jelentőséggel bírhatott a forradalom.

1. Mindenekelőtt fontos kérdés, hogy politikus pápa volt-e XII. Pius?

Egyértelműen igennel válaszolhatunk erre a kérdésre. Hivatalba lépésekor Eugenio Pacelli bíboros vélhetőleg mérlegelte, mi az, amit nem vállalhat elődje munkásságából, s ennek köszönhetően nem hirdette ki a XI. Pius pápa által készített, a rasszizmust elítélő „*Humani generis unitas*” kezdetű enciklikát.¹ A hamarosan kirobbanó világháborúban pedig, mint az egyetemes egyház feje, mindkét fél katolikusainak érdekeit szem előtt kellett tartania. A nemzetiszocialista állammal még államtitkár korában létrehozott birodalmi konkordátumot felmondani nem akarta, hiszen ez némi formális védelmet jelentett a német katolikus egyháznak.² A háború alatt rendkívül aktív békepolitikát folytatott, természetesen a Szövetségesek mellett,³ noha a szovjet ateizmus miatt fenntartásokkal viseltetett a sztálini Szovjetunióval szemben. Pápaságának második felében azonban az Európában és az azon kívüli világban is erőszakosan terjedő ateista kommunizmussal kellett felvegye a harcot. Fontos azt látni, hogy az elődje által követett kommunizmus-ellenesség nála is meghatározó maradt. XI. Pius pápa nem volt hajlandó kompromisszumra, és határozottan elítélte a kommunizmust, 1937-ben megjelent „*Divini redemptoris*” kezdetű enciklikájában: „A fenyegető rém – mint úgyis tudjátok Tisztelendő Testvéreim – a bolsevista és istentelen kommunizmus, amelynek célja a társadalmi rend fölforgatása és a keresztény művelődés alappilléreinek ledöntése.”⁴ Amikor tehát a névvel együtt a politikai ideológiákkal szembeni állásfoglalást is megörökli, még nem tudhatja előre, hogy a bolsevizmussal szemben sokkal nagyobb teher nehezedik majd a vállára. A kommunizmus ugyanis – főleg a háborús szenvedések és a német terjeszkedéssel szembeforduló katonai ellenállás miatt – roppant befolyásos lett nem csak a Szovjetunió által megszállt keleti zónában, hanem a francia és az olasz államokban is. Utóbbi két országban a bolsevizmust vagy a szovjet

¹ Georges PASSELECQ OSB – Bernard SUCHECKY: *L'Encyclique cachée de Pie XI. Une occasion manquée de l'Église face à l'antisémitisme*. Paris, La Découverte, 1995.

² Természetesen a konkordátum nem jelenthetett teljes körű védelmet: a koncentrációs táborokban több mint 1300 pap, szerzetes, novícius, szerzetesnővér és novícia szenvedett fogságot, akik közül közel háromszázan haltak mártírhálál.

³ Margherita MARCHIONE: *Pope Pius XII: Architect for Peace*. New York–Mahwah, NJ., Paulist Press, 2000.

⁴ „Vos procul dubio, Venerabiles Fratres, iam perceptum habetis de quo minaci periculo loquamur; de comunismo scilicet bolscevo, quem vocant, eodemque atheo, cuius peculiare propositum eo contendit, ut societatis ordinationem radicitus commisceat, ipsaque christianae urbanitatis fundamenta subvertat.” http://w2.vatican.va/content/pius-xi/la/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_19370319_divini-redemptoris.html, 2017. február 9.

megszállást sosem tapasztalt munkás- és kispolgári rétegek önként támogatták a kommunista pártokat, és ez már önmagában is állásfoglalásra készítette volna a Szentszékét. 1949-ben azonban győzött Kínában a kommunisták által indított polgárháború, és a hivatalos ideológia az ateizmus lett a világ legnépesebb államában, ahol a katolikus egyházat állami felügyelet alá helyezték.⁵ A Közép-, illetve Kelet-Európában, majd Kínában az ateista kommunizmus hatalma alá került hívek számára éppúgy figyelmeztetés volt XII. Pius pápa 1949. július 16-án napvilágot látott decretuma, amelyben kizárja annak lehetőségét, hogy hívő katolikus a kommunista párt tagja legyen, vagy azt támogassa.⁶

XII. Pius politikai helyzetértékelését meghatározta az a tény, hogy a kommunizmus által sújtott területeken az ott élő katolikusok üldöztetéséről tudomással bírt és a magyar forradalom antikommunista jellegét remélte meghatározónak.

2. Az enciklikák

XII. Piusnak a forradalommal kapcsolatosan számos megnyilatkozása volt. A legismertebb az alább részletesen tárgyalandó három enciklikája, mely dolgozatunk alapját képezi.

Az enciklikák műfajilag a legszélesebb körnek címzett pápai megnyilatkozások közé tartoznak: a *littera encyclica* a földkerekség valamennyi püspökéhez, rajtuk keresztül pedig valamennyi hívőhöz, sőt, adott esetben a világ valamennyi jó szándékú emberéhez szól. Általában erkölcsi, jogi, vagy dogmatikai kérdésekről szól, de a 19. századtól kezdve egyre gyakoribbá válik a társadalmi jelenségek, illetve politikai események értékelése. Jellemző módon az állásfoglalások – mivel egy enciklika elkészítése hosszabb időt vesz igénybe – általában jóval a kialakult események után jelennek meg, egy állásfoglalásban (ilyen volt a nemzetiszocializmus elítélése a „Mit brennender Sorge...” enciklikával 1937-ben XI. Pius pápa részéről, vagy a kínai katolikus egyház államtól való függetlenségét

⁵ Akkor körülbelül 6-8, ma mintegy 12 millió főre tehető lélekszámú közösségről van szó. A becslés a Hong Kong-i Holy Spirit Study Centre adata. http://www.hsstudyc.org/hk/en/china/en_cinfo_china_stat12.html, 2017. február 9.

⁶ 1950. szeptember 28-án jelent meg az az állásfoglalás, amely kizárta, hogy katolikus fiatalok kommunista ifjúsági mozgalmakban szerepet vállaljanak. A pápa még arra is kitért 1955-ben, hogy az a katolikus is kizárja magát a hívők közösségéből, aki a kommunizmust támogató írásokat jelentet meg. A pártokkal kapcsolatosan majd 10 évvel később, XXIII. János pápa alatt jelent meg a Szentszék újabb állásfoglalása, 1959. április 4-én, amelyben a pápa kifejti, hogy hívő katolikusok azokat a pártokat vagy képviselőket sem támogathatják, amelyek a kommunistákat támogatják.

deklaráló „Ad sinarum gentem” kezdetű enciklika 1954-ből, XII. Pius pápa tollából). Ebben az esetben azonban a pápai megnyilatkozások szinte az azonnaliság elvét érvényesítik. Ugyanakkor pedig, és ez is rendkívüli, egyetlen eseményhez nem is csak egy, hanem három enciklika is kapcsolódik. Kétségkívül rövidek, de azonnali reflexiótól hosszabb értékelés nem is várható el.

Az első megjelent állásfoglalás a „Luctuosissimi eventus” kezdetű enciklika, 1956. október 28-án kelt és a világ minden püspökéhez szólt, arra kérve őket, hogy imádkozzanak a vérontás mielőbbi végéért. A dokumentum a forradalmi eseményekhez képest rendkívül gyorsan, öt nappal, ám az október 25-i parlamenti mérsárláshoz, a „véres csütörtökhöz” képest mindössze három nappal később jelenik meg egy ilyen jelentőségű dokumentum.

XII. Pius ebben az enciklikájában általában véve is a közép-európai elnyomott nemzeteket emlegeti – habár „Kelet-Európa népei” megnevezés alatt – és szenvedéseiket az egész civilizált világ ügyének tekinti:

„Azok az igen gyászos események, melyek Kelet-Európa népeit sújtják, különösen pedig a számunkra oly kedves Magyarországot, amely most egy borzalmas öldöklés vérében fekszik, mélyen megrázzák atyai lelkünket. De nemcsak a mienket, hanem bizonyára mindazokét, akik számára drága értéket jelentenek a civilizáció jogai, az emberi méltóság és szabadság, amely kijár egyénnek és nemzetnek egyaránt.”⁷

A pápa részben saját korábbi szerepére, részben a 18 évvel azelőtti Magyarországra utalva emlékeztet az Eucharisztikus Kongresszusra,⁸ egyben a magyar példa alapján általános érvényű megállapítást is tesz:

⁷ http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_28101956_luctuosissimi-eventus.html; 2017. február 9.

⁸ „Rendkívül komoly körülmények között, melyek a keresztény nyáj egy részét annyira sújtják, kedves emlékek jutnak eszünkbe. Midőn 20 évvel ezelőtt elődünk XI. Piusz legátusaként Budapestre mentünk, hogy részt vegyünk az Eucharisztikus világkongresszuson, melyet akkor ott tartottak meg, nagy örömmel és vigasztalással láttuk, hogy a szeretett magyar katolikusok mily nagy áhítattal és mély tisztelettel követik a legméltóságosabb Oltáriszentséget, midőn azt a város utcáin körmenetben vitték. Biztosak vagyunk abban, hogy ugyanaz a hit, az isteni Megváltó ugyanilyen szeretete lángol fel ismét ennek a népnek a lelkében, annak ellenére, hogy azok, akik az istentelen kommunizmust rájuk erőszakolták, minden eszközzel arra törekedtek, hogy kitöröljék lelkükből atyáik vallását.” http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_28101956_luctuosissimi-eventus.html; 2017. február 9.

„Legyen végre világos mindenki előtt, hogy ha a nép rendje egyszer felborul, azt nem lehet visszaállítani sem a halálosztó fegyverek erejével, sem a polgárookra alkalmazott erőszakkal, mert az ő legbelsőbb érzéseiket nem lehet elfojtani, sem pedig csalárd elméletekkel, amelyek megrontják a lelket, megsértik az Egyház, a polgári és a keresztény lelkiismeret törvényeit. Az igazi szabadság iránti sóvárgást sohasem lehet külső erőszakkal elfojtani.”⁹

A magyar forradalom további fejleményei ismét reménykedő állásfoglalásra sarkallják. November 2-án jelenik meg a „Laetamur admodum...” kezdetű enciklikája, melyben örömmel üdvözli a magyar (és a lengyel) egyházfők kiszabadítását:

„Nem kisebb örömmel vettük tudomásul, hogy szeretett fiainkat. S. Wyszynski bíborost, Varsó érsekét, valamint Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket, akiket a múltban eltávolítottak székekükből, visszaállítottak méltóságukba és felelős hivatalukba, ahol örvendező tömegek fogadták őket diadalmas üdvözléssel, miután ártatlannak és igazságtalanul megvádoltnak jelentették ki őket. Reményt táplálunk aziránt, hogy ez jó előjele mindkét országban az újjászervezésnek és a béke megteremtésének, az eddiginél józanabb és tökéletesebb elgondolás alapján. Ezért még egyszer azzal fordulunk ezen országok valamennyi katolikusához, hogy hozzák összhangba erőiket, csoportosuljanak törvényes pástoraik köré és így szorgalmas munkával ennek a szent ügynek továbbvitelére és megerősítésére szenteljék magukat. Mert ha egy ilyen alkalmat elszalasztanak, akkor sohasem fogják tudni elérni az igazi békét.”¹⁰

A pápai állásfoglalás együtt említi a lengyel és magyar eseményeket, mint az igazságosabb és békésebb kor kezdetének jeleit, arra hivatkozva, hogy Isten meghallgatta az imádságokat és

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

„úgy látszik, végre megengedi, hogy felderengjen az igazságosságra alapozott béke új korszakának hajnala Lengyelország és Magyarország népei számára.”¹¹

Bármennyire is csatlakoznia kellett a későbbi fejlemények miatt ebbéli reményében, az azonban nehezen tagadható, hogy mindkét országban ekkor indult meg egy irányvonal-váltás, amely – ha nem is vezetett a szabadsághoz és az igazságosabb világhoz, de – mindenképpen a sztálini kor végét jelentette. Ugyanakkor XII. Pius azt is felismerte, hogy sokkal nagyobb kockázati faktorú a Közel-Keleten kialakult konfliktus.¹² Épp ezért talán nem annyira meglepő, hogy a vallásokon túllépő gesztussal fordul a béke ügye felé ebben a kérdésben:

„Mi, aki egyforma atyai szeretettel ölelünk át minden népet, nem tehetünk mást, mint imádkozunk a kegyelmek Atyjához és minden vigasztalás Istenéhez (2Kor 1,13) és sürgetünk mindnyájatokat, hogy imáitokat egyesítsétek a mienkkel, hiszen »harci fegyvereink nem földi, hanem isten erejűek« (uo. 10,46).”¹³

Figyelemreméltó, hogy a béke helyreállításának feltételül nem jogos igényről, hanem jogos rendről és törvényes jogokról beszél, ezzel megkérdőjelezve az egyoldalúan alkalmazott erőszak minden formáját:

„Egyedül belé helyezzük reményünket, aki mennyei fényével meg tudja világosítani az emberek elméjét, feldühödött akaratukat jobb belátásra bírja, hogy így helyreálljon a jogos rend a nemzetek között, mind nagyobb kölcsönös előnyükre, mindig biztosítva az érdekelt felek törvényes jogait. Minden embernek, különösen azoknak, akik népek sorsát tartják kezükben, szem

¹¹ Uo.

¹² „Azonban egyik félelmünk még le sem csillapult lelkünkben, máris másik aggasztó helyzet állt elő. Amint tudjátok, Tisztelendő Testvérek, a közép keleten egy másik harci cselekménynek a lángjai csapnak fel fenyegetően, nem messze a Szentföldtől, ahova leszálltak egykor Isten angyalai az égből és az isteni Gyermekek jászola fölött lebegve békét hirdettek a jóakarátú embereknek.” http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_01111956_laetamur-admodum.html; 2017. február 9.

¹³ Uo.

előtt kell tartania, hogy háborúból sohasem származhat tartós jó, de annál inkább rengeteg baj és szerencsétlenség.”¹⁴

Ezért a konfliktusok megoldásának kizárólagos eszköze csak a jog lehet:

„Az emberek között felmerült nézeteltéréseket sohasem lehet hadseregekkel, mészárlással, rombolással megoldani, hanem csak méltányossággal, törvényességgel, okossággal és igazságossággal. Ha az igazi béke utáni vágytól hajtott bölcs emberek összegyűlnek, hogy ilyen komoly problémájukkal foglalkozzanak, minden kétséget kizáróan arra kell kényszerítve érezniök magukat, hogy az igazságosság útját válasszák és ne az erőszak meredek lejtőin kalandozzanak, ha megfontolják, hogy milyen nagy veszélyei lehetnek egy háborúnak, amely kis szikrából hatalmas tűzvészé tud fejlődni.”¹⁵

A világ hatalmasai azonban nem ezt az utat járják. Így a magyar függetlenség és szabadság iránti erőfeszítéseket is lerombolta a Vörös Hadsereg, melynek hírére XII. Pius megfogalmazza utolsó magyar vonatkozású enciklikáját, a „*Datis nuperrime*” kezdetűt.

Az 1956. november 5-én, tehát egy nappal a szovjet bevonulást követően megjelenő enciklika a „*Laetamur admodum*”-ra hivatkozva fájdalmas hangvételű.

„Egy nemrég kiadott körlevélben, melyet a katolikus püspökökhöz intéztünk, annak a reménynek adtunk kifejezést, hogy a nemes magyar nép számára végre talán felvirradt az igazságra és a szabadságra alapozott béke új hajnala, mert úgy látszott, hogy kedvezően alakulnak a dolgok a nemzet életében. A később érkezett hírek azonban fájdalmas keserőséggel töltötték el lelkünket. Megtudtuk ugyanis, hogy a magyar városokban és falvakban ismét folyik a polgárok drága vére, mert lelkük mélyéből vágnak az igazi szabadság után; az ország éppen hogy felállított intézményeit felforgatták; megsértették az emberi

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo.

jogokat, és idegen fegyverek segítségével új rabszolgaságba taszították a vértől ázott nemzetet.”¹⁶

A „népek Krisztusa, Magyarország” Márai-féle képe tehát Pius pápa Magyarország-képe is. Veretes mondatai közül együttérzés és csalódottság sugárzik. A felelősöket illetően nem fogja vissza magát: egyenesen a testvérgyilkosság őstípusának felemlegetésével ítéli el a szovjet vezetőket és szokatlanul erős fordulattal utal arra, hogy az emberi és isteni törvényeket megsértő zsarnokokat igen gyakran még életükben utoléri végzetük:

„Istennek Kainhoz intézett szava: Testvéred vére hozzám kiáltott a földről (Gen 4,10) még ma is teljes mértékben érvényes. A magyar nép vére is az Úrhoz kiált, aki, mint igaz bíró a közönséges polgárokat rendszerint csak haláluk után bünteti meg bűneikért, de az uralkodókat és nemzeteket néha még életükben sújtja igazságtalanságaikért, amint ezt a történelem példái élénk tárják.”¹⁷

Az, hogy Hruscsov, mint az eseményekért közvetlenül felelőssé tehető politikus az egyetlen pártfőtitkár, aki a teljhatalomból kibukott és hátralevő életét Brezsnyev háziőrizetében töltötte, utólag a pápát igazolta, noha ezt általában legfeljebb véletlen egybeesésnek tartjuk.

S ahogy azt már a „Luctuosissimi eventus”-ban és a „Lateamur admodum”-ban is kifejtette, a béke erőszakkal nem hozható létre.

„Kötelességünk diktálja, hogy felemeljük tiltakozó szavunkat és bánkódjunk a fájdalmas események felett, melyek keserű fájdalmat és méltatlankodást keltettek nemcsak a katolikus világban, hanem minden szabad nemzet körében. Fontolják meg végre azok, akiket felelősség terhelt azokért a gyászos eseményekért, hogy a népek igazi szabadságát sohasem lehet vérbe fojtani. Nekünk, akik atyai lélekkel tekintünk minden népre, ünnepélyesen ki kell jelentenünk, hogy minden erőszak, minden igazságtalan vérontás, bármely részről induljon is ki,

¹⁶ Uo.

¹⁷ http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/encyclicals/documents/hf_p-xii_enc_05111956_datis-nuperrime.html; 2017. február 9.

mindenkor tilos. Ismét sürgetnünk kell minden népet és társadalmi osztályt, hogy teremtsék meg már a békét, amelynek igazságosságon és szabadságon kell alapulnia, és éltető tápláléka a szeretet.”¹⁸

3. További állásfoglalások

A három enciklikán kívül azonban találhatunk más pápai megnyilatkozásokat is, amelyek az 1956-os forradalomra vonatkoznak. Mindenekelőtt például az 1956. november 10-i rádióüzenete, mely a magyar forradalomról szól, s amelyben reményét fejezi ki, hogy a békét és szabadságot szerető népek erőfeszítéseit siker koronázza.¹⁹ Ennek az üzenetnek – talán helyénvalóbb itt a „szózat” kifejezés használata – a legfontosabb üzenete, hogy a háborút el kell kerülni. A magyar nép szenvedései és az igazságtalanság mindenkit fel kell rázzon.

„Atyai szívünk aggódik a magyar nép ellen elkövetett gonoszítottak miatt, amelyeket azért szenved, mert elkövette azt a 'bűnt', hogy az alapvető emberi jogok tiszteletben tartására törekedett. Ehhez hozzájárul másik aggodalmunk a veszélybe került béke miatt, valamint fájdalmunk, midőn látjuk, hogy megfogyatkoznak azok sorai, akiknek tekintélye, egysége és jóakarata, általános vélemény szerint, sok bizalmat megérde-

¹⁸ Uo.

¹⁹ „Si torni quanto prima a rinsaldare le file e a stringere in un solido pubblico patto quanti – Governi e popoli – vogliono che il mondo percorra il sentiero dell'onore e della dignità dei figli di Dio; patto capace anche di difendere efficacemente i suoi membri da ogni ingiusto attacco contro i loro diritti e la loro indipendenza. Non sarà colpa degli onesti, se per chi si allontana da questa via non resterà che il deserto dell'isolamento. Forse avverrà, e Ce lo auguriamo di cuore, che la compattezza delle nazioni, sinceramente amanti la pace e la libertà, basterà ad indurre a più miti consigli coloro che si sottraggono alle leggi elementari dell'umano consorzio, e che pertanto si privano da se stessi del diritto di parlare in nome dell'umanità, della giustizia e della pace. Per primi i loro popoli non potranno non sentire il bisogno di ritornare a far parte dell'umana famiglia per goderne l'onore e i vantaggi. Tutti uniti dunque per la libertà e per la pace, voi, dilette popoli dell'oriente e dell'occidente, membri della comune umana famiglia! La pace, la libertà! Ormai queste tremende parole non danno più luogo ad equivoci. Esse sono tornate al loro primigenio e luminoso significato, quale fu sempre da Noi inteso, derivato cioè dai principi della natura e dal manifesto volere del Creatore. Ripetetele, proclamatele, attuatele. I vostri reggitori siano fedeli interpreti dei vostri veri sentimenti, dei vostri veri aneliti. Dio vi aiuterà, Dio sarà la vostra forza.” (*L'Osservatore Romano*, 12–13. 11. 1956. 1.)

melt volna a népek közötti igazságosságon és igazi szabadságon alapuló egyetértés folyamatos visszaállítása terén.” – írja.²⁰

Ki tagadhatná, hogy a béke és a szabadság ügyében a haladás megkezdett útján jelentős lépések történtek visszafelé, ismét árnyékba borítván a reményeket, amelyek fáradtságos munka árán feléledtek, és amelyekre sokféle bizonyíték nyújtott alapot.

A magyar szabadságharc leverésében a feszültség eszkalálódásának lehetőségét látja, s ezért annak jelentősége a piusi értelmezésben túlmutat lokális jellegén.

„Nagyon sok vért ontottak ki igazságtalanul. Nagyon sok gyászos esemény, nagyon sok öldöklés történt most váratlanul. A bizalom vékony szála, mely ismét kezdte egyesíteni a népeket, és kissé összefűzni a szíveiket, úgy látszik, elszakadt; gyanú és igazságtalanság vájt még mélyebb elválasztó szakadékot. Az egész világ jogosan rökönyödött meg az erő alkalmazásához való visszatérés gyorsaságának láttán, pedig ezt mindkét fél számtalanszor alkalmatlan eszköznek ítélte a viták eldöntésére és a jog diadalra jutásának biztosítására.”²¹

Az idős korában is tevékeny, ám a szovjet intervenció miatt különösen aktívvá vált XII. Pius kilenc nappal később is utalt a magyar forradalomra és a szovjet intervencióra, amikor az Európa-mozgalom ifjúsági szervezetének képviselőit fogadta.²²

²⁰ Aggodalmak a jelenlegi világesemények miatt. XII. Pius pápa 1956. november 10-i rádiószózata. http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/speeches/1956/documents/hf_p-xii_spe_19561110_luttuosi-eventi.html; 2017. február 9.

²¹ Aggodalmak a jelenlegi világesemények miatt. XII. Pius pápa 1956. november 10-i rádiószózata. http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/speeches/1956/documents/hf_p-xii_spe_19561110_luttuosi-eventi.html, 2017. február 9.

²² „Au moment où de violentes secousses ébranlent plusieurs nations et mettent même en péril la paix du monde, vous vous êtes réunis à Rome, Messieurs, sous le signe de la « Campagne Européenne de la Jeunesse », pour discuter de la « situation politique actuelle de l'Europe » et élaborer votre programme de travail pour l'année prochaine. Votre présence ici Nous réjouit vivement et Nous procure, après les amertumes de ces dernières semaines, un réconfort apprécié.” Discours du Pape Pie XII Aux Membres du Secrétariat International et Des Secrétariats Nationaux de la Campagne Européenne de la Jeunesse, Salle du Consistoire – Lundi 19 novembre 1956. http://w2.vatican.va/content/pius-xii/fr/speeches/1956/documents/hf_p-xii_spe_19561119_gioventu-europea.html; 2017. február 9.

Emlékezetes számunkra még a december 23-i rádióüzenete, amelyben egy bekezdést külön is szentel Magyarországnak.²³ Ebben a pápa megköszöni a világ katolikusainak azt a nagylelkű segítséget, amelyet ennek a „mártírságot szenvedett népnek” nyújtottak.

Amikor tehát 1956 hatásáról beszélünk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy nem csak a világpolitikát, hanem az egyetemes katolicizmust is mélyen megérintő eseményről van szó, mely sajátos módon többször is a legmagasabb szintű állásfoglalásra indította az akkori egyházfőt, mellyel el nem múló emléket állított a magyar szabadságharcnak. A magyar forradalom ráadásul az Apostoli Szentszékét olyan kérdésben készítette megnyilvánulásra, amely nem közvetlenül a katolikusok vagy az Egyház üldöztetésével volt kapcsolatos. Mindezt úgy, hogy a forradalmat sehol nem kárhoztatja, ami önmagában véve is meglepő, hiszen a katolikus Egyház 170 éve mereven szemben állt mindenfajta radikális megmozdulással. Ámde a „tisza forradalom” legfontosabb öröksége mégsem ez, hanem az, hogy az idős egyházfő társadalmi-politikai kérdéseket érintő megnyilatkozásai közül talán legszebb, mindenestre szívbemarkolóan megfogalmazott fohásza épp ehhez a magyar forradalomhoz kötődik. A vágy a béke iránt, az irgalom és az igazságosság iránt az ember legnemesebb vágyai közé tartozik. A magyar forradalom tehát, akaratlanul is, szándékolatlanul is, de megfelelt a Szentatya elvárásainak. Különös, hogy a XX. század forradalmi közül egyetlenként épp mi, magyarok tudtuk együttérzésre, szolidaritásra, s egy ilyen megmozdulás melletti kiállásra készíteni a katolikus egyházfőt:

„Isten! Isten! Isten! Bárcsak hangzanék ez a kimondhatatlan név, minden jog, igazságosság és szabadság forrása, a parlamentekben, a tereken, az otthonokban, a gyárakban, értelmiségiek, fizikai munkások száján, a sajtóban és a rádióban. Legyen az

²³ „La luce e la vita del mistero natalizio. I soccorsi alla oppressa Ungheria. Ci si consenta, infine, un'ultima esortazione. Ci consola vivamente il pensare al commosso e generoso comportamento verso l'oppressa Ungheria da parte di tutti i Nostri dilette figli, di organizzazioni di soccorso, di intere nazioni, ed anche della stampa onesta. Siamo altresì persuasi che tutti gli animi bennati non cesseranno di pregare e di sacrificarsi per alleviare le tristi condizioni di quel popolo martoriato. Vi sono già molti sulla terra, che nelle sconvolte vicende degli ultimi decenni hanno sperimentato di persona che cosa è la miseria. Come potrebbero rimanere indifferenti dinanzi all'indigenza altrui? E come potrebbero coloro, che vivono agiatamente, restare insensibili alla povertà dei loro prossimi? Ma insieme con la vostra carità ridondino soprattutto sugli sventurati la « luce » e la « vita » del mistero natalizio. L'una e l'altra sono donate in Cristo, e questa grazia e questa pace, questa fiducia in Dio, che restaurerà ogni giustizia e premierà ogni sacrificio, non potrà esser loro tolta da alcun umano potere.” http://w2.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1956/documents/hf_p-xii_spe_19561223_natale.html; 2017. február 9.

Isten neve – amely rokonértelmű a békével és a szabadsággal – a jóakaratú emberek irányító mértéke, a népek és nemzetek köteléke, a jel, amelyről a közös felszabadulás munkájában a testvérek és munkatársak felismerik egymást. Rázzon fel beneteket az Isten a bódultságtól, szabadítson meg a zsarnokokkal és a háborús uszítókkal való minden bűnrészes kapcsolattól, világítsa meg lelkiismereteket, erősítse meg akaratotokat az újjáépítés munkájára. Mindenekfölött pedig visszhangozzék az Ő Neve a templomokban és a szívekben hatalmas fohászként az Úrhoz, hogy végtelen hatalmával segítsen végrehajtani mindazt, aminek elérésében az emberi erők oly nagy nehézségbe ütköznek.”²⁴

²⁴ Aggodalmak a jelenlegi világesemények miatt. XII. Pius pápa 1956. november 10-i rádiószózata. http://w2.vatican.va/content/pius-xii/hu/speeches/1956/documents/hf_p-xii_spe_19561110_luttuosi-eventi.html; 2017. február 9.

A KATOLIKUS EGYHÁZ ÉS VEZETŐJE, MINDSZENTY JÓZSEF, 1956-BAN

Soós Viktor Attila

történész (Nemzeti Emlékezet Bizottsága)

A XX. századi magyar történelem legnagyobb eseménye az 1956-os forradalom és szabadságharc¹ a magyarországi egyházakat is mélyen érintette.² A felekezetek a társadalom szerves részei, benne élnek és tevékenyen alakítják a mindennapokat, ezért egy olyan megrázó és mindenkit érintő eseménysor, mint a 60 évvel ezelőtti 13 nap, komoly hatással volt működésükre.

Az egyes felekezetekkel szembeni pártállami fellépés különböző volt. 1956-ra egy erősen meggyötört, megnyomorított, együttműködésre, vagy legalábbis a pártállam egyházakat bedarálni próbáló intézkedéseit elfogadó, vagy azt hallgatólagosan eltűrő egyházi vezetők kerültek vezető pozíciókba, de ugyan-

¹ A forradalom történetét könyvtárnyi szakirodalom dolgozta fel. Nem emelek ki külön köteteket.

² A konferencia a Katolikus egyház és az 1956-os forradalmat állította a vizsgálat középpontjába. Tanulmányomban a Katolikus egyház magyarországi helyzetét, szerepét, az 1956-os forradalom egyházat és annak vezetőjét Mindszenty Józsefet érintő történéseit foglalom össze, mutatom be. Számos történész, a legkülönbözőbb kiadványokban foglalkozott az egyház szempontjából az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeivel, illetve Mindszenty József szerepével. Tanulmányom szempontjából az alábbiakra támaszkodtam: TYEKVICSKA Árpád: *A bíboros és a katona. Mindszenty József és Pálinkás-Pallavicini Antal a forradalomban*. Budapest, Századvég Kiadó – 1956-os Intézet, 1994.; KOVÁCS Gergely: *Isten embere. Szentől szembe Mindszenty bíborossal*. Budapest, Új Ember Kiadó, 2005.; *A katolikus egyház 1956-ban*. Szerk.: ROSDY Pál. Budapest, Új Ember Kiadó, 2006.; *Magyar Katolikus Egyház 1956*. Szerk.: SZABÓ Csaba. Budapest, Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2007.; SOMORJAI Ádám OSB – ZINNER Tibor: *'Majd halálra ítélve'. Dokumentumok Mindszenty József élettörténetéhez*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, 2008.; *Dokumentumok Grósz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. Szerk.: KÁLMÁN Peregrin OFM. Budapest, Szent István Társulat, 2011.; PÁNCZÉL HEGEDŰS János: *Mindszenty 1956. Nem forradalom, hanem szabadságharc*. Budapest, Nemzeti Közszerológiai Egyetem Molnár Tamás Kutató Központ, 2015.; BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975) I-II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015.; MINDSZENTY József: 1956. Írások hagyatékából. Szerk.: KOVÁCS Attila Zoltán – Soós Viktor Attila. Budapest, Szépmíves Könyvek, 2016.

akkor elmondhatjuk azt is, hogy mindvégig voltak olyan ordináriusok, akik az ellenállás, a kommunistákkal szembeni konfrontáció hívei voltak, akiket nem sikerült kollaborációra rábírní. A felekezetek mérete, jelentősége, a vezető tisztségekben lévő személyek pártállamhoz való viszonya határozta meg, hogy milyen elvet követtek velük szemben a kommunista politikusok.

1953 után, amikor is Sztálin halálát követően Rákosi Mátyás pozíciója meggyengült és Nagy Imre követte őt a miniszterelnöki székben, némileg mérséklődött az egyházak elleni korábbi kőkemény fellépés, igaz továbbra is raboskodtak börtönökben, internáló táborokban egyházi személyek, nem változott az egyházak megítélése, a velük szembeni egyházpolitika, inkább csak hangsúlyeltolódások következtek be.

Az 1945 és 1956 között kiépülő, az erőszakot, a brutalitást legmagasabb fokra juttató kommunista diktatúra mindenkit és mindent üldözött, aki értéket képviselt, megvallotta a magyarságát és kereszténységét. Ezért fokozatosan, de markánsan tört elő a szabadság utáni vágy.

1. Tisztulás és remény

A magyar társadalom számára remény, változás és megtorlás; a pártállam számára válság és intő jel volt az 1956-os forradalom és szabadságharc. A Katolikus Egyház és természetesen a többi felekezet számára a megkötöttségtől való szabadulást, a múlttal való szembenézést, a szabad megszólalás lehetőségét hozta el október és november fordulója.

Az egyházaknak a forradalom előkészítésében és szervezésében nem volt szerepük, a politikai folyamatokban nem vettek részt, de – sorsközösséget vállalva a társadalommal – aktív alakítói lettek a történéseknek azáltal, hogy a településeken meghatározó volt egy-egy lelkész alakja, és amit tanított, amit mondott, az egyfajta erkölcsi útmutatásként szolgált még a nem hívők számára is.

A forradalom jelentőségét mutatja, hogy világpolitikai jelentőséggel bíró emberek álltak ki mellette, és megszólalásukkal támogatásukról biztosították a forradalomban résztvevőket. Így tett XII. Pius pápa is, aki három enciklikában és két rádiónyilatkozatban állt ki a magyarság mellett.³

³ XII. Piusz pápa apostoli levele „Dum maerenti animo” 1956. június 29, melyben Kelet-Európa népeihez és a három kelet-európai bíborshoz, Mindszenty József esztergomi, Alojzije Stepinac zágrábi és Stefan Wysinszki gnieźnoi és varsói érsekekhez, a hit kiemelkedő tanúhoz és Európa üldöztetésekkal gyötört népéhez szólt. *Acta Apostolicae Sedis*, 48., 1956. 549–554. In: *Erősítsd testvéreidet! Magyar vonatkozású pápai üzenetek 1456-ból és 1956-ból.*

Alapvetően nem a fegyver és a harc az a terület, ahol az egyház tagjai szerepet vállaltak, bár tudunk olyan szerzetes papról – Végvári Vazul ferences szerzetesről – aki fegyvert fogott, és nem riadt vissza annak használatától sem. De nem ez volt a jellemző.

Komoly társadalmi feszültségek, sérelmek forrongtak a felszín alatt, és egy szikra lángra lobbantotta azoknak a szívét, akik 1945–1956 között elszenvedték a magyar nép ellen elkövetett erőszakot. Több tízezrek kerültek börtönbe, internálótáborokba, kitelepítették őket, házi őrizetbe kényszerültek, családokat hurcoltak zárt munkatáborokba. Mindezeket az üldöztetéseket politikai alapon foganatosították a magyar társadalom ellen. Ha az előbb felsoroltak nem is közvetlenül érintették az embert, akkor a szovjet csapatok brutális fellépése, az egyházi szervezetek, egyesületek betiltása, a politikai rendőrség kegyetlensége, a lakosságcsere és kollektív büntetés, a padlóössprések és erőszakos kolhozosítás, a mindennapi terror légköre szinte minden egyes családot érintett. A magyar népnek elege lett a gátlástalan, embertelen, képmutató kommunisztákból. Nem egy reform-kommunista eseménysor 1956 októbere-novembere. Akik fegyvert ragadtak, akik felkeltek, akik tevékenyen részt vettek az eseményekben, azok hittek a szabadságban és bíztak abban, hogy visszatérhetnek az 1945-ös demokratikus berendezkedés kialakításának a lehetőségéhez. A forradalom időszakában nem az elhamarkodott cselekedetek és az egyéni bíráskodás volt a jellemző, bár kétségtelen ilyenre is sor került, hanem egy tiszta és jövőbe mutató kiállás. A lelkészek, papok óva intették a magyar népet, hogy erőszakhoz, bosszúhoz folyamodjon. Nem támogatták, hogy a fogat fogért elv valósuljon meg. Törekedtek arra, hogy kimondásra kerüljön az igazság, de ne az eszeveszett bosszú motiválja a résztvevőket.

A forradalom programjával, követelésével, a szabadságharcosok cselekedetével azonosultak az egyházak. Először a saját házuk táján volt tennivaló, hiszen a kommunistákkal kollaboráló, az ő szekerüket toló személyek magas pozíciókból való elmozdítása, az együttműködés teológiai, erkölcsi megítélése, az út keresése, hogy mit rontottak el és mit kellene másképp tenni, bőven adott feladatot és határozta meg az 1956-os év nyarának, őszeinek napjait.

Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: MÉSZÁROS István. Budapest, Szent István Társulat, 2006. 93–100.; XII. Piusz pápa enciklikája „Luctuosissimi eventus” 1956. október 28. *Acta Apostolicae Sedis*, 48. 1956. 741–744. In: MÉSZÁROS (szerk.) i. m. 101–104.; XII. Piusz pápa enciklikája „Laetamur admodum” 1956. november 1. *Acta Apostolicae Sedis*, 48., 1956. 745–748. In: MÉSZÁROS (szerk.) i. m. 107–110.; XII. Piusz pápa enciklikája „Datis nuperrime” 1956. november 5. *Acta Apostolicae Sedis*, 48., 1956. 748–749. In: MÉSZÁROS (szerk.) i. m. 111–113., 337.

Az 1956-os esztendő számos változást, fontos történést hozott a katolikus egyház működése, az egyházpolitika alakítása szempontjából. Czapik Gyula egri érsek, a püspöki kar elnöke 1956. április 25-én elhunyt. A püspöki kar tagjai május 11-én amnesztiát kértek az 1951-től börtönben, majd házi őrizetben lévő Grósz József kalocsai érseknek, aki visszatérhetett érseki székébe, és a püspöki kar elnöke lett. Augusztusban megszűnt a békepapi mozgalom lapja, a Kereszt, amit a Szentszék áprilisban indexre tett. Helyette megjelent a Katolikus Szó, a Katolikus Papok Országos Békebizottságának kétheti lapja. Az Elnöki Tanács 1956. december 31-i hatállyal megszüntette az Állami Egyházügyi Hivatalt. A Művelődésügyi Minisztérium keretén belül, főosztályként működött tovább, igaz elnevezése – Egyházügyi Hivatal – ennél többet mutatott.

1956, de különösen a forradalom, nem jelentett fordulatot az egyházpolitikában. Az állampárt által 1945-től tárgyalással, megszorítással, fizikai fenyegetéssel, terrorral kialakított egyházpolitika csődöt mondott. Elűnt a Magyar Dolgozók Pártja. Romjain számos régi káderral, köztük a legelsővel, Kádár Jánossal ugyanaz a politika tért vissza csak más néven – Magyar Szocialista Munkáspárt –, más színben. Az egyházpolitikában érdemben sem személyi, sem intézményi változások nem következtek be, hiszen ugyanazok felügyelték az egyházpolitika végrehajtását. Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetésében nem következett be változás. Az tény, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal önállósága megszűnt, betagozták a Művelődésügyi Minisztériumba, de ez nem egyedi példa volt, hiszen számos intézmény önállósága szűnt meg 1956 végén. De érdemi, akár szerkezeti, akár működési változások nem következtek be az egyházakkal kapcsolatos politikában.

Az Állami Egyházügyi Hivatal vezetői és budapesti, valamint vidéki munkatársai sorra hagyták el hivatali munkahelyüket a forradalom alatt, mintegy beismerve, hogy félnek és nem tudnak azonosulni korábbi intézkedéseikkel. Ugyanakkor a pártállam által támogatott, a kommunistákhoz lojális békepapokat az egyházmegyéék vezetői elmozdították vezető pozícióikból.

2. Katolikus papok szabadulása 1956-ban

Az egyes felekezetek vezetői, akik a kommunista diktatúra kiépülése és térnyerése alatt üldöztetést, börtönbüntetést szenvedtek, nemcsak komoly tisztelettel bírtak saját egyházukon belül, de alapvető elvárás volt, hogy börtönbüntetésüket, házi őrizetüket – mivel ezek jogtalanok voltak – szüntessék meg és kapják vissza tisztségüket.

Mindszenty József bíborost, esztergomi érseket 1948. december 26-án tartóztatták le az Államvédelmi Hatóság emberei Décsi Gyula vezetésével.⁴ Kihallgatására, vizsgálati eljárására az Andrássy út 60-ban került sor: ügyében a Budapesti Népbíróság külön tanácsa hozott elsőfokú ítéletet 1949. február 8. napján, melyben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, s melyet a II. fokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. július 9-én meghozott ítéletével helyben hagyott. Először a Gyűjtőfogházban raboskodott, majd átvitték a Conti (ma Tolnai Lajos) utcai Állambiztonsági Büntetőintézetbe, ahol 1954. május 13-ig tartották fogva, ezután újból a Gyűjtőfogház rabkórházában őrizték. 1955. július 17-én szállították Püspökszentlászlóra, november 2-tól Felsőpetényben raboskodott. Innen a rétsági honvédtisztek Pálinkás-Pallavicini Antal vezetésével hozták el 1956. október 30-án Rétságra, ahonnan másnap reggel vitték Budapestre.⁵ Mindszentyt a Nagy Imre vezette kormány rehabilitálta azzal, hogy elismerte, hogy az 1948-ban ellene indított eljárás minden törvényes alapot nélkülözött, és az ellene emelt vádak alaptalanok voltak. Mindszentyt a budai Várban lévő Prímási Palotában számos hazai és nemzetközi médium kereste fel, akiknek interjúkat adott. XII. Piusz pápa táviratban üdvözölte a kiszabadult bíborost. November 1-jén a kormány tagjai döntöttek, hogy felkeresik Mindszentyt és tárgyalást folytatnak vele a Nagy Imre kormány melletti nyilatkozat megtétele miatt. Tildy Zoltán vezetésével kereste fel egy küldöttség Mindszentyt, mely látogatásról elég részletesen beszámolt 56-ról írott visszaemlékezésében.⁶

Nemcsak a felekezetek korábbi vezetői szabadultak ki és tértek vissza korábbi állomáshelyükre, hanem a forradalom alatt kiszabadultak azok az egyházi személyek is – papok, lelkészek, szerzetesek –, akik az 1945 után kiépülő és egyre nagyobb teret nyerő, majd 1948-tól egypárti diktatúrát megvalósító kommunisták börtöneiben sínylődtek és nem érintette őket az 1953-as amnesztia. A budapesti Gyűjtőfogház celláit október 30-án nyitották meg a felkelők, miután az ÁVH-s őrség puskalövés nélkül megadta magát. A rabok szabadulási papírjára november 1-jei dátumot írtak. Innen szabadult többek között Endrédy Vendel ciszterci szerzetes, zirci apát, Hagyó Kovács Gyula ciszterci jószágkormányzó, Huszár Jenő kalocsai főegyházmegyés pap, Bíró Lajos pécsi egyházmegyés, Gigler Károly esztergomi kanonok, Fazekas László és Harangozó Ferenc szombathelyi egyházmegyés pap, valamint Tüll Alajos jezsuita szerzetes. Ők

⁴ Mindszenty életútjára ld. Balogh (szerk., 2015) i. m.

⁵ BALOGH (szerk., 2015) i. m. 1005–1014.

⁶ MINDSZENTY i. m.

voltak az elsők, akik bár 1956. október 23. után szabadultak, de 1957. március 1-jén, majd azt követően egészen március 14-éig bezárólag ismét letartóztatásra kerültek. Minderre azért volt szükség, mert a kádári hatalommegszilárdítás és megtorlás félt egy március 15-i megmozdulástól, ezért minden „reakciós”, problémát jelentő személyt igyekeztek letartóztatni. Közel 70 egyházi személyt vettek így őrizetbe, akiknek egy része a forradalom napjaiban szabadult.

3. Egyházi megnyilatkozások a forradalom alatt

Az 1956 októberi eseményekkel kapcsolatban az egyház részéről a Kossuth Rádióban először 1956. október 24-én Horváth Richárd, a Katolikus Papok Békebizottságának elnöke szólalt meg. Nagy Imre melletti bizalomról és a fegyverek letételének szükségességéről beszélt. Még aznap Grósz József kalocsai érsek, a püspöki kar elnöke is nyilatkozott. Az öldöklés és pusztítás elítéléséről beszélt, bízva abban, hogy a hívek nem vesznek részt a harcokban. Hamvas Endre csanádi püspök és az esztergomi egyházmegye apostoli adminisztrátora október 25-én körlevelet adott ki.

A Kossuth Rádió október 26-án Grósz József újabb nyilatkozatát olvasta be. Október 29-én Papp Kálmán győri, november 1-jén Kovács Sándor szombathe-lyi püspök szólt röviden a hallgatókhoz.

Az egyházi vezetőkre szabadulásuk után kíváncsi volt a magyar társadalom. Egyfajta útmutatást várt tőlük, ezt érezték ők is. Mindszenty Józsefet szabadulása után, amikor visszatért a budai primási palotába, a sajtó folyamatosan kereste, hogy nyilatkozzon. Mindszenty november 1-jén a Szabad Kossuth Rádiónak rövid nyilatkozatot adott.⁷ Este 20.24-kor a Szabad Kossuth Rádió hullámhosszán egy aznap délután rögzített felvételen szólt a hallgatókhoz.

„Csodálatraméltó hősiesség szabadítja meg most a hazát. A világtörténelemben páratlan ez a szabadságharcunk. Minden dicsőséget megérdemelnek fiataljaink. Hála és imádság az áldozatokért, honvédségünk, munkásságunk, földműves népünk példát mutatott az együttes hazaszeretetre.”

⁷ *A forradalom hangja. Magyarországi rádióadások 1956. október 23. – november 9.* Szerk.: VARGA László. [Századvég füzetek 3.] Budapest, Századvég Kiadó – Nyilvánosság Klub, 1989.

Megnyilatkozásának lényege az volt, hogy tájékozik és utána szól a nemzethez. Nemcsak ő szólalt meg ezekben a forradalmi napokban, hanem más egyházi vezetők is megnyilatkoztak. November 1-jén Ravasz László rádiószózatban fordult az ország népéhez; rendre, higgadtságra, nyugalomra intette a lakosságot.⁸ Másnap – november 2-án – Ordass Lajos evangélikus püspök intézett beszédet a magyar néphez a Szabad Kossuth Rádió hullámhosszán.⁹

Mindszenty abban a négy napban, amit szabadon tölthetett, igyekezett minél több emberrel – a békepapokat leszámítva – találkozni. Nem vált és talán nem is akart a forradalom aktív alakítója lenni, arra törekedett, hogy szabadulása után feltérképezze elsősorban a katolikus egyház és egyházmegyéje helyzetét, és az első tájékozódás után kívánt intézkedni. Közéleti szerepet nem vindikált magának.

Az egyházi vezetők nemcsak az éter hullámhosszán találkoztak. November 3-án Ordass Lajos és Ravasz László felkeresték Mindszentyt, hozták a protestáns egyházak üdvözlését.

November 2-án és 3-án Mindszenty készült a rádiónyilatkozatára, amelyet egy szűk körű püspökkari konferencián püspöktársaival átbeszélt. Ezen a megbeszélésen Grósz József kalocsai érsek, Shvoy Lajos székesfehérvári püspök és Pétery József váci püspök vett részt. A korabeli feljegyzések, visszaemlékezések szerint nem volt feszültségektől mentes a találkozó, de abban megállapodtak a főpapok, hogy minden egyházmegye vezetője hívja vissza a békepapokat a vezető állásokból. Ez az intézkedés az 1951 óta működő, az egyházak életét ellenőrző és befolyásoló Állami Egyházügyi Hivatal tevékenységének aláaknázása volt. Ezt követően a Hivatal önállósága is megszűnt, de nem emiatt telt hosszú évekbe, amíg vissza tudták állítani az 1956 októberi állapotokat az egyházak vezetésében. Mindszenty '56-os megszólalása, a békepapok elmozdítása és az Állami Egyházügyi Hivatal iratainak lefoglalása véleményem szerint nagyobb bűn volt, mint az 1949-es perében ellene felsorakoztatott vádpontok. A kádári pártállam kemény fellépést, határozott elutasítást alakított ki Mindszenty személyével, helyzetével kapcsolatban. Ebben döntő szerepet játszott az 1956. november 3-án este 20 órakor a Parlament épületében működő Szabad Kossuth Rádió stúdiójából elmondott beszéde. Aznap nemzetközi sajtótájékoztatót is tartott a bíboros és este került sor rádiónyilatkozatára,¹⁰ ami november 4-e után

⁸ Uo.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.; ld. <http://mek.niif.hu/01900/01937/html/szerviz/dokument/mindsts.htm>; MÉSZÁROS István: Kik „a bukott rendszer örökösei”? Adalékok Mindszenty és Nagy Imre viszonyához. *Vasi Szemle*, LX. évf., 2006/5.; A beszédéről ld. M. KISS Sándor: A Mindszenty beszéd 1956.

a Mindszentyvel szembeni támadások egyik legmeghatározóbb mozgatórugója lett. A rendszerváltozásig nem sokan ismerhették meg a szöveget, nem véletlenül. A kádári propaganda minden rágalommal illette a nyilatkozót és beszédének tartalmát, de ezt úgy tették, hogy a beszédet nem hozták teljes terjedelmében nyilvánosságra, abból tendenciózusan ragadtak ki részleteket. Ha meghallgatjuk, vagy elolvassuk ezt a beszédet, akkor sokkal inkább az egyensúly keresés, a helyzet rendezése hallatszik ki belőle, mintsem a felforgatás vagy a lázítás. Mindszenty elsőként fogalmazta meg, hogy ezek a történelmi napok nem a forradalom, hanem a szabadságharc kategóriájába helyezhetők.

Mindszenty november 3-án este elmondott beszéde után meglátogatta Tildy Zoltánt és feleségét a parlamenti lakásukban, majd visszatért a primási palotába. Hajnali négy órakor ébresztették az őrzését ellátó rétsági katonák azzal a hírrel, hogy Tildy titkárságáról azt az üzenetet kapták, hogy a szovjet csapatok megtámadták Budapestet, és javasolták, hogy Mindszenty menjen a Parlamentbe. Mindszenty hezitált, két órát várt, majd Tildy személyes telefonja után elindult. November 4-én hajnalban a megszálló szovjet katonai csapatok hírére az Amerikai Egyesült Államok követségére ment, ahol menedéket kért. Hogy hogyan, milyen formában jutott a Parlamentből a követségre, arra sokan sokféle módon emlékeznek, a lényeg, hogy a legközelebb lévő követségre ment és ott kért menedéket.

4. A Központi Szeminárium kispapjainak szerepe 1956-ban

A budapesti Központi Szeminárium kispapjai aktív szereplői, alakítói voltak a forradalomnak, részben a szeminárium központi elhelyezkedése, másrészt az ott tanuló kispapok aktivitása miatt. Azonban nem a kezdetektől, hanem csak október 29-től vettek részt az események alakításában, mivel október 21–28. között a kispapok éves lelkigyakorlatát tartották, amely szilenciummal és kijárási tilalommal járt.

A budapesti Központi Szeminárium növendékei október 29-étől kettesével járták a budapesti kórházakat, és összeírták a sebesülteket, akik közül sokról hozzátartozóik nem tudtak. A Vöröskeresztnek adták át adataikat, üzeneteiket. A látogatások egyben a betegek lelki gondozását is szolgálták. A szemináriummal szomszédos ELTE jogi kar épületében mintegy száz egyetemista sza-

november 3-án. In: *Korrajz 2013. Hogy jobban értsük a huszadik századot. Konferenciák 2012-2013. A XX. Század Intézet Évkönyve*. Budapest, XX. Század Intézet, 2014. 82–91.

badságharcos tartózkodott, az ő étkezésükről gondoskodtak a szeminaristák. November 4-e után a falon átütött nyíláson adták át az élelmet. Amikor a fegyveres ellenállásnak már nem volt lehetősége, a kispapok segítségével tudtak elmenekülni. A tőlük kapott civil ruhákban körülbelül húsz szabadságharcos távozhatott sértetlenül.

A Hittudományi Akadémia tanári kara november 1-jén indult az Úri utcába tisztelegő látogatásra Mindszenty bíborshoz. Halász György, a Központi Szeminárium rektora, aki hírhedt békepap volt, már nem vett részt ezen a találkozón, ugyanis eltűnt.

Október 29-étől a kispapok röpcédulákat gyártottak. Kuklay Antal és Marcheschi Károly Mindszenty szabadulását követelő röpiratot szerkesztettek, a Hittudományi Akadémia jegyzetsokszorosítóján állították elő két-háromezer példányban, és terjesztették. „Figyelem! Teljes és valódi vallásszabadságot és Mindszenty azonnali szabadon bocsátását követeli a magyar nép!” – szerepelt a szórólapon.

Szabó János jezsuita kispap adott Kuklay Antalnak egy többpontos röpcédulát, amelyet szintén sokszorosítottak és terjesztettek:

„Engedjék ki a börtönökből az egyházi személyeket! Számolják fel az Állami Egyházügyi Hivatal működését! Ne támogassák a békepapokat, akik közül egyesek besúgók lettek. Adják vissza a katolikus iskolákat! Biztosítsák a szerzetesrendek működési szabadságát! Vegyék fel a diplomáciai kapcsolatot a Vatikánnal!”

A katolikus egyházban Emődy László regnumi atya 1956 nyarán kidolgozott egy tervezetet arra vonatkozóan, hogy milyen követelésekkel álljon elő az egyház, hogy sor kerülhessen a szabad működés megteremtésére. A regnumos papok megszervezték, hogy az Esztergomi Főegyházmegye őszi koronáin minden esperesi kerületben felolvassák és megtárgyalják ezt az írást. Október 31-ére papi összejövetelt hívtak össze a Központi Szemináriumba. A dísztermet zsúfolásig megtöltötték a résztvevők. A gyűlésen Szabó Imre esztergomi segédpüspök, budapesti érseki helynök elnökölt. A megbeszélésen az alábbi kérdések kerültek elő: a szerzetesrendek szabad működése, a papi lelkiség, a Regnum Marianum közösség helyzete, a katolikus sajtó, a hitoktatás és a katolikus iskolák, a forradalmi tanácsokkal és politikai pártokkal való együttműködés, valamint a karitás kérdése. Természetesen a sérelmek, problémák is felszínre törtek, így: a békepapság, az egyházmegye központjában dolgozó aulisták,

az Ecclesia Szövetkezet, az 1945 előtti szociális igazságtalanságok és Balogh páter tevékenysége. A hangulat igen feszült volt. Több pap felhevülten és indulatos hangon tett szemrehányást a püspököknek és a rendszert szolgáló békepapoknak. A Regnum Marianum házfőnöke, Werner Alajos a felosztatott Regnum rehabilitálását követelte. A békepapi mozgalom felosztatását, és az Egyházügyi Hivatal megszüntetését követelő határozatot hozott a papi gyűlés. A gyűlésen elhangzottakról másnap, november 1-jén értesítette Mindszenty bíborost Marosfalvi László, a Központi Szeminárium hatodéves (jezsuita) növendéke, aki később disszidált.

A Központi Szeminárium növendékeit elsők között fogadta Mindszenty, akik Szabó Imre püspök vezetésével keresték fel a hercegprímást. Az Állami Egyházügyi Hivatal megszüntetését és irattárának megszerzését, a pártállamhoz lojális, azt kiszolgáló békepapság felelősségre vonását követelték. Ezek a gondolatok, különösen a békepapi mozgalom tagjainak felelősségre vonása találkozott Mindszenty terveivel.

A békepapok káros tevékenységéről mások is beszámoltak Mindszenty bíborosnak. Ezek közé tartozott titkára, Turchányi Egon. Ő október 31-én a Bakáts téri templomban egy Szörtsey István nevű elesett szabadságharcosért mutatott be szentmisét. Utána jelentkezett Mindszenty bíborosnál, és felajánlotta szolgálatait. A bíboros régi ismerősként üdvözölte Turchányit, és titkárának nevezte ki. Turchányi írásban átnyújtotta a bíborosnak a katolikus papi béke-mozgalomról készített feljegyzéseit. Erre hivatkozva – a kényszerű hallgatásra kárhoztatott paptársai nevében is – kérte a bíborost, hogy hozzon korlátozó és büntető intézkedéseket a békepapi mozgalom vezetői ellen. November 3-án kispapok és katonák segítségével megkezdte az Állami Egyházügyi Hivatal iratainak lefoglalását.

5. A Központi Szeminárium kispapjainak sorsa 1956 után

Marosfalvi László jezsuita papnövendék javaslatára a forradalom leverése alatti időben Kuklay Antal, Varjú Imre és Marcheschi Károly elhatározták, hogy naplószerűen leírják a forradalom eseményeit, ehhez csatolják Mindszenty november 3-i beszédét, XII. Pius pápa forradalommal kapcsolatos megnyilatkozásait, és ezt karácsonyi ajándékként és tájékoztatásul megküldik vidéki paptestvéreiknek és ismerőseiknek.

November második felében Varjú Imre a szemináriumi önképzőkörben kórházi benyomásairól tartott előadást. Iván László elkérte Varjútól az előadás

szövegét és 4 példányban lemásolta. Marosfalvi is kapott egy példányt, hogy dolgozza bele a készülő broszúrába.

A broszúra szerkesztői összegyűltek, közösen vitatták meg az eseményeket, élményeiket, és ezekkel kiegészítve készült el a kész szöveg, amit Kuklay Antal gépelt le. A forradalmi röpirat „KEDVES BARÁTOM” megszólítással kezdődik és 28 sűrűn gépelt oldalt tesz ki.

A röpirat sokszorosítása nehézségekbe ütközött, azonban így is sikerült 150 példányt készíteni a 28 oldalas írásból. Ezeket azután elpostázták. A 150 darab broszúra jelentős része papokhoz került és eljutott az ország minden részébe.

A 150 példányban előállított „Kedves Barátom” kezdetű broszúra eljutott a belügyi hatóságokhoz is, hiszen 1957. június 11-én javaslatot készített a Belügyminisztérium Politikai Nyomozó Főosztály II/5-g alosztálya¹¹ az alábbiak szerint:

„1957. április 15-e óta foglalkozunk a Budapesti Központi Szeminárium hallgatói által kifejtett ellenséges tevékenység felderítésével, realizálásával.

A birtokunkban lévő ellenőrzött hálózati – vizsgálati és egyéb operatív anyagokból megállapítottuk, hogy Varjú Imre, Schimmer József, Kuklay Antal, Marscheszky Károly, Tabódi István, Bodó Károly, Iván László rk. papok és papnövendékek az ellenforradalom idején aktívan tevékenykedtek, majd annak leverése után »Kedves Barátom« címmel ellenforradalmi röplapot készítettek, országos viszonylatban terjesztették. A terjesztésbe több polgári személyt vontak be, így többek között Jálcis Izabella volt földbirtokos lányát.

Az ügyben történt részleges realizáció anyagából kiderült, hogy a fenti személyek és eddig még felderítetlen társaik az ellenforradalom idején Mindszenty utasítására résztvettek az ÁEH. kirablásában, az ellenforradalom leverése után megszervezték az ellenforradalmároknak papi reverendában való bujtatását. Az egyik résztvevő Bodó Károly polgári származású papnövendék 1956. december elején nyugatra szökött, két hetet tartózkodott a bécsi papi szemináriumban, majd hazatért. Bécsben a kiszökött magyar papokkal, valamint a szeminárium rektorával tárgyalt. Feltételezésünk szerint Bodó utasításra tért haza.

¹¹ A II/5 osztály a belső reakció elhárításával foglalkozott.

A fenti adatok alapján szükséges, hogy nevezettekről csoportdossziét fektessünk fel, „Teológusok” fedőnév alatt.”¹²

A csoportdosszié felfektetése után a megszokott koreográfia szerint számos ügynökjelentés, környezettanulmány segítette a belügyi tisztek munkáját, mire felállították a koncepciót. Varjú Imre és társai címen az ügyről 5 kötetes vizsgálati dosszié készült,¹³ benne tanúkihallgatásokkal, vizsgálati eredményekkel. A vizsgálat megindítása után egy hónappal került sor a letartóztatásokra, és újabb egy hónap múlva elkészítették az Összefoglaló jelentést,¹⁴ majd sor került a kihallgatásokra, a vizsgálati anyag összeállítására, amely alapján a bíróság meghozta elmarasztaló ítéletét.

A Politikai Nyomozó Főosztály beosztottjai azt állapították meg, hogy Marosfalvi László volt az értelmi szerzője a „Kedves Barátom” kezdetű brosrának, amit a kispapok azzal a céllal állítottak össze, hogy tájékoztassák a vidéki papságot a forradalom eseményeiről és összefoglalják XII. Pius pápa megnyilatkozásait. Mivel Marosfalvi László a forradalom után elhagyta az országot, ezért Varjú Imre lépett elő elsőszámú gyanúsítottnak, majd vádlottnak. Mellette Kuklay Antal és Marcheschki Károly számíthatott a belügy legnagyobb érdeklődésére.

Az 1957. június 19-i Összefoglaló jelentésből kiderül, hogy az ügynöki nyomozást nehezítette, sőt megakadályozta az a körülmény, hogy a szombat-helyi és egri Politikai Nyomozó Osztály munkatársai tájékoztatták egymást az ügyről, így dekonspirálták az ügyet, ezért 1957. május 8-án esedékes volt az ügy központból való irányítása. 9 papot, 6 kispapot, 2 jezsuita szerzetest és 3 világi tisztviselet tartóztattak le az ügyből kifolyólag.¹⁵

¹² Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) – 3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék – 3.1. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék – 3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék) O-9964 „Teológusok” 35. o. Javaslat, Budapest, 1957. június hó 11. A javaslatot Juhász László rendőrnemző hadnagy készítette, amivel Kovács István rendőrnemző őrnagy, alosztályvezető egyetértett, és Hollós Ervin rendőrnemző alezredes, osztályvezető jóváhagyott.

¹³ ÁBTL – 3. szekció Hálózati, operatív és vizsgálati dossziék – 3.1. Központi operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek által kezelt dossziék – 3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék) V-142296-V-142296/4 Varjú Imre és társai vizsgálati dossziék.

¹⁴ ÁBTL O-9964 230–233. o. Összefoglaló jelentés, Budapest, 1957. június 10.

¹⁵ ÁBTL O-9964 Uo. A letartóztatott személyek: Varjú Imre, Kuklay Antal, Marcheschki Károly, Dr. Pataki László, Lelkes József, Nagy Árpád, Zöldi Sándor, Túri Gyula, Bagi István rk. papok; Schimmer József, Iván László, Bodó Károly, Tabódi István, Vig Szabolcs, Nagy Jenő rk. papnövendékek, Brunner Tibor, Lipkai István jezsuiták, Jálcis Izabella, Nagy Jánosné és Kuklay Márta.

Ezt követően számos kispap és pap letartóztatására és kihallgatására is sor került, ahogy az ügy haladt előre, így összesen 16 személyt tartóztattak le a „Kedves Barátom” kezdetű rölpap ügye miatt.

1958. november 8-án zárták le a „Teológusok” csoport dossziét, mivel az ügy realizálva lett,¹⁶ addigra az elítélt, bebörtönzött kispapok és papok már börtönbüntetésüket töltötték.

A Központi Szeminárium kispapjainak hányattatása nem ért véget, hiszen későbbiekben ez a „Kedves Barátom” kezdetű brosúra számos alkalommal visszahatott életükre, és 1960-ban egy nagy horderejű ügy – a „Kizártak”¹⁷ – kavarta fel a port a Szemináriumban, amikor is rengeteg kispapot kizártak a szemináriumból, meghurcolták, bebörtönözték néhányukat.

6. Egyházakkal szembeni fellépés 1956 után

Az egyházi vezetők tartózkodtak a Kádár-kormánnyal és a rendszerrel kapcsolatos negatív megnyilvánulásoktól, ezért sem kezdődött meg a nyílt leszámolás az egyházakkal szemben, de ennek oka volt az is, hogy a pártállam a forradalom résztvevőivel szembeni megtorlása mindennél fontosabb volt. Amikor az első megtorlási hullám lezajlott, akkor már az egyházakkal szembeni fellépés is előtérbe került, de addig is bizonyos területeken, egyes személyekkel szemben fellépett a pártállam.

A Párt első egyházellenes felszólalása az MSZMP Intéző Bizottság 1956. november 16-i ülésén hangzott el, amikor az amerikai követségre menekült Mindszenty József kijelentéseit tették bírálat tárgyává. A pártállam vezetői először 1956. november 28-án kiadott egyházpolitikai nyilatkozatban fogalmazták meg elképzeléseiket, azonban ebből mindenfajta konkrét utasítás hiányzott, csak alapelveket tartalmazott. XII. Piusz karácsonyi szózatának elhangzásakor már nyilvánvalóvá váltak az ellentétek. Kiderült, hogy az USA követségére menekült Mindszenty bíboros sorsa tartósan rendezetlen maradt. Így a hivatalos dokumentumokban megjelent az ellenforradalmár (katolikus) egyház képe. Ezzel párhuzamosan az egyházi élet újjászervezése elé is számos akadályt gördített a hatalom, mely egyaránt érintett minden felekezetet. Így pl. a gyülekezeti szabadság felfüggesztését kimondó 1956. december 12-én kiadott törvényerejű rendelet alapján, az egyházak autonómiáját megsértve, a rendőrség sorra tiltotta

¹⁶ ÁBTL O-9964 260. o. Javaslat, Budapest, 1958. november 8.

¹⁷ ÁBTL O-11522 „Kizártak” fedőnevű ügy.

meg az egyházi összejöveteleket, köztük a helyi gyülekezetek mindennapi életét irányító presbitériumok összehívását. 1956. december 31-én pedig sor került az Egyházügyi Hivatal első korlátozó intézkedésére, a kongruamegvonást bejelentő levél kiadására is. Az 1957. január 5-i kormányprogram egyházi fejezete már fenyegető megfogalmazásokat, direkt politikai elvárásokat közölt. A püspöki aulákba lassan visszatértek az egyházügyi megbízottak, akik több helyen erőszakosan foglalták vissza pozícióikat.

Bár a forradalmi események és a megtorlás, a régi/új pártállami rendszer kiépítése komoly erőfeszítéseket igényelt, de az egyházak, így a Katolikus Egyház élete és működése sem állt meg. Sok területen ugyanúgy működött minden, mint 1956 előtt, az egyház korlátozott és a pártállam által ellenőrzött intézményei működtek tovább. A legjelentősebb változások a személycserék, az egyes pozíciókból történő elmozdítások, lemondások, új kinevezések területén voltak tetten érhetők. Azaz, ha azt nézzük, hogy milyen hatása, következménye volt az 1956-os forradalomnak és szabadságharcnak az egyházak életére, akkor elsősorban a személyi változásokra érdemes figyelni. Igaz ez már 1956 októberére-novemberére, amikor az egyházmegyéik vezetői elmozdították azokat a békepapokat, akik vezető pozícióba kerültek a pártállam támogatásával és a döntéseik, tevékenységük a párt és annak intézményei útmutatása alapján született meg. Ezek az elmozdítások november 4-e után bosszúért kiáltottak. A kádári politika ezt a lépést elsősorban Mindszentynek, de a többi egyházi vezetőnek sem bocsátotta meg. Az elmozdítottak többségét igyekeztek visszahelyeztetni, vagy más/jobb pozícióba juttatni.

Az állampárt vezető testületeinek ülésein kiemelt helyet foglaltak el az egyházakkal kapcsolatos témák. A MSZMP Politikai Bizottsága közel hatvan alkalommal tárgyalta vallási, az egyes felekezetekkel kapcsolatos előterjesztéseket, továbbá számos más határozat is érintette a hazai egyházakat. Az ügyek eloszlása azonban korántsem volt egyenletes a Kádár-korszakban. A hatvanas évek végéig sűrűbben és fajsúlyosabb kérdések kerültek a pártvezetés asztalára, többnyire önálló napirend keretében. A későbbiek folyamán már csak mellékesen foglalkoztak egy-egy esettel. De az egyházpolitikát, az egyházakhoz való viszonyulást megszabó útmutatást rendszeresen tűzte napirendjére az MSZMP vezető szerve. A Politikai Bizottság még 1989 áprilisában is tárgyalta az egyházpolitika fejlesztésével kapcsolatos irányelveket.

A legfelsőbb pártfórumok tagjai az általános elvi iránymutatásoktól a konkrét beavatkozásokig számos javaslatról döntöttek. Direkt intézkedésekre elsősorban a 1956-os forradalom leverését követő időszakban került sor. A

központi akarat érvényesülését ekkor még csak részletekbe menő utasításokkal lehetett biztosítani.

Az egyházi elhárítás (BM II/5-C. Alosztály) tartótisztjeinek a legfontosabb feladata: 1.) az egyház legfelső vezetésébe való beépülés, 2.) az „illegális tevékenység” felderítése és megakadályozása, 3.) az illegális külföldi csatornák felderítése és manipulálása lett. Ezek révén az állambiztonság elsődlegesen az egyházi kinevezések, diszpozíciók befolyásolásához járult hozzá, az Állami Egyházügyi Hivatal munkáját segítette. Ezekben az években különösen egy feltételezett titkos egyházi hierachia, a titkos püspökkinevezések és papszentelések érdekelték a szerveket. Az ilyen nyomozások már az egyházi utánpótlást, az ifjúsági elhárítást is érintették.

Elsőként a „Teológusok” és a „Kizártak” ügyel mért komoly csapást a papképzésre az állambiztonság. Előbbiben az 1956-os rölapok összeállításáért és terjesztésért ítélték el seminaristákat, utóbbi alapját pedig a titkos papszentelések adták. A budapesti Központi Szemináriumban 1959. január 23-án a kispapok távol maradtak a békegyűlésről. Az ÁEH a hangadók kizárását követelte, és 14 növendéket ki is tettek a Szemináriumból, majd mivel társaik szolidaritást vállaltak velük, újabb 59 növendék és 3 előjáró távozását kezdeményezték. Többségüket – állami nyomásra – a Püspöki Kar 1959 márciusában kizárta a szemináriumból. Tabódy István vezetésével a kispapok megszervezték további teológiai képzésüket, sor került titkos papszentelésekre, melyek az állam szemében illegálisak voltak. Ennek felderítése nyomán születtek meg azok az első ítéletek, amelyek közvetlenül az egyházi utánpótlás keretek közé szorítását célozták. A Fekete Hollók ügy részeként 1961. június 29–30. között zajlott az illegális hittanárok pere. Az 1961 februári letartóztatást követően június 29–30-án „szervezkedésben való részvétel vádjával Rédly Elemért 3 év 6 hónapra, Hrotkó Gézát 3 évre, Nagy Imrét 2 évre ítélték. Tabódy István ügyét külön tárgyalták. 1963 tavaszán közkegyelemmel szabadultak.

Ahogy 1956 előtt, úgy 1956 után is az egyik fő ellenségnek az egyházak, azok lekipásztorai számítottak. Azonban az intézményi kereteken belül a pártállam szempontjából reakciónak tartott személyeket külön figyelemmel kísérték, hiszen ők olyan tevékenységet folytattak, amelyet a pártállam nem támogatott, nem tűrt meg, hanem egyenesen tiltott és emiatt üldözte is. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium összefogva, kart karba öltve követte nyomon, ellenőrizte és üldözte az ifjúsággal foglalkozó lekipásztorokat, azokat a világiakat, akik egy-egy ifjúsági csoport vezetését végezték. Nemcsak nyomon követték ezeket a vezetőket, közösségeket, ezek tagjait, hanem igyekeztek beférkőzni közéjük és tőlük, róluk minél több információt összegyűjteni.

Ezeket az állambiztonság különböző szervei végezték. Kiemelkedik közülük a Politikai Nyomozó Főosztály „belső reakcióval” foglalkozó osztálya, melynek külön alosztálya foglalkozott az ifjúsággal, külön az egyházi személyekkel. Ezek egymás közt komoly információcserét, együtt munkálkodást fejtettek ki. 1956 komoly cezúra a politikatörténetben, azonban sem az egyházpolitikában, sem az állambiztonsági szervek működésében nem hozott változást. Az ötvenes években megindult megfigyelések, operatív eljárások tovább folytatódtak 1956 után, néhány hét, hónap kiesett, azonban az ügynöki információ szerzés, a megfigyelések, lehallgatások folytatódtak. Az egyes vezetőkre, intézményekre, közösségekre külön-külön operatív dossziékat nyitott az állambiztonság, és amikor elérkezett az idő, akkor ezen ügyeket realizálták.

A főpapok első lépése a kulcspozíciókba ültetett együttműködő papoktól való szabadulás volt. Elmozdították azokból a tisztségekből őket, amelyeket nem az adott egyházmegye vezetőjének akaratával megegyezően töltöttek be, hanem felülről rákényszerítették őket, hogy olyanokat nevezzenek ki magas pozícióba, akikkel nem szívesen dolgoztak együtt. Az egyházak vezetésében visszarendeződés történt, az elmozdított személyek visszatérhettek pozíciójukba, vagy helyettük megbízható, a pártállamhoz lojális személyek kerültek.

Az egyházpolitikát intézményi szinten végrehajtó Állami Egyházügyi Hivatal vezetésében 1956 végén, 1957 elején nem történt változás, de ez nem azt mutatja, hogy az 1952-től az ÁEH-t irányító Horváth János minden szinten megfelelt a Párt elvárásainak, sőt, az ÁEH 1956 előtt állandó személyi problémákkal, nehézségekkel küszködött. Úgy oldotta meg az MSZMP és a Kádár-kormány a kérdést, hogy 1956. december 31-ével megszüntették az ÁEH önállóságát és a Művelődési Minisztérium egyik főosztálya lett Egyházügyi Hivatal néven. Jelentős létszámcsökkenés következett be az Egyházügyi Hivatal életében, de 1959-ben nemcsak az ÁEH önállóságát állították vissza, hanem létszáma is visszatért az 55-60 fő közötti központi létszámhoz, amit kiegészített a megyeszékhelyeken a tanácsai apparátusban tevékenykedő egyházügyi megbízottak működése.

Az egyházak vezetésében, irányításában változások álltak be.

Mindszenty József, aki a forradalom alatt négy napig az esztergomi egyházmegye és ezzel a Püspöki Kar vezetője és irányítója volt, menedéket kért az Amerikai Egyesült Államok követségén, még heteken, hónapokon keresztül igyekezett egyházmegyéjét vezetni, irányítani, de befogadói egyértelművé tették, hogy a követség keretei között erre nincs lehetőség.

Witz Béla esztergomi általános helynök 1957 január végén lemondott az Esztergomi Főegyházmegye vezetéséről. Grósz József kalocsai érsek szentszéki

felhatalmazás alapján február 9-én Endrey Mihály egri segédpüspököt nevezte ki speciális delegátusnak az Esztergomi Főegyházmegye kormányzására.

Megbeszélések indultak a püspöki kar és az állam között az állam és az egyház viszonyáról és a püspöki kar békemozgalomba való bekapcsolásáról. A püspöki kar vezetését Czapik Gyula 1956 májusi halála után a házi őrizetből elengedett és Kalocsára visszatérő Grósz József kalocsai érsek látta el, aki 1956-os forradalmi napok alatt visszafogott, november 4-e után egyértelműen a pártállamhoz lojális nyilatkozatokat és cselekedeteket tett. Grósz megítélése kettős, nyilván igyekezett az egyház életét, működését segíteni, ugyanakkor egyértelműen kiállt a kádári pártállam mellett.

A hatalom erősödésével 1957 tavaszára az egyházakat is elértek a megtorló intézkedések. Ilyennek elsősorban a megfélemlítésből alkalmazott internálásokat, börtönbüntetéseket (március 15. és április 4. előtt) tekinthetjük, de az erőszakos fellépések sora a súlyos fizikai bántalmazásokon át egészen a politikai jellegű papgyilkosságokig terjedhetett. Kenyeres Lajos, Szekuli Pál és Brenner János katolikus papok, szerzetesek meggyilkolása különösen is megrázó. A helyi pártállami, belügyi emberek aktivitása, brutalitása figyelhető meg ezekben a gyilkosságokban.

Az egyes egyházakkal, felekezetekkel a pártállam különböző módon lépett fel. Más helyzetből indultak 1956 után az egyházak és másként igyekezett hozzájuk viszonyulni a pártállam, hiszen más-más sérelmek, megtorlásra váró események kapcsolódtak az egyes egyházakhoz. Mindszenty 56-os szerepvállalása, a békepapok elmozdítása, számos bebörtönzött pap forradalom alatti kiszabadulása, a katolikus egyház létszáma és jelentősége olyan tényezők, amelyek miatt a kádári pártállam kemény fellépést érzett jogosnak a Katolikus Egyház irányába, amely megindult 1957-ben, és éveken, évtizedeken keresztül különböző intenzitással, de egészen a rendszerváltásig megfigyelhető volt. Ennek brutalitása a hatvanas évek elején volt talán a legintenzívebb.

A Rákosi-korszakhoz történő visszatérést jelentette az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának (IKB) 1957. márciusi határozata, amely a korábban felépített Mindszenty-kép elemeit hozta újra előtérbe. Az Intéző Bizottság a katolikus egyházzal kapcsolatban a következőket fogalmazta meg: „A tapasztalatok alapján az intézkedések arra irányuljanak, hogy a katolikus egyházat, mint az egyházi reakció magyarországi fő képviselőjét, elszigeteljük a hozzánk lojálisabb egyházaktól.” Ezért az egyházi lapok engedélyezésére vonatkozó javaslatot az Intéző Bizottság azzal a módosítással fogadta el, hogy a katolikus egyház részére lapot egyelőre nem lehet adni. Eközben az egyházi lapok korlátozása mellett a hitoktatás akadályozása is a pártvezetés napirendjére került.

A korábbi évekhez képest tömeges méretű hittanbeíratás ugyanis a társadalmi ellenállás utolsó nagymértékű kifejeződése volt 1957 tavaszán.

Az Egyházügyi Hivatal elképzelései szerint a katolikusoknak is a protestáns egyházak béketevékenységéhez hasonló mozgalmat kellett volna kiépíteniük. 1957 áprilisában elsőként megalakult az Országos Béketanács Református Bizottsága. Ám a katolikus püspöki kar taktikai lépése – az Országos Béketanács Katolikus Bizottsága mellett az elvileg önállóan működő „Opus Pacis” megalakulása – csak részlegesen tette lehetővé az egyházpolitika eredeti elképzeléseit. Az egyházszakadás koncepciója azonban folyamatosan jelen volt a hatalom elképzeléseiben. Erre nemzetközi tapasztalatok alapján újabb és újabb tervezetek készültek.

1957 júniusában az 1957/21. számú kormányrendelet lépett életbe az iskolai hitoktatás szabályozásáról. Ez megerősítette az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet, amely szerint a vallásoktatás az iskolákban nem kötelező. Az általános iskolákban és gimnáziumokban biztosítani kellett a vallásoktatást, de a részvétel szabadságát mindenkinek tiszteletben kellett tartania. A hatóság által jóváhagyott oktató hetente két óra vallásoktatást tarthatott a kötelező iskolai órák előtt vagy után, a vallásórák ellenőrzése az igazgatók feladata volt.

Fél év szünet után 1957 nyarának első hónapjában újra megjelenhetett az Új Ember és a Vigília.

1957 folyamán a Szentszék több békepapot elmozdított hivatalából. Ezenkívül kiközösítés terhe alatt megtiltotta, hogy papok vagy szerzetesek országgyűlési képviselői vagy más közéleti funkciót vállaljanak. Elrendelték, hogy azok a képviselők, akik már mandátummal rendelkeztek, mondjanak le.

A személyi kérdésekben megkezdődött a rendteremtés. A forradalom napjaiban eltávolított, felfüggesztett (lojális) egyházi személyek helyzetének rendezése mellett az ellenségesnek, reakciónak ítélt egyháziak izolálása lett a cél. 1956-ban a katolikus egyházban a forradalom előtt 600 jelentősebb egyházi hivatalból 260-at foglalt el a diktatúra számára is megfelelő egyházi személy. Közülük a forradalmat követően 57 főt, míg a református egyházból 31, az evangélikus egyházban pedig 13 „haladó papot” távolítottak el egy 1958-ban, az ÁEH-ban készült kimutatás szerint. A lojális személyek újból pozícióba juttatásához a törvényi háttér az 1957. március 24-én kiadott 1957. évi 22. törvényerejű rendelet adta, amely a főkegyúri jogra hivatkozva visszamenő hatállyal széles körű engedélyezési kötelezettséget írt elő minden felekezet számára az egyházi állások betöltéséhez. 1957. augusztus 13-án az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottság tagjai, tiltakozásul a hazai katolikusokat bátorító szentszéki megnyilatkozások miatt, erőteljes adminisztratív intézkedésekre adtak utasí-

tást: megtiltották a vatikáni dokumentumok nyilvánosságra hozatalát; egyúttal a sajtóban, rádióban tiltakozó, lejáratozó kampány indítását kezdeményezték; kimondták, hogy a püspökkari konferenciák összehívásához és bármilyen egyházi állás betöltéséhez előzetes állami engedély szükséges. Emellett konkrét lépésekről is döntöttek: a nyomás fokozása érdekében utasították a már korábban kinevezett miniszteri biztosokat, hogy folyamatosan a püspökségi épületekben tartózkodjanak és ellenőrizzék az egyházmegyék kormányzását; az Elnöki Tanácsot kötelezték, hogy vonja meg Badalik Bertalan veszprémi püspök működési engedélyét; továbbá utasították a Belügyminisztériumot, hogy kb. 40-50 papot vegyenek közbiztonsági őrizetbe. Az újrainduló, minden szinten folyó személyi küzdelemnek a katolikus egyházi szimbóluma Badalik Bertalan 1957. augusztus 15-i házi őrizetbe helyezése lett. A katolikus egyház megosztására tett kísérlet volt a békemozgalom újjáalakítása is.

A katolikus reakció megismerésítője, a fennálló rend, a munkás-paraszti hatalom ellenpólusa Mindszenty József bíboros lett. Életútjának, megnyilatkozásainak a meghamisításával, szelektív idézésével egyházát a hatalom a reakciós, ellenforradalmi és fasiszta jelzőkkel kívánta megbélyegezni.

A Szentszék 1958. február 2-án három országgyűlési képviselő papot – Beresztóczy Miklóst, Horváth Richárdot és Máté Jánost – kiközösített.

Az MSZMP egyházellenes politikája 1958 közepére kristályosodott ki. Ekkor két határozatban rögzítették a vallás- illetve egyházüldözés rendszerének alapjait. Itt fogalmazódott meg legfelsőbb szinten az az elméleti konstrukció, amely elválasztotta a vallás elleni (ideológiai) küzdelmet az egyházi reakció – azaz az ellenségesnek minősülő egyházi személyek – elleni politikai harctól. Mindez arra utal, hogy a rendszer konszolidációjához, később stabilitásának fenntartásához a hatalom szükségesnek látta a lojális egyházi vezetés fenntartását. Ennek érdekében az egyházak kezelésével kapcsolatos hatásköröket igyekeztek a különböző szervek között megfelelően elkülöníteni. Az Alkotmányt és a törvényeket alapvetően sértő intézkedési terveket pedig csak a legszűkebb nyilvánosság számára közzétették. A „vallásos ideológia elleni harc” formailag egyes állami szervek és az ún. társadalmi szervezetek feladatkörébe tartozott, míg az egyházi reakció elleni küzdelem a politikai rendőrség feladata volt. Ezek a tevékenységek azonban a pártállam működési mechanizmusai miatt többszörösen összefonódtak. A pártirányítás minden állami szervben többszörösen érvényesült. Az MSZMP vezetése így akarata érvényesítése érdekében bárhol beavatkozhatott az eljárásokba. A forradalom leverése után lassan konszolidálódó politika az egyházakat már nem kikapcsolni akarta, hanem hasznossá tenni a párt érdekei szerint. A pártállam kiváltképpen a mezőgazdasági szoci-

alista átalakításában igényelte az egyházak pozitív állásfoglalását. Továbbra is megmaradt a vallásellenesség, de eszközei lassan finomodtak.

1958. szeptember 4-én Schwarz-Eggenhofer Artúr általános helynök átvette az Esztergomi Főegyházmegye kormányzását Endrey Mihály speciális delegátustól, akit a hatóságok eltávolítottak tisztségéből és lemondásra bírtak.

XXIII. János pápaságával kezdődően megváltozott a kommunista országokkal szembeni vatikáni politika. A frontális szembenállás helyett az együttműködés lehetősége került előtérbe. Ennek az ún. keleti politikának a kísérleti terepe éppen Magyarország lett.

A majdnem száz fős hallgatói létszámú Központi Papnevelő Intézetből 1959 márciusában a papi békemozgalommal szembeni ellenséges viselkedésük miatt a kormány kívánságára kizártak 14 növendéket, akikkel a növendékek többsége szolidaritást vállal. Az 1960/61-es tanévre mindössze 17 hallgatója marad a Hittudományi Akadémiának.

Az egyházak elleni akciókban az MSZMP Központi Bizottság Politikai Bizottsága 1960. június 21-i ülése nyitott újabb fejezetet. Ekkor a pártvezetés a „belső ellenséges erők” helyzetéről és tevékenységéről tanácskozott. Az ülésen részt vett a Belügyminisztérium illetékes osztályvezetőjeként Hollós Ervin is, aki az 1956-os megtorlások első hullámainak lezárulása után az egyházak felé irányította a titkosszolgálatok figyelmét:

„Az illegális klerikális szervezetek a legnagyobbak. A többi szét van esve. [...] A klerikális szervezkedéseknél nagy nehézség, hogy rengeteg fiatal vonnak be. Azt látjuk, hogy szinte versenyfutás van közöttük, hogy ki tud több fiatal bevonni. Ez nekünk azért is jelent nehézséget, hogy sokkal tovább kell dolgoznunk, hogy megtaláljuk a vezető centrumokat. De ha csak ezeket a fiatalokból álló centrumokat számoljuk fel, nem találjuk meg az eszmei vezetőket, akik az egésztest szervezik.”

A Politikai Bizottság által elfogadott határozat átfogó utasításokat adott a politikai rendőrség számára. Legfontosabb feladatként az „illegális hierarchia”, a rendi élet és a külföldi kapcsolataik felfedését, dokumentálását határozták meg. Leszögezték, hogy realizálást (nyílt intézkedéseket) csak alapos előkészületek után lehet végrehajtani. Ugyanakkor utasítást adtak a különböző csoportok operatív eszközökkel történő bomlasztására, az egyházon belüli bizalmi kapcsolatok rombolására. Ehhez elsődleges eszköznek katolikus vonatkozásban a megszarolt püspöki kar elítélő nyilatkozatainak megszerzése tűnt. A Politikai

Bizottság 1956 óta ekkor terjesztette ki először a „belső reakció elleni harc” fő irányait „az illegalitásban dolgozó aktívan klerikális, horthysta, nemzeti kommunista és nacionalista erők mellett” az egyházakra is. Az egyházpolitika és az állambiztonsági munka alakulásának, súlypontjainak szempontjából további fontos iránymutatást jelentett, hogy a hatalom a vallásosság elleni harcot összekötötte a sommásan nacionalizmusnak bélyegzett nemzeti eszmerendszerrel szembeni fellépéssel is. A határozat egy három évtizedre meghatározó alapelvet is rögzített az egyházakkal foglalkozó szervek együttműködéséről. Innentől jól elkülönítetten az Állami Egyházügyi Hivatal végezte a „politikai munkát”, azaz a személyes találkozásokat, tárgyalásokat; a Belügyminisztérium feladata az információgyűjtés és a titkos eszközökkel történő manipulálás lett. A BM és az ÁEH közti koordinációt úgy alakították ki, hogy az ún. adminisztratív intézkedések, valamint a személyzeti politika kölcsönösen erősítse egymást. A közös cél az „egyházi erők” gyengítése, a belső ellentétek kiélezése, szítása lett.

Az egyházak életében 1956 októbere és novembere sokak számára elsősorban megújulást, a múlttal való szembenézést eredményezett, olyan egyházakban kívántak tevékenykedni, amelyek nem a kollaboráció, hanem az egyenes kiállás színterei. Sokak számára a börtönökből való szabadulást hozta, de néhány szabad nap után még több egyházi kötődésű személy élvezhette az állambiztonság figyelő tekintetét és élhette újra át a börtönök szűk, sötét és embertelen légkörét. A meghatározó egyházi vezetők nem hallgathattak és nem hallgattak, hanem amikor erre lehetőségük volt, akkor megfelelő tájékozódás után megszólaltak és utat mutattak a magyar társadalomnak abban, hogy bár a sérelmek jogosak, ezek orvoslására nem a bosszú a megfelelő megoldás. Bár nagyon sokan bíztak abban, hogy eljöhét a szabadság, a régóta vágyott többpárti demokrácia időszaka, de a forradalom erőszakos vérbe fojtása és a kegyetlen megtorlás megmutatta, hogy a kádári berendezkedés mindenkivel leszámol, aki nem csatlakozik hozzájuk. Az egyházak küldetésük szerint az evangéliumi tanítás fényében a tízparancsolat szellemében tették, amit tehettek, egy rövid ideig reménykedve abban, hogy visszaállhat az 1945-től fokozatosan akadályozott, elveszni látszó szabad vallásgyakorlat, melynek újbóli függetlenségére csak 1989 után kerülhetett sor.

KÉT ÉLETRAJZ

BOTOS Katalin

professor emerita, a Pázmány Alapítvány Kuratóriumának elnöke

Tabódy István (1921–2000)¹ hősiele élete

Egy belső irat, mely a kádári állambiztonság számára készült, a megátalkodott elemek közé sorolja, mivel nemcsak saját, hanem egyháza sorsát is szem előtt tartotta. Tabódy István 6896 napot töltött a kommunista diktatúra börtöneiben, internálótáborokban. (Ezzel – Lénárd Ödön piarista szerzetes után – a második volt azok sorában, akik az egyházüldözés miatt hosszú éveket töltöttek börtönben.) Miért is volt e sok büntetés és szenvedés?

Tabódy István kilencéves korától katonai nevelést kapott. Először a kőszegi Hunyadi Mátyás Magyar Királyi Reáliskolai Nevelőintézetben tanult, majd az érettségi után a Ludovika Akadémián végzett huszártisztként. Későbbi vallomása szerint nem bírta volna ki a sok megpróbáltatást, ha nem ebben a nevelésben részesül. 1941-ben avatták tisztté, és ekkor kezdte meg a katonai szolgálatot, amelyet a visszatért nemzetrészek területén teljesített. A német megszállás után a szovjet frontra vezényelték, ahol súlyosan megsebesült – emiatt élete végéig nem tudta rendesen mozgatni a bal karját. A háború befejeztével is katona maradt, a Honvédelmi Minisztériumban dolgozott.

Első büntetése 2338 napig tartott – bírói ítélet nélkül szabták ki rá.

Büntetését 1947 tavaszán kezdte meg századosként és az akkori ellenzéki Magyar Szabadság Párt kerületi titkáráként. Közben évekig levelezett *Horthy Miklós* Nyugaton tartózkodó unokájával. Internálása a Buda-déli Központi Internálótáborban kezdődött, ahonnan többször is szökni próbált. 1947-ben bírói ítélet nélkül Kistarcsára internálták. Az internálás kegyetlen szenvedései közben találkozott Istennel, aki „beszorította őt”: a szilaj katonát papjának

¹ Az alábbiakban Éhmann Gábornak az *Új Ember* 2012/2. számában megjelent írása alapján ismertetjük Tabódy István élettörténetét, beleillesztve néhány egyéb visszaemlékezést.

hívta. Az internálótábor elkülönített részében „házi” volt: takarított, vizet, küb-lit hordott. Ezt használta fel, hogy gyónásban segítse társait. A ház vécéjének udvarra néző ablakából nézett ki a gyónó. A cédulát, amelyre bűneit fölírta, Tabódy vitte ki a papnak, az felírta az elégtételt, majd az udvarról feloldozta őt. Az eucharisziát kis darab kenyérként ő vette át a papoktól, és a zárka kis ajtaján keresztül áldoztatta az elkülönítetteket. Később a kistarcsai táborba került. Tabódy István a megpróbáltatások közt ismerte fel papi hivatását, amely egyre jobban megerősödött benne.

1948. augusztus 20-án szökni próbált, ezért öt és fél hónapig a „torony”-ba zárták. Titokban egy kis Bibliát olvasgatott. De hosszú éhezés után, dermesztő hidegben egyszer földhöz vágta a könyvet, és így perelt Istennel: „Hát így eteted te az ég madarait?” Alighogy kimondta, nyílt a zárka ajtaja: „Csomagot kapsz otthonról.” Sírva fakadt a válaszra. Két hét után újabb jelet kért, hogy meggyőződjék, nem véletlen volt, ami történt. Alighogy kimondta, jött a házi munkás egy darab kenyérrel: egy kiszabadult társa órá hagyta az adagját. Isten megtalálta a módját, hogy lassan magához szelídítse.

1950-től a recski táborba került. Utóbbiban ő volt az egyik olyan rab, aki a legtöbb időt töltötte magán- és sötétzárkában. Többször is lelket öntött társaiba, így megmentve őket az öngyilkosságtól.

Egy kis ízelítő a recski táborról, ahol Tabódy István honvéd századost 1953-ig tartották fogva: a recski tábor 1950 októbere és 1953 ősze között, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) által működtetett kényszermunkatábor volt. A mintegy 100 kisebb-nagyobb internáló- és munkatábor közül ez volt a leghírhedtebb. A „magyar Gulagot” az első rabok saját kezükkel építették fel. Az ÁVH kegyetlen őrei már a megérkezésnél kijelentették, hogy az oda kerültekkel nem kell elszámolni.

A kórház eleinte az istálló épületében kapott helyet, meleg vizes tisztálkodásra pedig havonta egyszer volt mód. Böszörményi Géza visszaemlékezése szerint a penészes kenyereket azon a kocsin hozták a raboknak, amelyiken a trágyát is szállították. Büntetésre kezdetben egy vizesverem-fogdát is használtak. A körülbelül 2 méter mély gödörbe éjszaka feljött a talajvíz, így a bent büntetését töltő internálnak egész éjjel ebben kellett állnia. A bánásmód kegyetlen volt, az 5 órás ébresztőt követően kevés táplálékkal, kezdetleges eszközökkel télen-nyáron napi 10-12 órában nehéz fizikai munka várt az internáltakra. A táborban két sikeres szökési kísérlet történt: 1950 augusztusában az egyik rab, Dobó József Csehszlovákiába jutott, de miután megtudta, hogy az ÁVH több családtagját is letartóztatta, feladta magát. 1951. május 20-án nyolc rabnak (Michnay Gyula, Lócsey Géza, Stern Mendel, Stern Pál, Kihut József, Kertész Géza, Haraszi

József, Mózes Mihály) sikerült megszöknie, de közülük csak Michnay Gyula tudott kijutni az országból. Miután Bécsen keresztül Münchenbe ment, a Szabad Európa Rádióban felsorolta több száz rabtársa nevét. (A történetről Gyarmathy Livia 1997-ben készített nagy hatású filmet. Férje, Bereményi Géza maga is „táborlakó” volt. Közönségsikert nem aratott a mű, pedig izgalmas, és szépen feldolgozott volt. Vajon miért?)

Az egykori munkatábort 1953-as feloszlata után néhány esztendővel lebontották, a barakkok helyét befásították, hogy nyoma se maradjon. A kommunista rezsim alatt a magyar hatóságok mindvégig azt állították, hogy a recski kényszermunkatábor sohasem létezett. Ma sem tudni pontosan, hogy mennyien veszítették életüket a Recskre kerültek közül.

Rabtársai egybehangozóan emlegették Tabódy tisztességét, keménységét, szolidáris viselkedését. Itt próbálta ki, melyik erősebb: a szeretet vagy a gyűlölet. Egy hírhedten kegyetlen őr egy alkalommal a fogda ajtajában megkérdezte tőle:

„Tabódy, ha én a maga helyébe kerülnék, hány bört húzna le rólam?

– Egyet sem. Keresztény vagyok, nekem mindenkit szeretnem kell.

– Maga szeret engem?

– Igen.

Erre iszonyúan megverte, és berúgta a zárkába. Az eset háromszor megismétlődött, a végén Tabódy már arra gondolt, hogy ha még egyet üt, ott helyben agyonvágja. De azt mondta neki:

– Szeretem magát.”

Az őrláthatóan elszégyellte magát. Attól kezdve ez az őrláthatóan megvédte.²

Szabadulása után jelentkezett *Shvoy Lajos* székesfehérvári püspöknél, aki egyébként bérma-keresztapja volt, hogy pap szeretne lenni. Először elutasította a püspök, feltételezve, hogy döntését a börtönpszichózis motiválta. Egyéves fizikai munka után azonban felvette az egyházmegye kispapjai közé, és a Központi Szemináriumba küldte. Még az első évet sem végezhette el, és az Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) kitiltotta. Fűtőként helyezkedett el. Mivel a következő tanévben sem vették vissza, 1956 szeptemberében *Hegedüs*

² Nagy Jenő honlapján olvashatjuk Somogyi Sándor tollából- az alábbi visszaemlékezést, Tabódy Istvánról: „Papi sorsok a diktatúra éveiben- isten huszára – Tabódy István”; ebből idéztük a történetet.

András miniszterelnöknek írt levelet, melyben kérte visszavételét – a korábbi igazságtalan büntetés ellentételezéseként.

„Tabódy a magyar katolikus egyház különleges alakjává nőtte ki magát, amelynek megvannak a maga előzményei, s amelyet maga a kor is magyaráz. Shvoy Lajosnak nagy szerepe van abban, hogy a magyar katolikus egyház a Központi Szeminárium és a papi utánpótlás biztosításának kérdésében eredményesen tudta felvenni a harcot a Kádár-rendszer diktatúrájával.”

– írta Bertalan Péter *Az ifjú karizmatikusok* c. munkájában. Shvoy Lajos is fontosnak tartja, hogy Tabódyról néhány szóval megemlékezzen önéletrajzában:

„Tabódy István teológus visszavételét kérte a teológiára, de az ÁEH azt nem engedélyezte. Erre Tabódy a miniszterelnökhöz írt egy folyamodványt, amelyben leírja, hogy a bíróság felmentette az első tárgyaláskor, de az ávósok elfogták és 4 és fél évet internálásban töltött, miközben a leggyalázatosabban megkínózták. Óraszám függött talpánál felakasztva, fejjel lefelé, hétszámra feküdt gúzsba kötve az ajtó mellett, ahol minden bejövő ávós belérúgott. Ő mindezt megbocsájtja. Négy évig dolgozott a recski kőbányában kényszermunkán. Kiszabadulva barátai – akikkel együtt volt Recsken, és akik visszakapták állásukat – neki is fényes állást ajánlottak, de ő pap akar lenni.”³

Meghallgatásra talált.

Második börtönbüntetését, 212 napot *1956 megtorlásaként szenvedte el.* (A szemináriumban 1956-ban történelekről lásd részletesebben kötetünk másik tanulmányát.)

Tabódyt 1957 márciusában diakónussá szentelték. Májusban kezdték letartóztatni azokat a kispapokat, szám szerint tizenkettőt, akik a forradalom után írásban terjesztették Mindszenty bíboros rádióbeszédének hiteles szövegét, és mentették a szomszédos jogi kar épületéből a forradalmárokat. Tabódyt is elvitették. Elég tapasztalt volt ahhoz, hogy ne tudjanak sokat rábizonyítani. Viszonylag rövid ideig volt bent, december 17-én szabadult. 1958. július 13-án Shvoy Lajos

³ SHVOY Lajos: *Önéletrajz*. Szerkesztette: MÓZESSY Gergely. Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár, 2002.

püspök Székesfehérvárott pappá szentelte. Aznap az ÁEH megbízottja azzal állított be a Központi Szeminárium rektorához, hogy nem járulnak hozzá Tabódy felszenteléséhez. A rektor széttárta a karját: „Most szentelik éppen.”

Közben 1958. május 19-én már lezajlott az első békegyűlés, amelyre a kispapok nem voltak hajlandók elmenni, mert a kiközösített Beresztóczy Miklós volt az előadó. Két kispapot ki akartak zárni, de az Esztergomi Egyházmegyét kormányzó Endrey Mihály püspök még meg tudta menteni őket.

1958 őszén Tabódy is bevonult a szemináriumba. Püspöke levélben kérte a rektort, hogy tartsa távol őt minden szerepléstől. Mégis főduktorrá nevezték ki.

Nemsokára választási nagygyűlésre hívták a kispapokat – a rektor közbenjárására csak a szavazati joggal bíró ötöd- és hatodéveseket. Nem mentek. Az ÁEH ezután beszélgetésre hívta a kispapok képviselőit. Évfolyamonként 4-4 „küldöttet” választottak, egyikük Tabódy volt. Úgy foglalta össze problémáikat, hogy nem zárkoznak el az új élet eszméinek megismerése elől, de kérték, hogy erre a szemináriumban kerüljön sor, és olyan papok révén, akik ellen az egyháznak nincs kifogása.

Tabódy jóval tapasztaltabb volt, mint kispaptársai – Shvoy püspök is sok mindenről tájékoztatta –, így visszatartotta társait a meggondolatlanságoktól. Másrészt felkészítette őket a várható következményekre. Mesélt börtönlátnyeiről, elmondta, mi a sorsa annak, akit rá tudnak venni, hogy besúgó legyen (például a lépcsőházban egy rabtársa lábában „véletlenül” megbotlik, és a földszintig gurul). Azt is magyarázta, hogyan kell szemtelenül tagadni, amikor a nyomozók terhelő adatokat kérdeznek. Merthogy a koncepciós perek során nem az igazságot akarják kideríteni, hanem olyan adatokat akarnak kicsikarni, hogy minél több ember ellen emelhessenek újabb hamis vádakokat.

Jött a harmadik békegyűlés, 1959. január 23-án. Az ÁEH éreztette, hogy súlyos következményekkel számolhatnak. Tabódy este a vacsoránál azt mondta: mindenki cselekedjék lelkiismerete szerint, annak tudatában, hogy a keresztnemcsak az elmélkedésünk tárgya lehet, hanem a vállunkra is kerülhet. Másnap mindössze három kispap ment el a gyűlésre.

A hatóságok látták, hogy együtt nem bírnak velük, egy hónap szünetre küldték a kispapokat, és utána tizennégy főt nem hívtak vissza. Köztük volt Tabódy is. A visszahívottak először úgy határoztak, hogy szolidaritásból mindannyian hazamennek, de végül nem került sor a közös demonstrációra. Tabódy, aki néha bejött a szemináriumba, egy szöveget hozott: egy memorandumot a püspöki karhoz. Benne a kispapok elmondják, hogy őket nem is lehetne meghívni a békegyűlésekre: az írások mind csak az előjárók meghívását említik. A növekedésekről csak szóban intézkedett az ÁEH. Majd kijelentik, hogy készségesen

elmennének olyan gyűlésre, amelyet a Pax Christi keretében a püspöki kar hív össze, és az emelvényen csak a püspöki kar tagjai ülnek. A szöveget a növendékek 69 szavazattal 9 ellenében elfogadták, és hitelesítésként minden egyházmegye képviselője aláírta. (Így nem lehetett –felbujtótak” kiemelni.) A válasz nem maradt el: 85 kispapból 75-öt eltávolítottak a szemináriumból.

Tabódy felkarolta őket: állást, lakást szerzett nekik. Shvoy püspök megbízásából megszervezte a tanulásukat: Rédly Elemér és Nagy Imre már licenciátust tett, ők korrepetálták őket, állami nyomásra kirúgott nagynevű, volt professzorok vállalták a vizsgáztatást. A pápa a Vatikáni Rádió latin adásán keresztül áldását küldte a kispapokra, és üzenete: imádkozik értük, hogy kitartsanak hivatásukban. Tabódy (a francia nagykövetségen és a bécsi nunciuson át) felvette a kapcsolatot Rómával, ahonnan pénz is érkezett a kispapok támogatására.

Néhány püspök felszentelte diakónusait, a többiek sorsa azonban bizonytalan volt. Tabódy végül megkereste Endrey püspököt, aki megadta a szentelési engedélyt. Ezután Zadravetz István volt tábori püspökhöz fordult, aki Zsámbékon élt számkivetésben, és akinek volt rá engedélye, azt titokban föl is szentelte. 1960. március 19-én volt az első titkos papszentelés Tabódy lakásán – ma Károly körút 10. –, később egy másik kispap lakásán a többi diakónus is sorra került. Eleinte otthon miséztek, majd Tabódy eldugott vidéki helyeket keresett, ahol kisegíthettek. A fiatalabbak zömét ősszel visszavették vidéki szemináriumokba.

1961. február 7-re virradó éjszaka volt a nagy letartóztatási hullám. A kommunista hatalom fel akarta számolni a háznál, kirándulásokon, táborokban végzett „illegális” hitoktatást. A szétzavart szerzetesek és néhány közösség (Regnum Marianum, Mária Légió, cserkészek, más önálló csoportok) ugyanis így fogták össze a keresztény fiatalokat. Tabódyt is elvitték. Lakásán lehallgatókészülék volt. Kezdődött a nagy per.

Nemzetközi „összeesküvést” akartak demonstrálni – és Tabódy volt a hiányzó láncszem: neki ugyanis a luxemburgi herceggel is volt ismeretsége. Rá akarták bírni: valljon Shvoy és Endrey püspök ellen, hogy ők is tudtak külföldi kapcsolatairól. Püspökséget is ígértek neki, ha vall. Tabódy azonban mindent tagadott; akit csak tudott, védett.

Ezek után „csak” országos összeesküvést tudtak összehozni egy koncepciós perben. Tabódyt külön ítélték el tizenkét évre. „Külföldi hatalom (Vatikán) javára végzett kémkedésért” és „összeesküvésért”, ez utóbbi azt jelentette, hogy „alkalmas elitet akart kinevelni az általa kívánt rendszerváltozás esetére”. (Az ilyesmi akkor is bűnnek számított, ha nem is akarták a rendszert megdönteni.) Az elítéltek jó része az 1963-as nagy amnesztiával szabadult, bár többen később újból börtönbe kerültek. Tabódy néhány hónap híján leülte a tizenkét évet.

A börtönben továbbra is „huszárosan” kemény volt. Egyszer a börtönparancsnok elvette az addig engedélyezett breviáriumát, erre a könyv tokját is a fejéhez vágta. Máskor házi gyártmányú parányi rádiókészüléket találtak nála. A motozást végző durva örököt felindultságában késsel zavarta ki. Ezért kapott még három hónapot.

Figyelemmel kísérte a kinti eseményeket. A rádió és az újabb letartóztatott papok is hoztak híreket. Az egri helynöknek, aki már a kispapok ügyében is gyászosan szerepelt, kemény hangú levelet írt, és egy szabaduló társával el is juttatta a címzetthez. Még hozzá úgy, hogy kívülről kellett megtanulnia a szöveget. Azt nem sejtette, hogy a szabadult társ az államvédelemnek is elmondta a szöveget...

Tabódynak végül Casaroli bíboros közbenjárására elengedtek néhány hónapot, így 1972. december 30-án szabadult.⁴

Székesfehérvárott kapott beosztást, ahol plébánosa szobájában lehallgató készülék volt. Majd Csabdiba, később Bicskére került plébánosnak. Idős fejjel is buzgón gondoskodott híveiről. A rendszerváltás után tábori püspöknek jelölték, de ez végül mégsem történt meg. Valószínűleg, megakadályozták azok, akikről sokat tudott. Katonai szolgálata alapján kárpótlásul vezérezredesi rangot kapott. Utolsó hónapjaiban hívei szeretettel jártak be hozzá a székesfehérvári papi otthonba, hálásan emlékezve arra, amit egészségesen tett értük.

Miskei Anita (MTI) így emlékezett meg róla 2009. október 31-én:

„Az újkori magyar történelembe vélhetően a recski papként vonult be Tabódy István, e nagyszerű, de minimum ellentmondásos személyiség. Zabolázatlan természete, egeket ostromló hite, kérlelhetetlen makacssága és istenfélelme egyszerre irányították életét mélységek és magasságok között. Az idén posztumusz Fejér megyei díszpolgári címet elnyert pap és katona hitvány idők nagy tanújaként tett meg a huszadik század megpróbáltatásaihoz képest is hihetetlenül szeszélyes utat 1921-es születésétől 2000-ben bekövetkezett haláláig.

Paposnak éppen nem volt mondható, azaz mégis. Őt valóban elhívta az Úristen, ahogyan maga mondta, s a hívásnak akkor is szót fogadott, amikor minden ízében minden ellen lázadt és tiltakozott, amit ember kívánt megszabni neki. Fenyegetéssel, börtönnel, kínnal, veréssel. Először úgy tűnt, csak megszületnie

⁴ A fentebbi szövegrészeket Somogyi Sándor atya visszaemlékezésére alapoztuk.

volt nehéz. Aztán másként alakult az élete. Dzsentrí családban nevelődött, Vitéz Fekesházi Tabódi Tabódy Tibor országgyűlési képviselő fiaként. Az apa Zala megye főispánjaként is politizált, de vagyonát veszítve a fővárosba költöztek, ahol fiatalon meghalt. István a Ludovikát végezte el, huszár főhadnagyként került a frontra, megsebesült, megmenekült. A Honvédelmi Minisztérium ló-ügyi főosztályáról idézték be 1947-ben a hírhedt ÁVO-ra, hat és fél évet raboskodott. Megjárta Recsket, s megannyi börtönt az országban. 1953-as szabadulása után ment a teológiára, s 1958-ban pappá szentelik. Közben újra börtön, aztán még többször, összesen 19 évet tölt rács mögött, 1973-ban lökik ki utolsó büntetéséből az utcára. Kádár Nyugaton állítja, nálunk már nincsenek politikai foglyok, amikor Tabódy még ül – néhány 56-os szintén. Azért lökték ki, mert még néhány hónapig tartott volna a hivatalos büntetés, s ő ragaszkodott a kitöltéséhez! Még utoljára megvereti magát, olyan, akár egy kérlelhetetlen angyal.

Személyesen ismerte a fontos embereket, Zita királynétól kezdve Pallavicini őrgrófon át Faludy Györgyig és Mindszenty József bíborosig. Áldoztatott a börtönben, gúzsba kötötték Recskén, lovagolt és táncolt, harcolt és udvarolt. Idős korában, papként is férfi volt, illetett hozzá az oltár előtti viselet, a kanonoki dísz és a tábornoki egyenruha. Az imádság és a vad dörgedelmek. Az alázat és a magyar góg. Csabdin, Kislángon, Bicskén szolgált a egyházát, nyáját, a paphiány idején fáradhatatlanul misézett, temetett, keresztelt, esketett a környéken. Hívei neki megbocsátották emberi gyöngeségeit is határtalan ereje miatt. Tabódy István maga volt a huszadik századi magyar történelem jelképes alakja. A történelem...”

Tabódy egy visszaemlékezésében, melyet Elmer István idéz,⁵ így beszélt:

„Valószínűleg egyike vagyok azoknak, akik a legtöbb börtönbüntetést szenvedték el, de ezt én rendkívül jó üzletnek tartom. Több millió embernek fogalma sincs arról, mi következik a halála után. Én nem csak hiszem, hanem tudom is, milyen odaát.

⁵ ELMER István: *Börtönkereszt*. Budapest, METEM, 1994.

Ezért vagyok ilyen derűs. A börtönévek érlelték meg bennem a papi hivatást, s egy nem hívőnek nagyon nehéz megmagyarázni, amit Szent Pál így mond: aki a fület alkotta, ne hallana? Aki a szemet alkotta, ne látna? Ne tudna beszélni?

Tud beszélni, még hozzá olykor hangosan. Az ember nem adja oda bármiért az életét. Egy hallucináció miatt nem ültem volna három részletben tizenkilenc évet. A Jóisten még Recsken három képben megmutatta a jövőmet. Nem álmomban, hanem ébren, beszámítható állapotban.

Az első: megyek a macskaköves úton, teljesen egyedül egy hatalmas palota felé, melynek az erkélyén Lenin áll. Amikor odaérek, Lenin hirtelen lehajol, hatalmas szikladarabokat kap föl, és ezeket felém hajítja. Rémműlten húzom össze magam, ám a hatalmas, kemény sziklatömbök, mint a hópihe, hullanak le rólam.

A második: gyönyörű templomi mennyezetet láttam. Amikor később beállítottam *Shvoy* atyához azzal, hogy pap akarok lenni, ő bevitt a kápolnába imádkozni. Fölnéztem a mennyezetre, ugyanazt láttam.

A harmadik még nem mondható el.”

Mi nem tudhatjuk, mi volt az a harmadik élmény. Tabódy atya azonban – hitünk szerint – már színről színre lát mindent.

„A te utaid nem az én utaim”
– Adriányi Gábor fordulatos élete

Adriányi Gábor egyike volt a Központi Szemináriumban 1956-ban tanuló, a forradalom után renitens magatartásukért eltanácsolt kispapoknak. Hogyan került oda? Mi motiválta életútját, magatartását? Mi vezette a papi hivatásra?

Nagykanizsán született, 1935-ben. Édesapja nagy tehetségű jogász volt, aki városában a főügyészségig vitte. Imrédy Béla, a kiemelkedő jegybank-elnök, későbbi miniszterelnök – majd háborús bűnösként kivégzett politikus – figyelmét is felkeltette. Ez lett a végzete: a politikába való belebonyolódása miatt a 1945 után letartóztatták – bizonyítékok nélkül –, népellenes háborús bűnösnek minősítették, évekre börtönbe vetették. Mindenét elvesztette, famunkásként tengette életét. Talán ezek vezettek ahhoz, hogy a későbbi évek folyamán – amint pap-történész fiának rendszerváltás utáni levéltári kutatásai eredményeként kiderült –, *a Hatalom beszervezettjeként, ügynök lett. Jelentéseket adott le – a saját fiáról...*⁶

Elképesztő ez az ember számára. *Apa a fiáról?! (Vagy fiú az apjáról – amint például egykori kiváló pénzügytan tanáromról kiderült... Saját szüleiről, nővéréről jelentett...)* De Eszterházy Péternek az apjáról, annak ügynök-múltjáról szerzett ismeretei alapján írt műve, majd az apa nagyon idős gyóntató papjának, az író-fiúhoz közzétett nyílt levele ismeretében, amely bemutatja a zsarolás embertelen módszereit, már végképp nem lepődhetünk különösebben meg. (S nem ez az egyetlen, valóság-alapú irodalmi család-boncolás.) Életeket éltünk végig anélkül, hogy tudnánk, a legszűkebb környezetünkben mi vesz körül. És *kik is* valójában ezek az emberek...

Megdöbbszentően igazak Illyés Gyula sorai.

„Mindenki szem a láncban”.
Mert hol zsarnokság van,
„ott van az óvodában,
az apai tanácsban...
az anya mosolyában...”

⁶ ADRIÁNYI Gábor: *Egy élet nyomában*. Budapest, Kairosz, 2007. 87.

A társadalom legkisebb sejtje a család. Ez a legmeghittebb kapcsolat. Hasonló csak a közös istenhiten alapuló Egyházad tagjaihoz fűzhet. Helyzettől függően, esetenként bajtársakhoz, rabtársakhoz, sorstársakhoz is. És amikor ezekben a kapcsolatokban sem lehetsz biztos! Amikor nem tudod, hogy a kimondott szó végül is kinek a fülében köt ki! (Mint a rengeteget raboskodó Tabódy István „levele”, a szabaduló rabtársa által megtanult szöveg... *Egyszerre ment a püspöknek, és az államvédelemnek...*) Amikor azt kell megtapasztalnod, hogy sokan, de milyen sokan válnak a Hatalom eszközévé!

Adriányi Gábor természetesen későbbi tudása fényében jobban megértette saját élettörténetét. Amikor már tudta, általa megbízhatónak tekintett forrásokból, hogy ki, milyen fedőnéven volt a Hatalom ügynöke. Ma már azt is tudja, hogy szemináriumi professzorainak egy jelentős része ugyancsak fedőnévvel ellátott ügynök volt. (Feltehető, hogy az MTA külső tagjaként nem publikálna olyan adatokat, amelyeket nem tudna alátámasztani.)⁷

Visszatekintve életrajzára, természetesen az akkori eseményeket az akkori tények alapján kell megítélni. De elegendők is a tények. Magukért beszélnek. Nem kell hozzá különösebb értelmezés. Mindenképpen igaz, hogy a kiváló képességekkel megáldott fiatal fiút és családját alaposan meghurcolta az akkori politikai rendszer. Minden módon akadályozta a fiatalembert a továbbtanulásban. Még a gimnáziumi felvételiben is. A kisszemináriumba kerülve tudott csak tanulni, innen évvesztéssel kerül át az esztergomi ferences gimnáziumba, majd az Óbudai Árpád Gimnáziumba. Jelentkezett Pesten az Eötvösre, meg Debrecenbe, de sikeres felvételije ellenére mindenhol elutasították. Isten ujját látta ebben. Badalik Bertalan püspöktől kért hát segítséget, vegye fel papjai sorába, s azt is kérte, hogy a központi szemináriumba kerülhessen. Vagyis Isten lépésről-lépésre terelte a papság felé, eredeti szándékai ellenére.

A Központi Szeminárium is, mint utaltunk rá, tele volt ügynökökkel. Kispapként szakmai kvalitásai alapján értékelte tanárait. Sok kiváló szakember is volt köztük. 1956-ban Semptey vicerektort csak Tabódy István mentette meg az ávosokat kereső forradalmároktól, Semptey bátyja ugyanis a testületnél szolgált, s benne is ávost sejtettek. Mint később kiderült, nem alaptalanul, mert, ahogy ez Adriányi későbbi kutatásaiból világos lett, maga is „Hívó” fedőnéven beépített ügynök volt.)

A forradalom alatti tevékenysége miatt még nem lett Adriányinak komolyabb baja, de a békepapi gyűlésekre el nem menő társaival együtt, 59-ben kicsapták a szemináriumából. És bizony sehol nem segítette a hivatalos egyházi hierarchia.

⁷ ADRIÁNYI (2007) i. m. 67–69.

Nyomorúságos állásokat is csak Tabódy István segítségével tudott megszerezni. Klinikákon dolgozott. Kifutó, portás, mindenes, beszerző, még hullamosó is volt. Közben a kicsapottaknak megszervezett képzésekre járt el, tanult és titokban levizsgázott. Majd – ugyancsak Tabódy szervezésének segítségével – pappá szentelték. A szentelést Zadravetz István, az 1920-ban tábori püspökké szentelt ferences végezte, Endrey püspök kérésére, lakáson. Endrey püspök egyébként mindvégig segítette Adriányit, amíg Magyarországon volt, hiszen édesapjának nyolc éven át volt osztálytársa. (Csak a későbbi titkosszolgálati iratokból tudta meg, hogy apja – a hármásban lefolytatott beszélgetéseikről is – jelentést adott a Hivatalnak...⁸ Nyilván Endreynek sem volt erről fogalma.) Első miséjét a Hermina mezői Szentlélek Plébánián mondhatta el, titokban, egy ministráló kurzustársa, és édesanyja jelenlétében. („Csak az édesanyám tudta, hogy királyfi vagyok...” – Mécs László.)

Természetesen a titkos szentelésekre, majd az azt követő lelkipásztori tevékenységre – melyet a kollaboráns veszprémi helynök egyébként megtiltott – előbb-utóbb fény derült, s az állambiztonság 1961-ben lecsapott. Adriányit is vallatták 10 órán át a Gyorskocsi utcában, s letartóztatása már eldöntött tény volt, amikor – hála a rendszer tökéletlenségének, de még inkább a Gondviselés csodájának –, az utolsó pillanatban kiutazhatott az NDK-ba egy korábban befizetett turista-csoporttal. (Államvédelmi hivatali adatai is, utolsóként, a következő feljegyzést tartalmazták: „Letartóztatása elől nyugatra szökött.”)

A kelet-németországi oratoriánusok segítségével, egy biblikusprofesszor személyi igazolványát megkapva, autóval felvitték Potsdamba, majd átvonatozott Kelet-Berlinből az S-Bahn-nal Nyugat-Berlinbe. Félelmetesen izgalmas, mint egy krimi, ahogy átmegy az ellenőrzéseken... Mindezt néhány hónappal a berlini fal felhúzása előtt. Kísérője aztán elvitte egy kelet-németeket segítő intézménybe, majd visszavitte a kölcsön igazolványt még azon az estén az eredeti tulajdonosának. A biblikus professzor viszont másnap ugyancsak átment Nyugat-Berlinbe, és elvitte Adriányit a berlini püspökhöz, aki egyetértett azzal a szándékával, hogy Rómába menjen tanulni. Szüleinek nem mert életjelet adni, nehogy bajt hozzon rájuk. *Mégis megtudták, hol van.* Apjának ugyanis megmondta *az összekötő tisztje.* A nyugat berlini püspökség is be volt „poloskázva”. A magyar Szervet a nyugat-német püspökségre beépített katonák, keleti ügynökök értesítették... A kelet-németek ugyanis megérkezése után hamarosan tudtak róla, hogy ott van. Miután Adriányi Gábor disszidált, a magyar belügyminiszter hivatalosan kérte a kelet-német hatóságokat, hogy

⁸ ADRIÁNYI (2007) i. m. 83.

tartóztassák le és toloncolják haza. Szinte órákon múlt a megmenekülése. Meg a Gondviselésen...

Valóban a Gondviselésnek volt köszönhető a csodával határos disszidálás. És még mindig kellett egy kis segítség az Égtől, mert Rómába utazása előtt számos procedúrán kellett keresztül esnie. Az amerikaiak is kihallgatták, s kémnek vélvén, visszatartották a Rómába induló repülőjáratról. De szerencsésen végül is kijutott vágyott tanulmányainak színhelyére, a Pápai Magyar Intézetbe.

Az életrajzot e ponttól nem részletezem tovább, hiszen elsősorban az 1956-hoz vezető életút megvilágítását tűztem céloomul. Néhány szóban azért érdemes további tevékenységét is összegezni.

Adriányi Gábor Rómában sikeresen elvégezte a tanulmányait, teológiai doktorátust szerzett. Majd az NSZK-ba visszatérve, némi gyakorlati pasztorációs munka és további kutatások után, tanár lett a Bonni Egyetem katolikus teológiai karán. Megküzdött a nem-német származás hátrányaival, a kollégák féltékenységeivel, a tudományos élet minden szervezési problémájával. 29 éven át tanított, intézet-vezetőként fejezte be aktív pályafutását. Céljának azt tűzte, hogy a magyar egyháztörténetet a Nyugattal megismertesse. 1971-től a müncheni *Ungarn-Jahrbuch* társszerkesztője volt. 1973 óta szerkesztette és kiadta a „Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae” nevű egyháztörténeti sorozatot. Számos egyháztörténeti könyv és lexikon szerzője és szerkesztője volt. (10 monográfia és könyv, 213 tudományos cikk és 134 recenzió volt a mérlege munkásságának, amit 2007-ben megjelent könyvében⁹ vont meg.)

Könyvein keresztül, majd a rendszerváltozást követően személyesen is, komoly hatást gyakorolt a magyarországi egyháztörténet művelésére. Magyarul a *Katolikus Szemlében*, az *Új Látóhatárban*, a *Mérlegben*, az *Életünkben*, németül az *Ungarn-Jahrbuchban* és más német nyelvű folyóiratokban publikált. Szakterülete a katolikus egyház története Magyarországon, ezen belül a magyar katolikus egyház speciális történeti problémái a XIX. és a XX. században. Kiemelten foglalkozott a *Vatikán keleti politikájával*. Ennek határozott bírálója volt, egyértelműen Mindszenty bíboros vonalát követte.¹⁰ Úgy érezte, hogy Casaroli államtitkár nagy engedményeket tett a kommunista hatalomnak, s túlzottan a hierarchia szempontjaira koncentrált. Hozzájárult, hogy arra méltatlan emberek töltsenek be a magyar Egyházban magas hivatalokat. Mindez leértékelte a hazai hűséges alsópapság szenvedését és áldozatait. A kollaborációt

⁹ ADRIÁNYI (2007) i. m. 237.

¹⁰ ADRIÁNYI Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország, 1939–1978. A Mindszenty-ügy*. Budapest, Kairosz, 2004.

jutalmazó kommunisták ügynökké tettek számos „megfogható” klerikálist. Ez minden bizonnyal hozzájárult a hazai vallási élet hanyatlásához. Arra természetesen ezen elemzések alapján nincs válasz, hogy mi vezetett Nyugaton a vallásos élet hasonló visszaeséséhez. Azt is lehet mondani, hogy igazán csak azok ítélték meg a hazai helyzetet, akik itthon éltek meg a diktatúra hosszú időn át kilátástalanságot sugárzó 40 évét. De ez sem vitathatja el Adriányi Gábor kimagasló érdemeit, amit a keleti kereszténység, katolikusság *nyugati elismertetéséért* tett. A Nyugat értelmisége – legyen az egyházi vagy világi –, viszonylag kevés érdeklődést mutat a keleti fejlemények iránt. Hajlamosak úgy tekinteni ezt a régiót, mint akiket „beengedtek” Európába. Nagy szükség van arra, hogy bemutassuk ennek valótlanságát. Adriányi munkássága éppen azt igyekezett igazolni, hogy *ezredéve Nyugathoz tartoztunk*, s csak a XX század szörnyű alkui sodortak ismét a perifériára bennünket. Ennek elismerése nyilván akadémiai tagsága is. Akadémiai székfoglalóját 2016. december 8-án tartotta meg a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjaként (Filozófiai és Történettudományok Osztálya), „A magyar kormány intervenciója az I. vatikáni zsinaton 1870-ben” címmel.

További elismerései közül ki kell emelni, hogy a francia Palmes Academique rend lovagja, a varsói Kardynal Wyszynski Egyetem tiszteletbeli doktora, valamint a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság tagja. Kitüntették Fraknoi Vilmos-díjjal, és a Szabadság hőse emlékéremmel. 2015-ben a Magyar Érdemrend Tisztikereszt kitüntetést kapta meg. Címzetes kanonok, 2016. augusztus 21-én Márfi Gyula veszprémi érsek munkássága elismeréseként a Szent Mária Magdolnáról nevezett felsőörsi prépostsággal jutalmazta. Hosszú élete mindenképpen gyümölcsöző volt. Elmondhatja, hogy megvalósította azt a Szent Páltól vett üzenetet, amelyet első miséjén az Édesanyjának adott fakesztre ragasztott:

„Nem sajnálom életemet, csak végbe tudjam vinni küldetésemet, Isten evangéliumának hirdetését” (Ap Csel. 20.24)